

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUVA TÜRKÇESİNDEKİ SES YANSIMALI SÖZCÜKLER

ÇAĞLA İĞİT

MART, 2023

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Çağla İĞİT

Mart, 2023

Kırklareli

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TUVA TÜRKÇESİNDEKİ SES YANSIMALI SÖZCÜKLER

ÇAĞLA İĞİT

TEZ DANIŞMANI:
DOÇ. DR. İLKER TOSUN

MART-2023

ÖZ

TUVA TÜRKÇESİNDEKİ SES YANSIMALI SÖZCÜKLER

İĞİT, Çağla

Yüksek Lisans Tezi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. İlker TOSUN

Mart, 2023

Bu çalışmada Tuva Türkçesinin söz varlığını haiz çeşitli çalışmalardan oluşturulan bir derlemden hareketle Tuva Türkçesinde yer alan yansıma sözcükler, teorik altyapısı ortaya konmak şartıyla incelenerek yapıları ele alınmıştır.

Çalışma; *Giriş*, *İnceleme*, *Sonuç* ve *Sözlük* bölümlerinden oluşmaktadır. *Giriş* bölümünde tezin amacı, kapsamı, yöntemi, yöntemin uygulanışı hakkında bilgiler ve Tuva Cumhuriyeti, Tuva Türklerinde Din, Tuva Türkçesi, Tuva Türkçesinin Ağız Sistemi, Tuva Türklerinin Kullandığı Alfabeler ele alınmıştır.

İnceleme bölümünde Dilin Doğuşu ve Yansıma Kavramı, Tuva Türkçesinde Yansımalar Üzerine Yapılan Çalışmalar, Ses Bilgisi Açısından Tuva Türkçesinde Yansıma Sözcükler, Yapıları Açısından Ses Yansımali Sözcükler (Birincil ve İkincil Biçimler) alt başlıkları bulunmaktadır. Bu başlıklar altında dilbilimi açısından yansıma kavramı ve dilin doğuşuna ilişkin teorilerden bahsedilmiş, Tuva Türkçesi merkezli olarak yansıma sözcükleri konu alan çalışmalar incelenmiş, Tuva Türkçesinde yansıma sözcükler ses ve şekil bilgisi bakımından araştırılarak derlemimizden hareketle örneklendirilmiştir.

Sonuç bölümünde, derlemimizde tespit ettiğimiz örneklerden elde ettiğimiz veriler ele alınmış; bu veriler ışığında Tuva Türkçesinde yansıma sözcükler hakkında vardığımız kanaatler dile getirilmiştir.

Araştırmamızda incelediğimiz örnekler, alfabetik olarak *Sözlük* bölümünde araştırmacıların dikkatine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tuva Türkçesi, Yansıma, Ses Bilgisi, şekil Bilgisi, Ses Yansımalı Kelimeler.

ABSTRACT
ONOMATOPOEIC WORDS IN TUVAN TURKISH

İĞİT, Çağla

Master Thesis

Contemporary Turkish Dialects and Literatures Department

Adviser of Thesis: Assoc. İlker TOSUN

March, 2023

In this study, based on a corpus created from various studies with the vocabulary of Tuvan Turkish, the onomatopoeia words in Tuvan Turkish were examined on the condition of revealing their theoretical background, and their structures were discussed.

Study; It consists of Introduction, Review, Conclusion, and Glossary. In the introduction, information about the purpose, scope, method, application of the technique, and the Tuva Republic, Religion in Tuva Turks, Tuvan Turkish, the Dialect System of Tuvan Turkish, and Alphabets used by Tuvan Turkish was discussed.

In the analysis section, there are titles The Birth of Language and the Concept of Onomatopoeia, Studies on Onomatopoeia Words in Tuvan Turkish in terms of Phonology, and Sound Onomatopoeia in terms of Structures (Primary and Secondary forms). Under these titles, the concept of onomatopoeia and the theories of the birth of language in terms of linguistics were mentioned, and studies on onomatopoeia words centered in Tuvan Turkish were examined.

In the conclusion part, the data we obtained from the samples we identified in our corpus were discussed; In the light of these data, our opinions about the onomatopoeia words in Tuvan Turkish have been expressed.

The examples, we examined in our research are presented to the attention of researchers in alphabetical order in the Dictionary section.

Keywords: Tuvan Turkish, Onomatopoeia, Phonology, Morphology, Words with Onomatopoeia.

ÖN SÖZ

Dil, tarihten günümüze *insan*'ı bir araştırma odağı olarak ele alan akademik çalışmalarda en önemli anahtar kavramlardan biri olagelmıştır. Tarihin erken dönemlerinden itibaren dilin yapısal özelliklerine, çeşitli görünümüne ve işlevlerine ilişkin çok sayıda araştırma kaleme alınmış ve pek çok görüş dile getirilmiştir.

Bu araştırmalar arasında doğrudan veya dolaylı olarak belki de en çok değinilen konulardan biri, dilin kökenidir. Babil Kulesi ile Psammetichus Deneyi gibi anlatılarda ve kutsal kitaplarda da izini sürebileceğimiz bu kadim soru, Antik Çağ'ın düşünürlerinden dil bilimi uzmanlarına kadar hatırı sayılır miktarda araştırmacıyı meşgul etmiş; dilin ilk defa nerede, hangi koşullar altında ve nasıl doğduğu sorusunun cevabı mebzul miktarda araştırmaya konu olmuştur.

Dilin doğuşuna ilişkin teoriler, kimi zaman dinî kimi zaman biyolojik kimi zaman da sosyolojik temellere dayandırılmıştır. Bu teoriler arasında literatürde “Bow-Vow Theory”, “Ding-Dong Theory”, “Pooh-Pooh Theory” adları alan ve dilin aslında tabiat taklidi seslere dayandığını ileri süren “yansıma teorisi” de mevcuttur. Gerçekten de istisnasız olarak tüm dillerde tabiattaki seslerin taklidiyle türetilmiş ve “yansıma sözcük” olarak adlandırılan sözcüklerden müteşekkil bir söz varlığı mevcuttur. Zamirler, sayı adları, renk adları ve organ adlarıyla birlikte bir dilin en eski sözcükleri olarak da kabul edilen yansıma sözcükler, bir dilin ses özelliklerini ve söz yapımı mantığını göstermesi açısından dikkat çekici veriler sunmaktadır.

Araştırma sahamız olan Tuva Türkçesi, çağdaş Türk lehçeleri arasında hem Eski Türkçenin fonetik ve morfolojik özelliklerini belirli koşullar altında devam ettirmesi hem de Moğolca ile olan yakın etkileşimi nedeniyle özel bir yere sahiptir. Günümüzde Tuva Cumhuriyeti, Moğolistan ve Çin’de varlığını sürdüren az konuşurlu bir Türk lehçesi olan Tuvaca, bu nitelikleri nedeniyle gerek eş zamanlı gerek art zamanlı çalışmalar için önemli bir referans lehçe olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biz bu çalışmamızda Tuva Türkçesinde yansıma sözcükleri ses ve biçim özellikleri ile ele almaya çalıştık. Bunu yaparken bilhassa Tuva Türkçesinin

temel sözlüklerini bir hareket noktası olarak belirledik. Sözlüklerden hareketle tespit ettiğimiz yansıma sözcükleri Tuva Türkçesi eserlerinden meydana getirdiğimiz derlemimizden hareketle örneklendirdik. İncelememizi Türkiye Türkolojisi merkezli bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalıştık.

Yüksek lisans tez çalışmam boyunca benden manevi desteğini esirgemeyen aileme, Tuva Türkçesi konusunda bir ana dili konuşuru olarak her zaman yardımını gördüğüm Surunmaa NURZAT'a ve yüksek lisans tez danışmanım Sayın Doç. Dr. İlker TOSUN'a müteşekkirim.

Çağla İĞİT

İÇİNDEKİLER

ÖZ	V
ABSTRACT	VII
ÖN SÖZ	IX
İÇİNDEKİLER	XI
TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI	XIII
İŞARETLER	XVI
ÇEVİRİ YAZI (TRANSKRİPSİYON) İŞARETLERİ	XVI
1. GİRİŞ	XVIII
1.1. Tuva Cumhuriyeti ve Tuva Türkleri	XX
1.2. Tuva Türklerinin Nüfus Bilgileri	XXII
1.3. Tuva Türklerinde Din	XXVI
1.4. Tuva Türkçesi	XXVIII
1.5. Tuva Türkçesinin Ağız Sistemi	XXXII
1.6. Tuva Türkçesi için Kullanılan Alfabeler	XXXIV
2. İNCELEME	1
2.2. Tuva Türkçesinde Yansıma Sözcükler Üzerine Yapılan Çalışmalar	6
2.3. Ses Bilgisi Açısından Tuva Türkçesinde Yansıma Sözcükler	10
2.3.1. Ünlüler (Ажык Үннөр)	10
2.3.2. Ünsüzler (Ажык Эвес Үннөр)	17
2.4. Yapıları Açısından Ses Yansımali Sözcükler	36
2.4.1. Birincil Biçimler	36
2.4.1.1. Genel Sesler:	37
2.4.1.2. Tabiattan Meydana Gelen Seslerden Oluşan Yansıma Sesler: ...	38
2.4.1.3. Hayvanların Çıkarmış Olduğu Yansıma Seslerden Oluşan Sözcükler: ...	38
2.4.1.4. İnsan Kaynaklı Seslerden Oluşan Yansıma Sözcükler:	39
2.4.1.5. Araç-Gereç Kaynaklı Seslerden Oluşan Yansıma Sözcükler:	40
2.4.1.6. Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiil Görünümünde Yansıma İfadeler: ...	41
2.4.1.7. İkileme Olarak Kullanılan Birincil Biçimler:	43
2.4.2. İkincil Biçimler	44
2.4.2.1. Yansıma Kök ve Gövdelerden İsim Türeten Ekler	44
2.4.2.1.1. {+GI}:	44

2.4.2.1.2.	{-(I)IşkIn}:	45
2.4.2.1.3.	{+ÇI}:	46
2.4.2.1.4.	{-kAk}:	47
2.4.2.1.5.	{+L ₄ Ig}:	47
2.4.2.1.6.	{-mA}:	47
2.4.2.1.7.	{+GAy}:	48
2.4.2.1.8.	{-ş}:	48
2.4.2.1.9.	{+t}:	56
2.4.2.1.10.	{-çAk}:	59
2.4.2.1.11.	{-(A)AçAl}:	60
2.4.2.1.12.	{+Gır}:	60
2.4.2.1.13.	{-(I)g}:	61
2.4.2.1.14.	{-(I)lgA}:	61
2.4.2.1.15.	Tuva Türkçesinde Zarf Olarak Kullanılan İkincil Biçimler:	61
2.4.2.2.	Yansıma Kök ve Gövdelerden Fiil Türeten Ekler:	62
2.4.2.2.1.	{-A}:	62
2.4.2.2.2.	{+GAyn}:	67
2.4.2.2.3.	{+Gır(A)}:	70
2.4.2.2.4.	{+DA}:	71
2.4.2.2.5.	{+L ₄ A}:	72
2.4.2.2.6.	{-GıIA}:	75
2.4.2.2.7.	{-Xş}, {-Xt} ve {-Xn} Çatı Ekleri:	76
2.4.2.2.8.	Tuva Türkçesinde İkilemelerden Oluşan İkincil Biçimler:	78
SONUÇ		80
KAYNAKÇA		85
TARANAN ESERLER		90
SÖZLÜK		94

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

- AA:** Monguş, V. (2010). *Adırğaak Aşak*. Kızıl.
- AÇ:** Kuular, Ş. D. (1994). *Amıdıraaldın Çirginçilderi*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- AD:** Darjay, A. (1994). *Çogaaldar Çıındızı*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- AH:** Orus-ool, S. M. (1996). *Arı-Han*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- AN:** Sarıg-ool, S. (2008). *Anğır-oolduñ Toojuzu*. Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- BAG3:** Kuular, Ş. (2008). *Baglaaş*. (Üşkü Nom). Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- BBA:** Kenin-Lopsan, M. (2000). *Buyan Badırğı*. Kızıl.
- BE:** Kuular, N.Ş. (Çev.) (2010). *Buda Ertken Törümelder, Töögüleri, Djatakalar*. Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- Ç:** Eker-ool D., Keçil-ool. (1993). *Çeçekterim*. Kızıl: TNÜÇ.
- ÇA:** Samdan, Z. (2004). *Çılbıga Aynı Kançap Surıpkanı?*. Kızıl: TNÜÇ.
- ÇÇ:** Darjay, A. (1991). *Çetker Çetkizi*. Kızıl: TNÜÇ.
- ÇN:** Tevek, A., Nazın, Ç. (2006). *Respublika Tipografıyazı*. Kızıl.
- ÇU:** Kenin-Lopsan, M. (2000). *Çitken Urug*. Kızıl: TNÜÇ.
- DK:** Okan-ool N. (1991). *Daybın Keskindizi*. Kızıl: TNÜÇ.
- DU:** Kızıl Enik Kırgız Kudajı, Duñzaa, 1998.
- EÇ:** Kazırıkpay, B., Kazırıkpay, B. (2007). *Er-çol*. Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- EE:** Oorjak L. (2009). *Eergiştig Ereem*. Kızıl.
- EH:** Eker-Ool, Keçil-Ooş (2004). *Ekii Hünüm*, Kızıl.
- HA:** Kök-ool Ç. (2002). *Hayaa*. Kızıl: TNÜÇ.
- HN:** Şağır-ool S. (2009). *Hemçik Noyanı*. Kızıl.

- IB:** Kudajı, K. E. (1965). *Irjim Buluŋ*. Kızıl: TNÜÇ.
- IRB:** K.S. Kudajı, Irlak Bulak, Tıvanıŋ Nom Ündürer Çeri, Kızıl, 1983.
- KAB:** Tanova, E. (2008). *Kara-Bay*. Kızıl: Tıvanıŋ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- KEK1:** Kudajı, K. E. (1993). *Çogaalдар Çundızı*. (Birgi Tom). Kızıl.
- KEK2:** Kudajı, K. E. (1994). *Çogaalдар Çundızı*. (İyigi Tom). Kızıl.
- KK:** Donhak, E. (2010). *Kejik-Kıs*. Kızıl: Tıvanıŋ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- MÇT:** Mart-ool, V. D. (2003). (Red.), *Moolduŋ Çajut Töögüzü*. Kızıl.
- MKL:** Kenin Lopsan, M. (1993). *Çogaalдар Çundızı*. (I-II Tom). Kızıl.
- ÖR:** Mijit, E. (2010). *Örgül*. Kızıl.
- ÖRŞ:** Hovalıg, A. (2011). *Örşeel*.
- SI:** Darjay, A. (2009). *Sağıştın Istap Aarır Ereezi*. Kızıl.
- SS:** Sarıg-ool, S. (1998). *Çogaalдар Çundızı*. (Tom 3). Kızıl.
- TÇA:** Kenin-Lopsan, M. (2010). *Tıva Çañçıl*. Kızıl.
- TD4:** Orlan-ool, A.K., Belek-Bayr, A. M., Erçil-ool, İ.Ç. (1994). *Tıva Dıl, 4 Klass*. Kızıl.
- TD5:** Biçe-ool, K.A., Biçeldey (1990). *Tıva Dıl, Ortumak Şkolanıŋ 5-ki Klazınıŋ Ööredilge Nomu*. Kızıl: TNÜÇ.
- TD6-7:** Monguş, D.A., Kuular, K.B. (1995). *Tıva Dıl, Ortumak Şkolanıŋ 6-7 Klazınıŋ Ööredilge Nomu*, Kızıl.
- TKU:** Sürüŋ-ool, S.S. (1994). *Tıvalar Kuuskun*. Kızıl: Tıvanıŋ Nom Ündürer Çeri.
- TM:** Arapçor, A.D. (2010). *Tıva Ulustuŋ Mifteri bolgaş Toolçurgu Çugaaları*. Kızıl.
- TT2:** Hovalıg, V. Ç. (2009). *Tıva Tooldar*. Kızıl: Tıvanıŋ Nom Ündürer Çeri.

TUE1: Stanislav S. (2009). *Tıva Ulustun Emneeshkin, Em O'ttar, Ünüshter, Chaattar, Möögüler, Mool, Tibet, Kıdat Ulusçu Meditsinalar-Bile Çergelestirip Bijeeni*. Kızıl.

UH 1946-1: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1947-2: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1957-13: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1959-15: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1960-17: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1967-25: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1968-26: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1970-28: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1977-38: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1977-39: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1978-40: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1980-44: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1992-82: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2001-105: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2003-111: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2007-125: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2007-126: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2009-131: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2010-4: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2010-135: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2011-138: Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UU: Toka, S. (2001). *Ulug Ujarje*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.

UU-K: Kızıl-Enik K. (2002). *Uygu Çok Ulug Hem*. Kızıl: TNÜÇ.

ÜBK: Kujuket S. Ş. (1997). *Üye bolgaş Kijiler*. Kızıl.

ÜD: B. K., Budup (2010). *Üleger Domaktar Çeçen Söster Tıva Üleger Domaktar Bolgaş Çeçen Söster*. Kızıl: Tıvanın Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.

İŞARETLER

{ } : Eklerin tüm fonetik işaretlerinin yazımında kullanılan üst birim biçim işaretidir.

[] : Eklerin belirli fonetik işaretlerinin yazımında kullanılan alt biçim birim işaretidir.

// : Ünlü ve ünsüz seslerin gösteriminde kullanılan işarettir.

< : Geliştirme işareti.

> : Geliştirme işareti

***** : Farazilik işareti, tahmini şekli, muhtemel en eski şekli gösterir.

- : Fiile bağlanmayı gösterir.

+ : İsme bağlanmayı gösterir.

ÇEVİRİ YAZI (TRANSKRİPSİYON) İŞARETLERİ

ŋ : Damak /n/si

‘ : Gırtlaksı ünlüyü belirtmek için kullanılan işarettir.

A : /a/, /e/

I : /ı/, /i/

U : /u/, /ü/

X : /ı/, /i/, /u/, /ü/

L4 : /l/, /n/, /d/, /t/

D : /d/, /t/

G : /g/, /k/

DİĞER KISALTMALAR

ATLD : Amgı Tıva Literaturalıg Dıl

bk. : bakınız

C : cilt

Çev : çeviren

DLT : Dîvânu Lugâti't Türk

GT : Genel Türkçe (Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerini ifade eder.)

S : sayı

ss. : sayfa sayısı

Tuv. T. : Tuva Türkçesi

vb. : ve benzeri

vs. : vesaire

vd. : ve diğerleri

zf : zarf

1. GİRİŞ

Çalışmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmanın konusu Tuva Türkçesindeki yansıma sözcüklerin fonetik ve morfolojik durumudur. Bu inceleme için Tuva Türkçesinin temel sözlükleri esas alınarak yansıma sözcükler tespit edilecek ve bu sözcükler genç bir yazı dili olan Tuva Türkçesine ait edebî eserlerden örneklendirilerek Tuva Türkçesinin farklı dönemlerini kapsayacak şekilde oluşturulacaktır.

Bu çalışmanın amacı tespit edilen yansıma sözcüklerin ses özelliklerini ele almak, buna ilaveten bu sözcüklere getirilen isimden isim ve isimden fiil yapımı eklerini incelemektir. Böylelikle söz yapımında yansıma sözcüklerin görünümü ortaya konulmaya çalışılacaktır. İncelememize konu olan yansıma sözcükler, alıntılı oldukları kaynaklar gösterilmek suretiyle çalışmamızın sonunda alfabetik olarak okuyucunun dikkatine sunulacaktır.

Çalışmanın Kapsamı ve Kullanılan Materyal

Bu çalışmada yansıma sözcüklerin tespit edilmesinde kullanılan temel kaynak hâlihazırda iki cildi yayımlanan (2003, 2011) redaktörlüğünü Monguş'un yaptığı (A-Y; K-S) *Tıva Dıldıy Tayılbırlıg Slovarı* (Tuvacanın Açıklamalı Sözlüğü)'dir. Ne var ki Tuva Türkçesinin tek dilli yegâne sözlüğü olan bu eser henüz tamamlanamamıştır. Bu eksikliği kapatmak için Edhem Tenişev redaktörlüğünde hazırlanan 1968 tarihli *Tuvinsko-Russkiy Slovar* 'ından istifade edilmiştir. Ayrıca Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu ve Doç. Dr. İlker Tosun'un birlikte hazırladığı ve henüz yayım aşamasında olan Tuva Türkçesi Sözlüğü'nden de kendilerinin izniyle araştırmamızda bazı noktalarda yardımcı kaynak olarak istifade edilmiştir.

Tespit ettiğimiz yansıma sözcükleri örneklendirmek için Tuva Türkçesinin çeşitli akademik ve edebî eserlerinden bir derlem meydana getirilmiştir. MS Word ve PDF formatındaki derlem eserleri, içinde Tuva

Türkçesine ait 64 edebî eserin bulunduğu DT Search dizin programı marifetiyle taranmış ve yansıma sözcükler örneklendirilmiştir.

Çalışmamızda benimsediğimiz yöntem için en önemli kılavuz kaynak, Hamza Zülfıkar'ın *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler* adlı çalışmasıdır. Ayrıca İshakov ve Pal'mbah'ın *Tuva Dili Grameri*, Vildan Koçoğlu Gündoğdu'nun *Tuva Türkçesi Grameri*, İlker Tosun'un *Tuva Türkçesinde İsim Söz Yapımı* gibi çalışmaları Tuva Türkçesiyle ilgili kimi fonetik ve morfolojik izahların yapılmasında yararlanılan eserler olmuştur.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada eş zamanlı ve art zamanlı inceleme metodu birlikte kullanılmıştır. Bunun nedeni yansıma sözcüklerin fonetik ve morfolojik durumlarının tespitinde tarihsel sürecin de dikkate alınması gerekliliğidir. Bu durum özellikle yansıma sözcüklere getirilen yapım eklerinin izahı noktasında bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmıştır. Bahse konu olan bu eklerin Eski Türkçeden itibaren fonetik görünüşleri ve işlevleri, Tuva Türkçesindeki yansıma sözcükler incelenirken bilhassa belirtilmiştir. Mukayeseli izahlarda betimsel (tasvirî) gramer yöntemi belirlenmiş ve çalışmamızın çeşitli bölümlerinde Türk dilinin diğer sahalarına değinilirken bu yöntemden istifade edilmiştir.

Yöntemin Uygulanışı

Çalışmamızda kullanılan örnekler, yukarıda adı geçen Tıva Dıldın Tayılbırlıg Slovarı ve Tuvinsko-Russkiy Slovar'dan hareketle tespit edilmiştir. Örneklerin gösteriminde aşağıdaki model benimsenmiştir:

Sözcüğün Latin Harfli Yazımı + (Sözcüğün Kiril Harfli Yazımı):

Sözcüğün anlamı/anlamları; sözcüğün derlemimizde tespit edilen kullanımı, (Referans Bilgileri).

- **moyt (мойт):** suya atılan, düşen veya sudan ansızın çıkan bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 358).

Bilindiği üzere Tuva Türkçesi sözlüklerinde fiiller madde başı oldukları takdirde mastar biçimi ile verilmektedir. Tuva Türkçesinde mastar eki olarak

kullanılan {-Ar} eki, ünlüyle başlaması nedeniyle ünsüzlerle biten fiil kök ve gövdelerinden sonra geldiğinde çeşitli ses olaylarına neden olmaktadır. Bu nedenle sözlüğü kullananlar için fiilin kök ve gövdesini tespit etmek kimi zaman zorlaşmaktadır: **kelir** / **keer** (kel-), **köör** (kör-) vb. Biz çalışmamızda incelenen sözcük eğer fiil ise Latin harfli yazımda “fiil-”, Kiril harfli yazımında ise mastar biçimiyle göstermeyi uygun gördük.

- **dars de- (дарс дээр):** kısa, keskin ses çıkarmak (Monguş, 2003: 395).

Çalışmamızda tespit ettiğimiz yansıma sözcükler ses ve şekil özelliklerine göre incelenmiş, ayrıca anlamsal özellikleri de dikkate alınarak örneklendirme yapılmıştır. İzahlarda Tuva Türkçesini konu alan monografiler ve makalelerden yararlanılmış, farklı görüşler dile getirilmeye çalışılmıştır. Tezin sonunda ise incelemede kullandığımız tüm örnekler, alfabetik olarak okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

1.1. Tuva Cumhuriyeti ve Tuva Türkleri

Tuva Türkleri, Türk tarihi açısından en önemli coğrafyalardan biri olan Sibirya’nın güneyinde, Yenisey nehrinin doğduğu ve çeşitli dallara bölündüğü veya başka nehirlerle birleştiği coğrafyada varlığını sürdürmektedir. Tuva Türklerinin günümüzde birer topluluk olarak yaşadıkları alanlar Rusya Federasyonu, Moğolistan ve Çin Halk Cumhuriyeti’nde yer almaktadır.

Asıl Tuva kitlesi Rusya Federasyonu’na bağlı olan Tuva Cumhuriyeti’nde varlığını sürdürmektedir. Bu cumhuriyetin doğusunda Moğol soylu Buryatların yaşadığı Buryatya, kuzeyinde geniş topraklara sahip Krasnoyarsk oblastı, kuzeybatısında Hakas Türklerinin yaşadığı Hakas Cumhuriyeti ve batısında ise yine Altay Türklerinin meskûn olduğu Altay Cumhuriyeti bulunmaktadır. Tuva’nın güneyinde ise Moğolistan yer almaktadır. Rusya Federasyonu içerisinde, İrkutsk bölgesinde yok olma tehlikesi altındaki Türk topluluklarından Tofalar da Tuvaların yakın akrabası olarak kabul görmektedir.

Tuva Türklerinin, Tuva Cumhuriyeti dışında nüfus yoğunluğuna sahip oldukları ikinci ülke Moğolistan’dadır. Moğolistan’da yaşayan Tuvalılar,

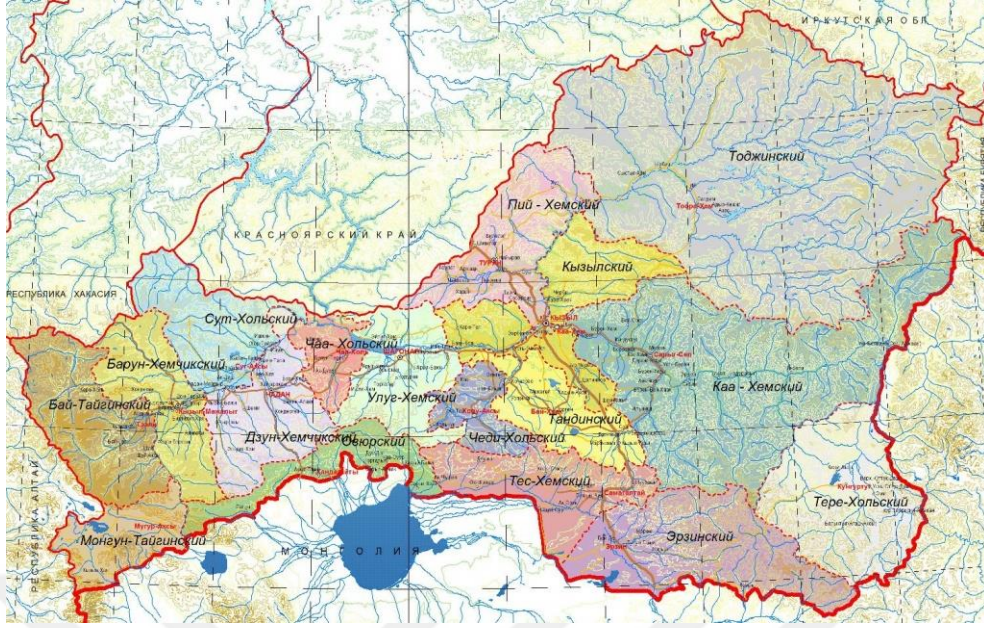
ülkenin batı ve kuzeybatısında ikamet etmektedir. Literatürde Sengel Tuvaları veya Altay Tuvaları olarak adlandırılan bu topluluk İbrahim Ahmet Aydemir'in (2009: 1-9) verdiği bilgilere göre 6000 civarındadır. 1960'lı yıllarda 2400 kişi olan "Altay Tuvaları", çeşitli göçler nedeniyle 1980'li yıllarda 1300 kişi kadar kalmıştır. Bu bölgede Tuva nüfusu günümüzde tekrar 2400 kişi civarındadır. 1994 yılından itibaren Moğolistan'da yaşanan iç gelişmeler, Tuvaların Sengel'e geri dönmesine vesile olmuştur. Yine Moğolistan'da Türkiye basın yayın organlarında "Kayıp Türkler" olarak adlandırılan Duhalılar da Tuvaların, özellikle de Toju bölgesinde yaşayan ve geyik çobanlığı yapan Tojuluların yakın akrabasıdır (Ragagnin, 2011: 5).

Tuvaların yaşadığı başka bir ülke de Çin Halk Cumhuriyeti'dir. Tuvaların Kıdat Tıvaları "Çin Tuvaları" adını verdiği bu topluluk Doğu Türkistan'da Şincan civarında varlıklarını sürdürmektedir.

Tuva Cumhuriyeti'nin güncel yüz ölçümü 170.500 kilometrekaredir. Bu alan Türkiye Cumhuriyeti'nin yaklaşık 1/7'sine tekabül etmektedir. O. Darbaa'nın (2010: 3) verdiği bilgilere göre Tuva Cumhuriyeti SSCB'ye katılmadan önce ülke 200.000 kilometrekarelik bir yüz ölçümüne sahipken, Sovyetlere katıldıktan sonra ülkenin 31.400 kilometrekarelik bölümü Krasnoyarsk Oblastı'na dâhil edilip Tuva'dan koparılmıştır.

Güneyi Tannu-Uula sıradağları, kuzeyi Sayan Sıradağlarıyla çevrili olan Tuva Cumhuriyeti'nin toprakları Yenisey'in üç ana kolu; Kaa-Hem, Bii-Hem, Hemçik nehirlerinin birleştiği nokta üzerindedir. Ülkenin %85'i dağlık ve ormanlık alanlarla kaplıdır. Bu ormanlık alanlarda, nesli azalmış olan pek çok yabanî hayvan bulunmaktadır. Bununla birlikte irili ufaklı dört yüze yakın göl mevcuttur (Arıkoğlu, 2002: 173).

Kışları soğuk, yazları nispeten sıcak bir iklime sahip olan Tuva'da (Arıkoğlu, 2002: 173) ocak ve şubat aylarının ortalama sıcaklığı -25°, -35°dir; mayıs-ağustos ortalaması gündüzleri +20°, +30°dir. Tuva, Sibirya'nın dört mevsiminin görüldüğü bölgelerden biridir (Bapaeva, 2013:7).

Harita 1: Tuva'nın İdari Bölgeleri¹

1.2. Tuva Türklerinin Nüfus Bilgileri

Tuva Türklerinin diğer Sibirya Türklerine nazaran dikkat çeken başka bir özelliği kendi adlarını taşıyan ülkelerinde nüfus bakımından hâkim bir konumda olmalarıdır. Gülsüm Killi (2002: 74), Güney Sibirya bölgelerinin millî nüfus birleşiminin şekillenmesinin sebebini bölgeler arası göçün etkisine bağlamaktadır. Ekrem Arıkoğlu (2002: 173) ise Tuvaların lehine gelişen nüfus durumunun ardında Tuva'ya yüksek sıradağlar nedeniyle tren yolu gelmemesine bağlamaktadır. Somuncuoğlu (2002: 160) Tuva Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliğine 1917 iç savaşından hemen sonra bağlanmaması bu bölgenin Rusya içinde izole olmasını, ayrı bir devlet olarak varlığını sürdürmeyi ve Tuva Türklerinin kendi ülkelerinde hâkim unsur olmasını sağladığını düşünmektedir.

Ne var ki Hakas Cumhuriyeti, Tuva Cumhuriyeti'nin sahip olduğu bu avantajlardan mahrumdur ve Hakaslar kendi adlarını verdikleri ülkelerinde bir azınlık konumuna düşmüştür. Gülsüm Killi'nin (2002: 75) vermiş olduğu

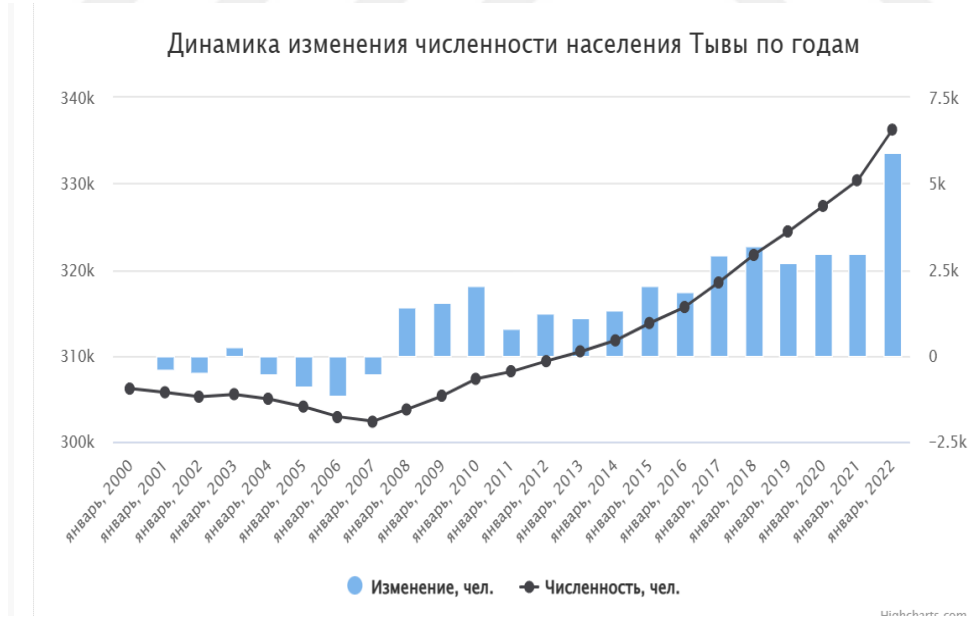
¹ <http://gov.rtyva.ru/upload/medialibrary/311/MapTyva.jpg>, Erişim Tarihi: 28.06.22.

istatistiksel bilgilere göre SSCB döneminde Tuva, Dağlık Altay ve Hakasya'nın nüfus oranları şöyle gösterilebilir:

	1959-1970	1970-1979	1979-1989
Tüm Nüfusu	10,67	5,64	7,0
Ruslar	10,10	5,36	5,56
Tuva Türkleri	39,20	19,00	24,62
Altay Türkleri	22,31	7,87	17,88
Hakas Türkleri	16,66	5,93	12,36

Şekil 1: Nüfus Karşılaştırması, Killi, 2002:75.

Tuva Cumhuriyeti'nin 2022 nüfus sayımına göre nüfusu 337. 299'dur. Kilometrekare başına 0,2 kişi düşmektedir ki bu durum Tuva Cumhuriyetinin komşusu Moğolistan gibi düşük nüfus yoğunluklu bir ülke olduğunu gösterir. Resmî rakamlara göre zikredilen bu nüfusun % 54'ü, yani yarısından fazlası Kızıl ve Ak-Dovurak gibi şehirlerde yaşamaktadır. Aşağıdaki grafikten de anlaşılacağı üzere, Tuva nüfusu 2000'li yılların başından itibaren genel itibariyle bir artış göstermektedir:

Şekil 2: Tuva Cumhuriyeti'nin 2000-2022 Göre Nüfus Tablosu²

² Tüm Rusya Federasyonu için ayrıca bk. [Население Тувы: численность в 2023 году \(gogov.ru\)](https://gogov.ru) (Erişim tarihi: 15.02.2023)

Tuva Cumhuriyeti'nin, 2020 nüfus sayımına göre çok farklı etnik oluşumlardan gelen insanlardan oluştuğu görülecektir. Bunların büyük çoğunluğu SSCB döneminde bölgelere gelenlerin yakınlarıdır. Buna göre Tuva'da Avar, Azerbaycan, Altay, Arap, Ermeni, Balkar, Başkurt, Belarus, Buryat, Vietnam, Grek, Gürcü, Dargi, Dolgan, Yahudi, Yezidi, İnguş, İtalyan, Kabarden, Kazak, Kalmuk, Karaçay, Ket, Kırgız, Çin, Kami-Permyak, Kore, Küba, Kubandı, Kumuk, Lak, Leton, Laz, Litvanya, Moldovan, Moğol, Mordvin, Macar, Oset, Leh, Rumen, Ruz, Kazak (Slav), Sırp, Soyot, Tabasaran, Tacik, Tatar, Teleüt, Tofa, Tuva, Toju-Tuva, Türk, Ahıska Türkü, Türkmen, Udmurt, Özbek, Uygur, Ukrain, Fin, Hakas, Çingene, Çerkez, Çuvaş, Şor, Evenki, Eston, Yakut ve Japon etnik gruplarından insanlar yaşamaktadır.

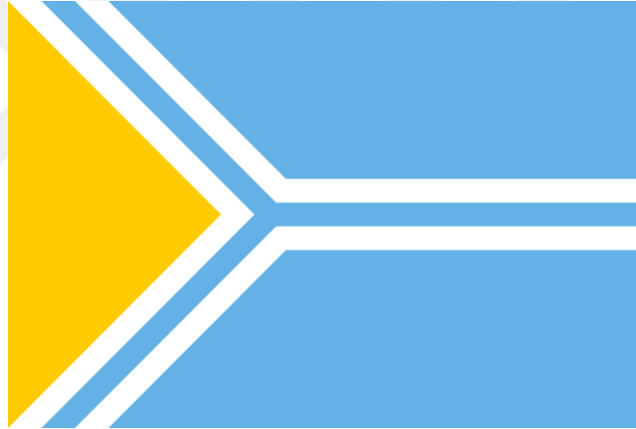
Yine bu nüfus sayımı sonuçlarına göre Tuva etnik grubundan gelenler, 279,789 ayrı bir etnik grup olarak sayılan Toju Tuvaları 7199 kişidir. Ülkedeki Rus sayısı 31,927'dir. Diğer etnik grupların sayısı genel olarak 500 kişinin altında kaydedilmiştir³.

Bölge	2020	2019	2018	2017	2016
Bay-Tayga	10 625	10 563	10 528	10 594	10 448
Barun-Hemçik	12 395	12 362	12 395	12 401	12 406
Çöön-Hemçik	20 356	20 247	20 071	19 890	19 524
Kaa-Hem	11 916	11 912	11 936	11 902	11 949
Kızıl	33 219	32 646	31 979	31 056	30 140
Möngün-Tayga	6 100	6 067	6 010	5 972	5 824
Övür	7 022	7 012	6 955	6 888	6 819
Pii-Hem	10 126	10 055	9 985	9 979	9 931
Süt-Höl	8 067	8 081	8 052	8 077	7 926
Tandı	15 206	15 085	14 790	14 129	13 576

³ [Tom5 tab1 VPN-2020.xlsx \(live.com\)](#) (Erişim tarihi: 21.02.2023)

Tere-Höl	1 994	1 969	1 920	1 890	1 879
Tes-Hem	8 617	8 522	8 425	8 341	8 266
Toju	6 649	6 582	6 545	6 492	6 428
Ulug-Hem	19 514	19 363	19 216	19 094	18 937
Çaa-Höl	6 179	6 147	6 134	6 127	6 058
Çedi-Höl	8 051	7 942	7 869	7 817	7 712
Ezir	8 300	8 334	8 349	8 308	8 280
Kızıl Şehri	119 438	117 904	116 983	116 015	115 871
Ak-Dovurak Şehri	13 609	13 630	13 580	13 578	13 663

Şekil 3: Tuva Cumhuriyeti'nin Bölgelere göre 2016-2020 Yılları Nüfusu.

Şekil 4: Tuva Bayrağı⁴

Tuva bayrağı üç renklidir. Bunlardan ilki ak kök yani açık mavi renk Tuva'nın temiz göğünü, sol taraftaki beyaz çizgiler Tuva'nın başkentinde Hem Beldiri adı verilen yerde birleşerek Ulug Hem'i yani Yenisey'i oluşturan Kaa-Hem ve Bii-Hem nehirlerini, sarı üçgen ise Lamaizm'i temsil etmektedir (Darbaa 2010: 9).

⁴ https://tr.wikipedia.org/wiki/Tuva_bayrağı (Erişim Tarihi: 04.12.22)

1.3.Tuva Türklerinde Din

Tuva Türkleri, *Sarıg Şajın* yani Lamaizm ve *Ham Çüdülgezi* yani Şamanizm inançlarını benimsemiştir. Günümüz Tuvasında her iki inanca ait kutsal mabetler yan yana bulunmakta, insanlar her iki inancı da saygıyla benimsemektedir. Bapaeva (2013: 12) Tuva Türklerinin diğer Sibirya Türkleri gibi iki dinli bir toplum özelliği taşıdıklarını ancak Tuva Türklerinin onlardan farkının Budizm ve Şamanizm'e inanmaları olduğunu dile getirmektedir. Zira diğer Sibirya Türklerinde Hristiyanlık ikinci bir din olarak karşımıza çıkarken Tuvalar arasında Hristiyanlık yaygın değildir. Bunda yukarıda da değindiğimiz gibi Tuva topraklarının Sayan Dağları tarafından kuşatılmış olması ve bu doğal engel nedeniyle Rus nüfusunu Sibirya içlerine taşıyan tren yollarının Tuva'ya gelmemesi etkili olmuştur.

Tuvaların ilk bilinen inancı Şamanizm'dir. Abdülkadir İnan (1986: 4), Tuvaların ataları olarak kabul edilen Tobaların Şamanizm'in yanında Budizm'i benimsemeleri hakkında şunları anlatmaktadır:

Angara ve Obi ırmaklarından, Sibirya'nın Tayga ormanlarından, gerçek Şamanist olarak güneye gelen Tobalar V. Yüzyılda Budizmi resmen kabul ettiler; büyük Buda tapınakları yaptılar. Bununla birlikte Tobaların egemenliği altında bulunan bütün kavimlerin Buda dinine girdiklerini söyleyemeyiz. Budizm, hakanlığın merkezindeki aristokrat zümrenin dini olmuş, geniş halk tabakası ise şamanlığa devam etmiştir.

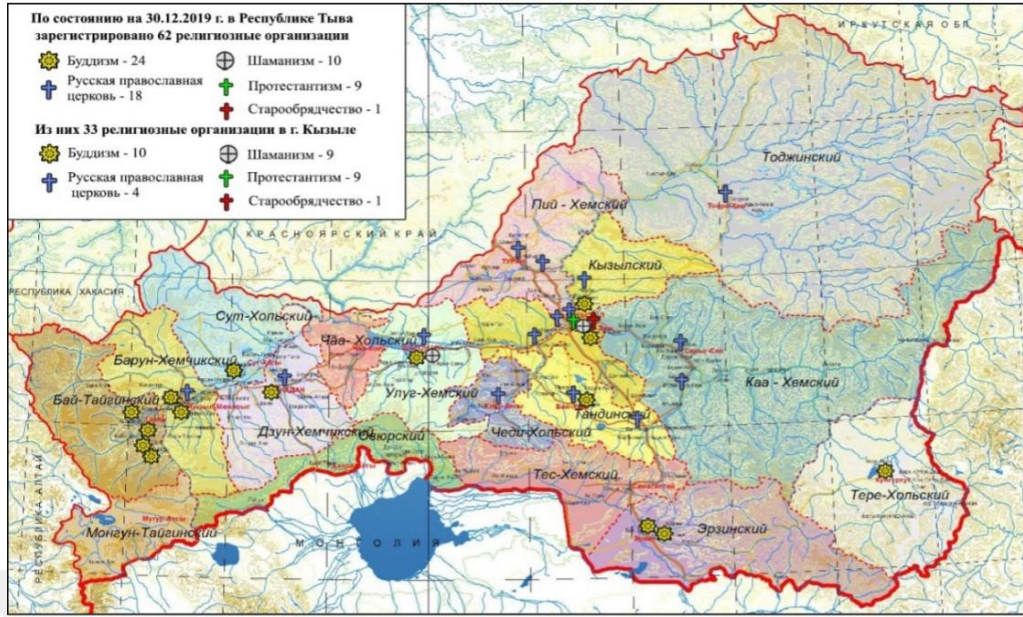
Budizm'in bir mezhebi olan Lamaizm, Altay-Sayan ve Tuva coğrafyasına 1260'ta Budizm'e dönen Kubilay Han'ın önderliğindeki Moğollar 13. yüzyılda bölgeyi ele geçirince gelmiştir. 1271-1368 yılları arasında hüküm süren Yuan hanedanı sırasında inşa edilen Budist tapınak ve pagoda harabeleri keşfedilmiştir. Bununla birlikte 13-14. yüzyıllarda Lamaist-Budizm'in etkisi zayıftır ve sadece 16. Yüzyılın sonlarında Moğol önder Altan Han'ın yönetimi altında etkili olmuştur. 18. Yüzyılda Mançu idaresiyle birlikte Lamaizm Tuva'da iyice yerleşmiş ve Rus devriminin başlangıcında bölgede 22 Budist tapınak (Tuv. hüree) vardı (Fridman, 2002: 309).

Fridman (2002: 39), bu bölgede Lamaizm'in devlet yöneticileri tarafından resmî bir din kabulü görmesine ve geleneksel inanışların bir anlamda bastırılmasına rağmen Şamanizm'in bu bölgede yine de hayatta kaldığını; 18. yüzyıldan sonra her iki inancın da birbiri içerisinde erimeye başladığını ileri sürmektedir. Bapaeva (2013: 13) her iki inancın da ana değer olarak "tabiata karşı saygılı olmayı" benimsediğini, bu inançların bu noktadan hareketle insanın yeryüzünde hayatını devam ettirebilmesi için ilk koşul olarak tabiatla mücadele etmek yerine onunla uyum içinde, barışık bir şekilde yaşamayı temel değer olarak kabul ettiğini söylemektedir.

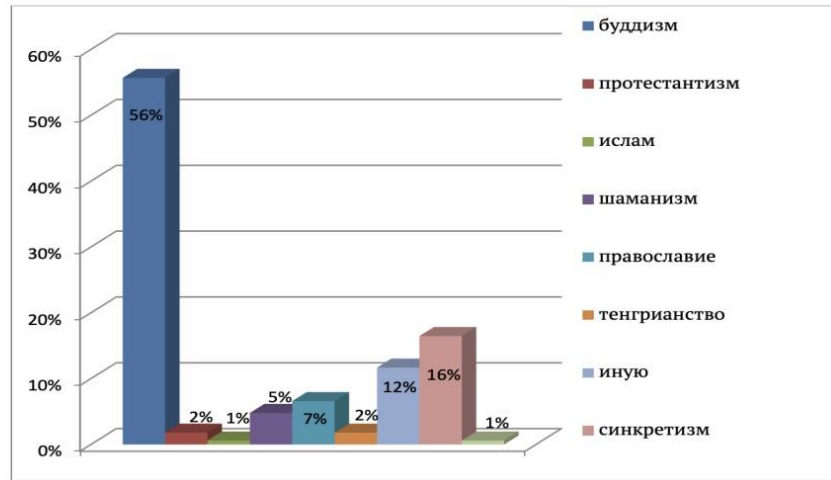
Zamanla öte dünya tasarımları, yaşama ve ölüme dair gelenekleri, şifacılık anlayışı gibi kavramları ortaklaşmaya başlayan (Kenin-Lopsan, 2019) Lamaizm ve Şamanizm Tuvaların Çin Mançu İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını ilan edip önce Çarlık Rusyası'nın daha sonra da yeni kurulan SSCB'nin güdümüne girmesiyle tedricen baskı altına alınmaya başlamıştır. Her iki inancın da kutsal mabetleri tahrip edilmiş, şamanlar ve lamalar sürülmüş ya da toplama kamplarına kapatılmış ve her türlü ibadet yasaklanmıştır. Bapaeva, (2013: 13-14) konu hakkında şu bilgileri kaydetmiştir:

1928 yılından itibaren Tuva'da Budizm ve Şamanizm baskı altına alınmaya başlamıştır. 1944 yılına gelindiğinde ülkedeki 28 manastırın hepsi yok edilmiş, hiç faaliyet gösteren lama kalmamıştır. Bu siyasî uygulama çerçevesinde şamanların da faaliyetleri yasaklanmış, malzemeleri yakılmış, yasağa uymayanlar hapse atılmış veya ağır vergilere maruz bırakılmış, çocukları ise okullara alınmamıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla "Tuva Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti", "Tuva Cumhuriyeti oldu ve resmî din olarak Budizm kabul edildi. Bununla birlikte Sovyetler döneminde tahrip edilen Budist tapınaklar yeniden inşa edilmeye başlamıştır.

2019 tarihi itibarıyla Tuva Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren 24 Budist, 10 Şaman, 18 Ortodoks, 1 Eski İnançlılar ve 9 Protestan organizasyonu faaliyet göstermektedir (Daşkovskiy vd. 2021: 18-34). Aynı çalışmada Tuva'da faaliyet gösteren dinî örgütlerin durumu şöyle haritalandırılmıştır:

Harita 2: 2019 itibariyle Tuva'da faaliyet gösteren dinî örgütler haritası Daşkovskiy vd 2021: 24.

Şekil 5: Tuva Cumhuriyeti'nde inançların genel nüfusa oranı: Sırasıyla Budizm, Protestanlık, İslam, Şamanizm, Ortodoksluk, Tengiricilik, Diğer, Senkritizim (Daşkovskiy vd 2021: 24).

1.4.Tuva Türkçesi

Tuva Türkçesinin tasnifi ve Türk lehçeleri arasındaki yeri hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Tuva Türkçesi Eski Türkçedeki /d/ seslerini korumasıyla birlikte bize Eski Türkçe hakkında veri olanağı sağlamaktadır. Bölgede Tuva Türkçesi ve Rusça hâkimiyetini sürdürmektedir. Bununla birlikte her dilde olduğu gibi ekonomik veya kültürel yönden komşuluk

etmeleri sonucunda Tuva Türkçesine diğer dillerden sözcükler girmeye başlamıştır. Bunun yansıması olarak Tuva Türkçesine baktığımızda Moğolca ve Rusça asıllı kelimelerle karşılaşmaktayız.

Moğol asıllı kelimeler Tuva Türkçesine konuşma diliyle girmiştir. Kelimelere baktığımızda ses yapısını Tuva Türkçesinden ayırt edemeyiz. Alıntı kelimeler Moğol asıllı olmakla birlikte aynı zamanda Moğolcaya Doğu halklarının dillerinden -Farsça ve Tibetçe- gelen kelimeleri görmek de mümkündür. Moğolcayla birlikte Tuva Türkçesinde Rus asıllı kelimeler de oldukça fazladır. Rus asıllı kelimeler Tuva Türkçesine genellikle yazı dilinden geçmiştir (kitap-defter, gazete-dergi). Onların ses yapısı Tuva Türkçesinin ses yapısına uygun olmadığı için Rus dilinin imla kurallarına göre yazılmaktadırlar. Bununla birlikte Tuva Türkçesinde Rus asıllı kelimelerin yanında Rusçaya Batı halklarının dillerinden alınan sözcükler de bulunmaktadır. Rusçadan alınan bu kelimeler özellikle Ekim Devrimi'nden sonra oldukça artmıştır. Bunun sebebi devrimden sonra Tuva Türkleri ile Rusların ilişkilerinin güçlenmesidir. Bu iki milletin ilişkilerinin güçlenmesi sonucunda Rusça tüm Sovyet halklarının ikinci anadili olmaya başlamıştır (Monguş, 1972: 31-33).

Tuva Türkçesi, Türk dilinin tasnif denemelerinde Eski Türkçe ve diğer Güney Sibirya Türk lehçeleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin bir arada değerlendirilmediği son tasniflerde ise Hakas, Altay ve Şor Türk lehçeleriyle birlikte değerlendirilmektedir (Killi, 1996: 43).

Reşit Rahmeti Arat'ın (1963: 65-111) derlediği tasnif denemelerinden hareketle Tuva Türkçesinin durumu şöyle gösterilebilir:

J.Adelung ve F. Adelung'un 1805 yılında yaptıkları tasnifte Türkleri "Cenup Tatarları ve Şimal Tatarları" olarak ikiye ayırmıştır. Şimal Tatarlarını "sat Tatarlar ve Moğol-Tatar" ırkı olarak sınıflandırmıştır. Tuva Türkleri bu tasnifte eski isimleri Soyotlar ile Moğol-Tatar ırkı içinde Krasnoyarsk Tatarları başlığının altında değerlendirilmiştir.

A. Balbi 1826 yılında yaptığı tasnifte Tuva Türklerini eski isimleri Soyotlar ile Cenubî Sibiryalılar başlığı altında değerlendirmiştir.

W.F. Palmblad 1827 yılında yaptığı tasnifte Türkleri “Saf Türkler”, “Karışık Türkler” ve “Türkçe Konuşan Fakat Türk Aslından Olmayan Kavimler” olmak üzere üç gruba ayırmıştır. Tuva Türklerini ise üçüncü gruba dahil ederek Sayanlar’la birlikte değerlendirmiştir.

İ. N. Berezin, 1849 yılında yaptığı tasnifte Türkleri “En Eski ve En Yeni Çağatay veya Şark”, “Tatar veya Şimal” ve “Türk veya Garp” olmak üzere üç başlıkta incelemiştir. Tuva Türkçesini ise “Tatar veya Şimal” grubuna dâhil ederek bu başlık altında incelemiştir.

W. Radloff, 1882-1883 yılında yaptığı tasnif denemesinde daha çok ses hususiyetlerini ele almakta ve bunları önce gruplara ve daha sonra bu gruplara dahil şivelere göre sıralamıştır. Türk dilini “Şark Şiveleri”, “Garp Şiveleri”, “Orta Asya Şiveleri” ve “Cenup Şiveleri” olarak sınıflandırmış ve ‘Şark Şiveleri’ni de kendi içerisinde sınıflandıran Radloff, Tuva Türkçesini ‘Şark Şiveleri’nin alt başlığı olan “Asıl Abakan Şiveleri” başlığı altında değerlendirmiştir.

H. Vambéry, 1885 yılında yaptığı tasnifte Türkleri, “Sibirya Türkleri”, “Orta Asya Türkleri”, “Volga Türkleri”, “Pontus Türkleri” ve “Garp Türkleri” olmak üzere beş grupta incelemiştir. Tuva Türklerini bu tasnifinde “Sibirya Türkleri” grubuna dahil ederek Tuva (Tuba, Urenhay, Altay, Soyon, Sayanlı) adıyla kaydetmiştir.

N. F. Katanov, 1894 yılında yapmış olduğu tasnifte Türk lehçelerini “Şimal Grubu”, “Cenub Grubu”, “Orta veya Merkez Grubu” ve “Şark Grubu” olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Tuva Türkçesini bu gruplardan “Şark Grubu” başlığında Urenhay adıyla değerlendirmiştir.

N. A. Aristov, 1896 yılında yapmış olduğu tasnifte Türkleri “Şark Grubu”, “Garp Grubu”, “Orta Asya Grubu” ve “Cenub Grubu” olmak üzere dört başlık altında incelemiştir. Tuva Türklerini de bu gruplardan “Şark Grubu” başlığında “Soyon kavimleri” olarak değerlendirmiştir.

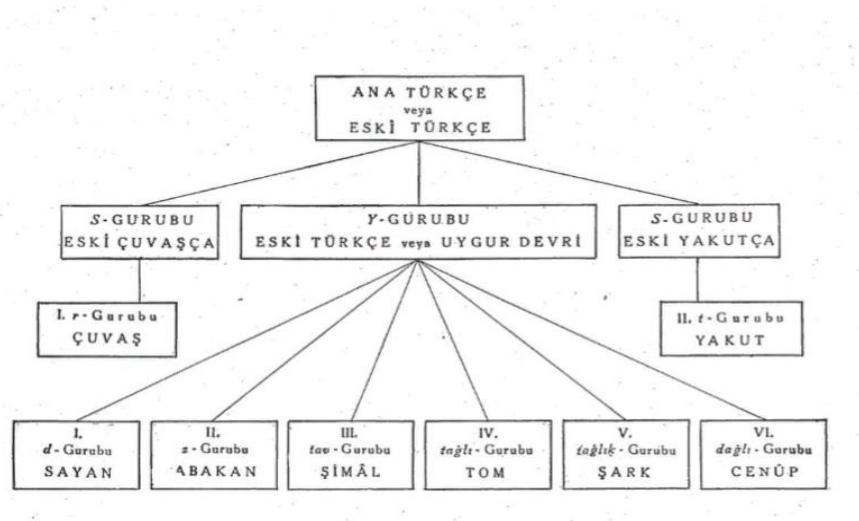
G. J. Ramstedt, 1938 yılında yaptığı tasnifte Türk lehçelerini “Çuvaş Dili”, “Yakut Dili”, “Şimal Grubu”, “Şark Grubu” ve “Cenub Grubu” olmak üzere beş gruba ayırmıştır. Tuva Türkçesine de “Şimal Grubu” içinde /d/

bölümü (tag) başlığı altında Urenhay, Soyot adıyla yer vermiştir (Arat, 1953:95-95). A. Samoyloviç de 1922 yılında yayınladığı tasnifinde G.J.Ramstedt gibi Tuva Türkçesini /d/ grubu altında Soyon (Soyot veya Uryenhay) başlığı altında incelemiştir.

M. Räsänen 1949 yılında yapmış olduğu tasnifinde Ramstedt'in tasnifini esas almış ve bu tasnifi Radloff ve Samoyloviç'in tasnifleriyle tamamlamaya çalışmıştır. Tasnifinin temelini fonetik unsurlar oluşturmaktadır. Räsänen, Türk lehçelerini “Çuvaş Dili”, “Yakut Dili”, “Şimal-i Şarki Grubu”, “Şimal-i Garbi Grubu”, “Cenub-i Şark Grubu”, “Cenubi Garbi Grubu” ve “Orta veya Türkmen-Kıpçak Grubu” olmak üzere yedi başlık altında incelemiştir. Tuva Türkçesini ise “Şimal-i Şarki Grubu” içerisinde /d/ bölümü başlığı altında Soyot (Uryenhay) adıyla değerlendirmiştir.

C. Schönig, Türk lehçelerinin tasnifini morfolojik özelliklere göre değerlendirmiştir. Tuva Türkçesini Güney Sibirya Türkçesi başlığı altında inceleyerek Sayan ismini kullanmıştır. Bu grubun temsilcilerini {-GAn} grubu Türk lehçeleri olarak adlandırmıştır. Bu değerlendirmeyi ise sıfat-fiilin kullanımına göre değerlendirmiştir. {-mXş} sıfat-fiilinin yerine {-GAn} ekini kullanan Güney Sibirya Türk lehçeleri bu grupta incelenmiştir. (Schönig, 2013:221-257).

R. R. Arat tasnifinde fonetik unsurları ön planda tutarak bir çizelge hazırlamıştır. Bu çizelge şu şekildedir:

Şekil 6: Reşit Rahmeti Arat'ın Türk Dili Tasnifi

Reşit Rahmeti Arat, hazırlamış olduğu tasnifi fonetik özellikleri inceleyerek oluşturmuştur. Fonetik özelliklerine göre Tuva Türkçesini /d/ grubu içerisinde Sayan ismiyle birlikte değerlendirmiştir.

1.5.Tuva Türkçesinin Ağız Sistemi

Tuva Türkçesinin ağız sistemi genel hatları itibariyle birbirinden fonetik ve morfolojik ölçütlere göre büyük farklarla ayrılmayan özelliklere sahiptir. Ancak bölgenin kendi iç yapısından kaynaklanan bazı tarihsel nedenlerle Tuva Türkçesinin bazı ölçütlere göre ayrılan ağızları meydana gelmiştir.

Vildan Koçoğlu Gündoğdu (2014: 20), bunun en önemli nedeninin Tuva topraklarında farklı etnik grupların olmasına bağlamakta; özellikle Tojular arasında Ket ve Samoyed, güneydoğuda ise Moğol unsurlarının bulunmasının ağız gruplarının oluşmasında etkili olduğunu, Tuva coğrafyasının geniş ve zorlu yapısının da bu durumu derinleştirdiğini dile getirmiştir.

Tuva'daki ağızların isimlendirilmesinde yer ve yön adlarının kullanıldığı gözlemlenmektedir:

A. A. Pal'mbah, bu ağızları fonetik ve morfolojik unsurlardaki farklılıklara bağlı kalarak üç grupta toplamıştır:

1. Çöö-Hemçik, Çaa-Höl (Orta Diyalekt),
2. Barın-Hemçik, Bay-Tayga (Batı Diyalekti),
3. Kaa-Hem, Tes-Hem (Doğu Diyalekti).

Z. B. Çadamba'nın "Todjinskiy Dialekt Tuvinskogo Yazıka" adlı eserinde Tuva Türkçesinin diyalektlerini iki gruba ayırmıştır:

1. Merkez Diyalekt (Dzun-Hemçik, Övür, Barın-Hemçik, Bay-Tayga, Möngün-Tayga ve Ulug-Hem bölgesinin bir kısmını kapsamaktadır).
2. Toju Diyalekti (Toju bölgesini kapsamakla birlikte nehir ve tayga olmak üzere iki diyalekte ayrılır).

Tuva Türkçesini sınıflandırmada bir diğer önemli çalışma ise S. Ç. Sat tarafından yapılmıştır. S. Ç. Sat bu çalışmasını N. A. Baskakov'un 1964 yılında yapmış olduğu çalışmayı 1970-1980 yıllarında yapılmış olan pek çok

araştırma ile karşılaştırarak yapmış olduğu sınıflandırmayı buna dayandırarak yapmıştır. S. Ç. Sat, “Tıva Diyalektologiya” adlı eserinde Tuva Türkçesinin diyalektlerini beş gruba ayırarak fonetik ve morfolojik özelliklerini de belirtmiştir. S. Ç. Sat’a göre Tuva Türkçesinin diyalektleri:

Harita 3: Tuva Türkçesinin Ağızları (Sat, 1987: 1).

Sat'ın (1987: 1-54) yapmış olduğu sınıflandırma ve bu ağızların özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. Töp Diyalekt (Merkez Ağzı): Nüfusun çoğunluğunun yaşadığı bölgeleri kapsayan ve edebî dilin dayandığı diyalektir. Çöön-Hemçik, Süt-Höl, Övür, Ulug-Hem, Bii-Hem bölgelerini ve kuzeybatı tarafını kapsamaktadır.

2. Barın Diyalekt (Batı Ağzı): Bay-Tayga, Möngün-Tayga, Barın-Hemçik bölgelerini kapsamakla birlikte bu diyalekt Altay Türkçesinin bazı özelliklerini barındırmaktadır.

3. Murnuu-Çöön Diyalekt (Güney-Doğu Ağzı): Tandı, Tes-Hem, Erzin bölgelerini kapsamakla birlikte bu diyalekte Moğolcanın etkisi görülmektedir.

4. Songu-Çöön Diyalekt (Kuzey-Doğu Ağzı): Toju bölgesini kapsamaktadır. Bu grup içinde nehir ve dağ ağzı bulunmaktadır.

5. Kaa-Hem Ayalgazı ve Tere-Höl Ayalgazı: Bu grup karışık ağız özellikleri gösterdikleri için ayrı bir grupta değerlendirilmektedir. Kaa-Hem ağzında Toğu ve güneydoğu diyalektleri ağır basarken Tere-Höl ağzında ise merkez diyalektiyle birlikte güneydoğu ve kuzeydoğu diyalektlerinin özellikleri görülmektedir.

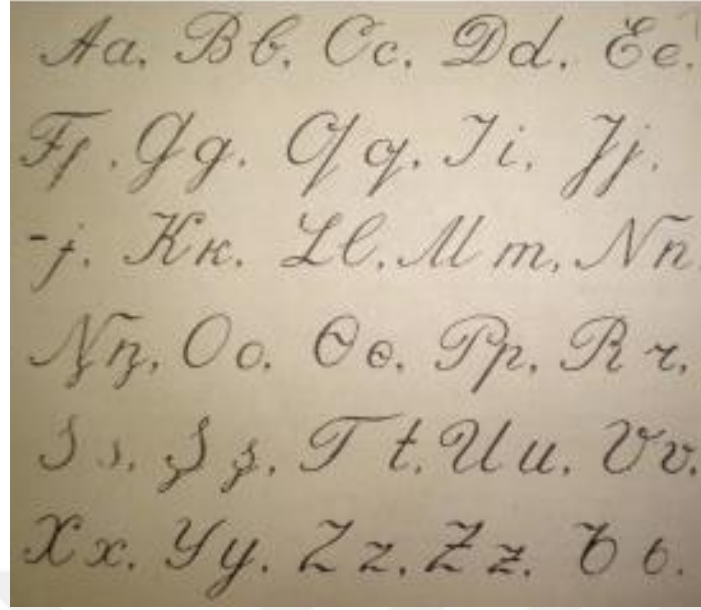
1.6.Tuva Türkçesi için Kullanılan Alfabeler

Tuva Türkleri, tarihten bu yana pek çok kültür çevresi etrafında bulunmuşlardır. 1920’li yıllara kadar Moğolların hâkimiyetinde bulunmaları sebebiyle yazılı dili olarak Moğolcayı kullanmışlardır. Bolşevik Devrimi’nden sonra Tuva topraklarının işgal edilmesiyle birlikte Tuva Türkleri için ayrı bir yazı dili oluşturma girişimleri de Ruslar tarafından başlamıştır. Bu çalışmalar sürerken SSCB hâkimiyetindeki Türk topluluklarının yazıda Latin alfabesine geçmeleriyle birlikte, Tuva Türklerinin de ilk alfabeti Latin alfabesi olmuştur (Tosun, 2011: 21).

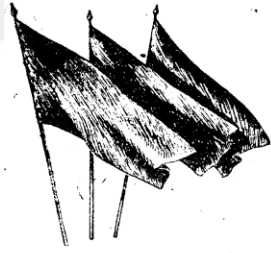
Tuva Türklerinin kendilerine ait alfabe yapma çalışmaları 1920 yılında başlamaktadır. Diğer Türk topluluklarında önce Arap, Kiril kısa süre Latin ve tekrar Kiril şeklinde tekrar eden alfabe kullanımı Tuva Türklerinde farklılık göstermiştir. Sovyetler ilk defa Tuva Türkleri için alfabe hazırlıklarına 1927 yılında Bazıkayev’e “Tuva Çocuklarına İlk Alfabe” adında bir çalışma yaptırır. Ancak bu alfabe Tuva Türkleri tarafından kabul görmez (Arıkoğlu, 1997: 155).

Tıva Arat Respublikası (TAR) tarafından Tuva Türkçesine uygun Latin alfabesi çalışmaları için 1929 yılında Moskova ve Leningrad Üniversitelerinden yardım alınmıştır. 28 Haziran 1930’da Tuva hükûmeti tarafından alfabe kabul edilir (Arıkoğlu, 1997: 156).

Latin harfli Tuva alfabesi 30 harften oluşmaktadır. Daha sonra /y/ sesi çıkarılmış ve 29 harf kalmıştır. İmlanın oluşturulması ise fonetik kriterlere dayandırılmıştır (Koçoğlu, 2008: 446).

Şekil 7: Latin Esaslı Tuva Alfabesi (Koçoğlu, 2008:445).

Tuktar.

tuk	tar
-----	-----

Ol arat tur.

Ol tuktu tut.

Arat tuktu tuttu.

r

<u>Bb</u>	<u>Rr</u>
b b b b b	r r r r r
tabasta	taraa

Şekil 8: Latin Harfli İlk Okuma Kitabı Öğreneli “Öğrenelim” den örnek bir sayfa: (Lopsan, 1936: 12).

Ancak oluşturulan bu Latin esaslı Tuva alfabesi uzun ünlülerin gösterimi, güçlü ve güçsüz /p/, /t/ fonemlerinin farkını gözetmeden aynı gösterim kullanılması, Rusçadan alıntılanan kelimelerin imlalarındaki farklılıklardan kaynaklanan eksiklikler ve birtakım yanlışlıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar Latin esaslı Tuva imlasını Rus imlasına yakınlaştırma çabalarının bir sonucudur. Daha sonra yapılan bazı çalışmaların sonucunda 1940’lı yılların başından itibaren Latin-Kiril harflerinin karışık kullanımına sebep olmuş ve bununla birlikte Kiril alfabesinin kullanımı kaçınılmaz olmuştur (Koçoğlu, 2008: 447).

Türk dünyasında 1940 yılına kadar kullanılan Latin alfabesinden sonra SSCB’nin baskıları sonucunda Tuva Türkleri de diğer Türk boyları gibi 1930-1940 yılları arasında bu alfabeyi kullanmış ve Stalin’in emriyle beraber Kiril alfabesine geçmişlerdir (Tosun, 2011:22). Ancak burada unutulmaması gereken bir başka konu da Kiril alfabesine geçiş kararı alan Tuva hükûmetinin resmen de olsa bağımsızlığını koruyor olmasıdır. Bu kararın sonucunda da Sovyetlerin himayesi altına girmesi kaçınılmaz olmuştur. 11 Ekim 1944 yılında Tuva hükûmeti tarafından alınan kararla Sovyetler Birliği mandası altına girmiştir (Arıkoğlu, 1997:157). Kiril esaslı Tuva alfabesi, 33 harfin yanı sıra Tuva Türkçesine has sesler için üç ek işaret ve uzun ünlüler için ayrı seslerin de eklenmesiyle birlikte 46 işaret içermektedir (Şirin User, 2006:197).

Kiril	Latin	Kiril	Latin
Аа	Aa	Пп	Pp
Бб	Bb	Рр	Rr
Вв	Vv	Сс	Ss
Гг	Gg	Тт	Tt
Дд	Dd	Уу	Uu
Ее	Ee, Ye / ye	Үү	Üü
Ёё	Yo / yo	Фф	Ff
Жж	Jj	Хх	Hh
Зз	Zz	Цц	Ts / ts
Ии	İi	Чч	Çç
Йй	Yy	Шш	Şş
Кк	Kk	Щщ	Şç / şç
Лл	Ll	Ъ	sertleştirme
Мм	Mm	Ыы	Iı
Нн	Nn	Ь	Yumuşatma
Њң	Ŋŋ	Ээ	Ee
Оо	Oo	Юю	Yu / yu
Өө	Öö	Яя	Ya / ya

Şekil 9: Kiril Esasına Dayalı Tuva Alfabeti (Tosun, 2011: VIII).

2. İNCELEME

2.1.Dilin Doğuşu ve Yansıma Kavramı

Dilin görünümüleri, işlevleri, diller arasındaki farklılıklar veya benzerlikler, dil etkileşimleri, dil akrabalıkları, dillerin iç yapıları, dil edinimi, edebiyat ve dil, dil ve teknolojisi ilişkisi, dilin sosyal medyadaki kullanımı, dil ölümü süreci vb. temel konuların yanı sıra geçmişten günümüze dile dair incelemelerde en çok dikkat çeken temel bahislerden biri de dilin doğuşudur. Bu konuda yapılan çalışmalar, dilin paradoksal yapısı nedeniyle, aşağıda da görüleceği üzere sadece varsayımlara dayanmaktadır. Zira bir dilin doğuşunu, ilk defa nerede, hangi koşullar altında, hangi dilin kimler tarafından konuşulduğunu tespit etmek ve bunu kayda geçirmek için ayrıca bir dile ihtiyaç olduğu muhakkaktır.

Dilin doğuşuna ilişkin öncelikli kaynaklar kutsal kitaplar ve efsane, destan gibi halk kültürüne ait edebî malzemeler olmuştur. Özcan Başkan (1969: 143-144), dilin kökenine dair en erken bilgilerin İncil’de gözlemlendiğini; buna göre Tanrı’nın yarattığı canlılara isim vermesi için Adem’i görevlendirdiği ve canlıların isimlerinin Adem’in onları nasıl çağırdığı ile alakalı olduğunu dile getirmektedir. Hz. Adem’in dilin doğuşuyla ilişkisi Kuran-ı Kerim’de de gözlemlenmektedir. Bakara Suresi 31. ayette “Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip “Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin” dedi ifadesi⁵ Allah’ın Hz. Adem’e bir dil öğrettiğini ve onun da kendi neslinden gelenlere bu dili aktardığını belirtmektedir.

Dilin doğuşuna ilişkin belki de en meşhur ve en çok atıfta bulunulan olay ise Herodot tarihinde geçen Psammetikos Deneyi’dir. Herodot’un verdiği bilgilere göre Psammetikos zamanından önce Mısırlılar kendilerini dünyanın ilk insanları saymaktadır. Psammetikos tahta oturunca ilk insanların kimler olduğunu araştırmaya başlar. Böylece kendi adıyla tanınacak olan deneyi

⁵ <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/38/31-33-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 15.03.23)

yapmaya karar kılar. Bir çobana, rastgele iki tane yeni doğmuş çocuk verdi, bunlar ağıla konacak ve şöyle büyütülecekti: Çocukların yanında kimse ağzını açıp tek söz söylemeyecek ve çocukların kendi kendilerine bir dil öğrenmeleri beklenecekti. Psammetikos’a göre çocuklar konuşmayı öğrenirse o dil dünyanın en eski dili olacaktı. Çocuklar deney sonucunda kendilerine bakan Frig çobandan öğrendikleri ilk sözcük olan *bekas* “ekmek” sözcüğünü söylemiştir (Herodot, 1973: 103).

Arkaik metinlerde dilin kökeni ile ilişkilendirilebilecek başka bir dinsel anlatı da Babil Kulesi’yle ilgilidir. Babil Kulesi karışıklığın ve yetmiş iki dilin, yani bütün dünya dillerinin tek bir ana dilden türemiş olduğu yolundaki görüşün sembolüdür. Tevrat’a göre tûfandan sonra Sinear bölgesine yerleşen Hz. Nûh’un oğulları, “Bütün yeryüzü üzerine dağılmayalım, gelin kendimize bir şehir ve başı göklere erişecek bir kule bina edelim...” derler ve inşaata başlarlar. Ne var ki Allah, hepsinin bir kavim olduklarını görünce anlaşılmazlar diye dillerini karıştırır ve onları bütün dünyaya dağıtır; inşaatı yarım kalan şehre de dillerin orada birbirine karışmasından dolayı Bâbil denilir (Erdem, 1991: 392-395).

Kutsal kitaplarda ve efsanelerde dilin doğuşuna ilişkin tespit edilen bu bilgiler zamanla çeşitli düşünürlerin ve bilim insanlarının da dikkatini çekmiş ve çeşitli temellere dayanan varsayımlar ileri sürülmüştür. Kerim Demirci’ye göre (2013: 1) dilin doğuşu Epikür’den (MÖ 300), Leibniz’e (1710), Condillac’a (1746), Rousseau’ya (1755), Herder’e (1772), Manbaddo’ya (1744), Müller’e (1866) ve Chomsky’e (1988, 1990) kadar (Johanson 2015: 158-162) pek çok düşünür ve araştırmacının ilgisini çekmiş; bu konuda çok sayıda hipotez ve bu hipotezlere karşı antitezler geliştirilmiştir. Birbiriyle benzerlikler gösteren veya farklı kaynaklardan doğan çok sayıdaki teori “dinsel/ilahi açıklamalar”, “yansıma/tabiat taklidi sesler”, “insanın mimik, analogi, sembolleştirme kabiliyeti”, “ünlemler, acılara verilen tepkiler”, “âşık olabilen insanın duyguyu dile tahvil edebilme kabiliyeti”, “hareketi veya sesi temsil edebilecek jestler”, “insanın genetik/biyolojik olarak dili üretebilme

yeteneği”, “insan bedeninin fizyolojik olarak dil üretimine uygunluğu”, “insanın sosyal ve kültürel varlık olması.”⁶

Bu teoriler arasında araştırmamıza konu olan yansıma sözcükler, bazı araştırmacılar tarafından dilin kökenini açıklamakta önemli veriler olarak değerlendirilmiş; bu tür sözcüklerin bir dilin en iptidai sözcükleri olabileceğinden hareketle yansıma teorileri başlığında birleştirebileceğimiz çeşitli varsayımlar ileri sürülmüştür.

Yansıma teorileriyle ilgili en dikkat çekici örnek Darwin’in konuşmayı evrimle ilişkilendirdiği teoridir. Zira bu teori, beraberinde pek çok tartışmayı getirmiş ve en nihayetinde bu konuyla ilgili tartışmalar akademik bir yasaklamayı da beraberinde getirmiştir. C. Darwin, dilin kökenini hayvanların çıkarmış olduğu anlamsız sesler olabileceğini düşünmektedir. F. M. Müller ise buna karşı çıkarak dili hiçbir hayvanın aşamayacağı bir sınır olarak nitelendirmekteydi. Bu tartışmalar Paris Dil Bilim Topluluğunca 1866 yılında “verimsiz ve spekülasyonlara açık olmaları” nedeniyle yasaklanmış olmasına rağmen (Demir ve Yılmaz, 2012: 17) ilerleyen dönemlerde dilin kökenini yansıma ile ilişkilendiren başka teoriler de çeşitli araştırmacılar tarafından öne sürülmüştür. Bunlar arasında Alman araştırmacı W. Oehl’in ileri sürdüğü “bow-bow teorisi”, Max Müller’in “ding-dong” ve “pooh-pooh” teorileri ön plana çıkmaktadır. Ancak Doğan Aksan, (Aksan 2003: I: 96) Her Yönüyle Dil Bilim adlı çalışmasında bir dilin kökenini açıklamak için yansıma sözcüklerin tek başına yeterli olmadığını, zira bir dilde yukarıdaki teorilere konu olan öğelerin sayılarının oldukça sınırlı olduğunu, dildeki diğer sözcüklerin varlığının bunlarla açıklanamayacağını dile getirmektedir.

İlker Tosun (2017: 507), Doğan Aksan’ın görüşlerine paralel biçimde dil biliminde “ilk dil/ dil öncesi diller” (proto-language) ve “tıngırdayan diller” (click languages) olarak adlandırılan Sadawe ve Kwadi gibi Afrika dilleri ile Damir gibi Avusturalya dillerinin sadece yansıma sözcüklerden müteşekkil bir söz varlığına sahip olduğu düşünüldüğünü ancak bütün dillerin

⁶ Dilin doğuşuna ilişkin teoriler için bk. Aksan, I, 96-100; Demir ve Yılmaz, 2012: 17; Başkan, 1969: 143-156.

yansımalarından doğduğunu bilimsel olarak ispatlamanın mümkün olamayacağını ifade etmektedir⁷.

Uluslararası literatür incelendiğinde yukarıdaki teorilere temel olan “yansıma” kavramının dil biliminde özel bir araştırma alanı olduğu görülecektir. Türkiye Türkolojisinde “yansıma sözcük” olarak adlandırılan bu kavram, araştırma sahamız olan Tuva Türkçesinde “öttünüg söster”, İngilizcede “onomatopeia”, “mimetic veya echo word”, “echoism”, “imitative word”, Rusçada “zvukopodrazhaniye” gibi adlar ile anılmaktadır.

Emin Erdem Özbek (2019: 12), Tuva Türkçesinde yansıma sözcükleri ele aldığı çalışmasında *onomatopoeia* kavramının genel olarak sese dayalı taklitleri ifade ettiğini ve bu konuda en sık kullanılan terim olduğunu söylemektedir. Araştırmacıya göre bu tür sözcükleri ifade etmek için “echoic words”; taklitle olan ilgisini ifade etmek için “imitative words”, “mimetic words”, “mimologie”, “mimem”; ses dışındaki duyularla ilgisini vurgulamak için “synesthesia” terimleri tercih edilmektedir. Son yıllardaki çalışmalarda ise yansıma sözcükler *sound symbolism* “ses sembolizmi”, *ideophones* “idyofonlar” gibi konularla ilişkilendirilmiştir.

Yansıma kavramının çeşitli dil bilimi çalışmalarında şöyle ele alındığını görmekteyiz:

Günay Karaağaç (2013: 855), yansıma sözcükleri “Doğadaki insan dışı canlı ve cansız varlıkların çıkardığı ses ve gürültüleri taklit yolu ile yansıtılan söz, yansıma sözdür. Yansıma sözler, göstereni ile gösterileni aynılaştırmış olan dil göstergeleridir” sözleri ile tanımlamaktadır.

Kamile İmer vd. (2011: 262) bu kavramı “doğa ve hayvan seslerine benzer seslerle yapılan, görüntüleri işitimsel bir izlenim yansıtacak biçimde aktaran, bir gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öge” olarak nitelemektedir.

⁷ Adı geçen diller için bk. Pennisi 2004: 1320; Traunmüller 2003: 1.

Yaqubi, Tahir ve Amini (2018: 2006), yansıma sözcüklerin dillerdeki konumunu şu sözlerle ifade etmektedir: Tüm insan dillerindeki kelimeler genellikle üç gruba ayrılırlar: İkonik kelimeler, dizinsel kelimeler ve sembolik kelimeler. Tüm insan dillerindeki kelimelerin çoğu sembolik kelimelerden oluşmaktadır. Formları ve anlamları arasında keyfi bir ilişki vardır ancak yansıma kelimeler bu grubun istisnasıdır ve ikonik bir doğaya sahiptirler. Bu nedenle formları ve anlamları arasındaki ilişki keyfi değildir ve formları doğada sesleri yansıtır.

Konuyla ilgili Türkiye Türkolojisinde en önemli çalışmalardan birine imza atan Hamza Zülfikar’a göre yansıma sözcükler şu özellikleri haizdir: “Tabiat seslerini az veya çok andıran, herhangi bir tabii sesle mecazi olsa bile ilgisi sezilebilen bu sözler, gösterdikleri karakteristik yapıları, sınırlı anlamları ve taşıdıkları belirli görevleri bakımından öteki kelimelerden ayrılarak değişik bir grup oluşturmaktadır.” (Zülfikar, 2018: 6).

Ünlü dil bilimci H. Bussman, tanınmış sözlüğünde bu kavramı şu cümlelerle izah etmektedir: “Yansıma sözcükler doğadaki ses yansımalarından taklit edilmek suretiyle doğan sözcüklerdir. Aynı ses bazen farklı dillerde değişik seslerle ifade edilir: İng. *cocka-doodle-doo* (horoz ötüşü), Alm. *kikeriki*, Fran. *Cocorico*. Bu tip sözcükler, dil bilimindeki *nedensizlik ilkesi* (linguistic arbitrariness) için bir istisna oluşturmakla birlikte dillerin yansımalarından doğduğuna ilişkin kanıt olamaz.” (Bussman, 2006: 836).

Dünyada yaşayan veya ölmüş tüm dillerin söz varlığında ses yansımali sözcükler yer almaktadır. Bunlar genellikle insanların veya hayvanların çıkardığı sesler ile tabiatta vuku bulan olaylar neticesinde meydana gelen seslerden müteşekkildir. Farklı tarihsel ve kültürel altyapılara ve bundan kaynaklanan dil mantığına sahip dillerde, eğer dil etkileşimi yoksa, bir kural olarak benzer sözcükler *tesadüf* olarak açıklanmaktadır. Bu kurala yansıma sözcükler de dahildir.

Hamza Zülfikar (2018:18-19) diller arasında kelime benzerliklerinin ses yansımalarında görülebildiğini; farklı dilleri konuşan insanların tabiattaki sesleri birbirine yakın kavramlarla adlandırdığını dile getirmektedir.

Araştırmacıya göre adlandırmadaki türemeler her dilin olanaklarına göre oluşmaya başladıkça benzerlikler giderek kaybolmaktadır: *vız* (böceklerin uçarken çıkardıkları ses, *vızık* (sivrisinek), *bızıgi*, *biziki* (eşek arısı) anlamındaki sözlerle İngilizce *buzz* (vızıltı) arasında görülen yakınlık buna örnek olarak verilebilir.

2.2.Tuva Türkçesinde Yansıma Sözcükler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Bu sahanın en tanınmış gramer çalışması F. G. İshakov ve A. A. Pal'mbah tarafından kaleme alınan *Grammatika Tuvinskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya* adlı çalışmadır. Bu araştırmada İshakov ve Pal'mbah (2019: 348-349), ses yansımali sözcükleri anlamlarına göre a) bazı eylemlere ve insan hâllerine (titreme, kahkaha, ısıklık, ağlama vs.), hayvan ve kuşların nidalarına eşlik eden sesler; b) çeşitli tabiat olaylarına eşlik eden (rüzgâr, yağmur, yıldırım...) ve makinelerin çalışması vs. sırasında çıkan sesler” başlıkları altında incelemiştir. Ayrıca araştırmacılar oluşum ve morfolojik yapı bakımından yansıma sözcükleri kök (tek hücreli) ve türeme (genelde iki heceli) olmak üzere iki başlıkta ele almışlardır. İshakov ve Pal'mbah diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Tuva Türkçesinde de kelimelerin kök ünlüleriyle bu kelimelerin ifade ettiği seslerin karakteri arasında bağlantı olduğunu, dar ünlülerin geniş ünlülere nazaran daha zayıf ve belirsiz sesleri verdiğini *dars* “şiddetli çatlama, tüfek sesi” ve *dırs/dirs* “hafif çatlama; dal, buz, cam çatlaması” örnekleriyle izah etmektedir.

Tuva Türkçesinin en önemli gramer çalışmalarından biri Ş. Ç. Sat ve E. B. Salzıñmaa'nın 1980 yılında yayımladığı ve Tuva Türkçesiyle kaleme alınan *Amgı Tıva Literaturalıg Dıl* “Günümüz Tuva Yazı Dilinin Grameri” adlı çalışmadır. Salzıñma ve Sat (1980: 218-219) “hem doğada hem de insanların hayatlarında var olan çeşitli gürültülerden (Tuv. daaş-şimeen), bağırma-çağırılmalardan (Tuv.algı-kışkı); varlıkların hareketlerinden ve insanların bedenlerinden çıkan/çıkarılan seslerden oluşan sözcükler” olarak tanımladıkları yansıma sözcükleri “hareket (şimçeeşkin) ve tarz (hevir) ifade eden yansıma sözcükler, duygu (minnişkin) ifade eden yansıma sözcükler, ses (daaş) ve gürültü (ııt) ifade eden yansıma sözcükler olarak üç grupta incelemektedir.

Tuva Türkçesinde yansıma sözcüklerin durumunu araştıran son çalışmalardan biri Emin Erdem Özbek (2019: 11-30) tarafından yapılmıştır. 2019 yılında yayımlanan *Tuva Türkçesinde Yansıma Sözler* adlı makalede araştırmacı özellikle yansıma kavramını teorik olarak ele almış; gerek Türkiye Türkoloji'sinde gerek uluslararası literatürde bu konu üzerine odaklanan çalışmaları ve bu terimin akademik altyapısını değerlendirmiştir. Tuva Türkçesinde yansıma sözcükleri inceleyen çalışmalarda konuyla ilgili bakış açısını irdeleyen Özbek, konuyu oldukça kapsamlı bir biçimde işlemiştir. Araştırmacı bu sahadaki yansıma sözcükleri *ses yansıtan sözler, görünüş ve hareket yansıtan sözler, duygu ve durumları yansıtan sözler* genel başlıkları altında sınıflandırmıştır. Bu genel başlıkların altında *sesin kaynağı, sesin tınısı, ses kaynağının bu sesi çıkarırken meydana getirdiği hareket, çıkan sesin hangi duygusal ifadelerin sonucunda oluştuğu* ele alınmıştır.

İlker Tosun'un (2017: 505-519) Tuva Türkçesinde yansıma sözcükleri ele alan iki çalışması bulunmaktadır. Bunlardan ilki "Tuva Türkçesinde {+Gır(A)-} Eki" başlığını taşımaktadır. Bu çalışmada araştırmacı dilin kökenine dair ileri sürülen teorilerde yansıma sözcüklerin rolü, söz konusu ekin etimolojik görünümü, başta Talat Tekin olmak üzere çeşitli araştırmacıların bu konudaki fikirleri, ekin Moğolcadaki durumu, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde ekin kullanımını ele almıştır. Tosun, çalışmasında ayrıca Tuva Türkçesinin söz varlığında ekin kullanımı ve örnekleri, ekin bu sahada fonetik ve morfolojik özellikleri ve yansıma sözcükler türeten bu yapının tematik olarak sınıflandırılmasını kaleme almıştır.

Araştırmacının Tuva Türkçesinde yansıma sözcükleri araştıran diğer bir çalışması da "Tuva Türkçesinde Yansıma Söz + De-, Kıl- (Kın- ve Kılın-) Yapısı" başlığını taşımaktadır. Bu makalede (Tosun, 2019: 23-26) öncelikle Tuva Türkçesinde de-, kıl- / kın- / kılın- yardımcı fiillerinin durumu ve işlevleri incelenmiş ve diğer Türk lehçelerinde de gözlemlenebilen yansıma ses + yardımcı fiil yapısının Tuva Türkçesindeki durumu ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda Tuva Türkçesinin söz varlığında bu yapıya sahip kelime gruplarının bir listesi verilmiştir.

Çalışma sahamızla doğrudan ilgili olmamakla birlikte son dönemlerde Türkiye’de hazırlanan ve çağdaş Türk lehçelerindeki yansıma sözcükleri ele alan bazı lisansüstü tezler ve araştırmalar mevcuttur. Bu çalışmalar ve özellikleri şöyle özetlenebilir:

Yunus Demir (2019), *Kumuk Türkçesinde Yansıma Kelimeler* adlı yüksek lisans tezinde Kumuk Türkçesi kaynaklarından derlenen yansıma sözcükleri ses bilgisi ve biçim bilgisi başlıkları altında incelemiştir. Ses Bilgisi başlığı altında yansıma sözcükleri insanların, hayvanların ve canlı ve cansız varlıkların çıkardığı sesler olarak sınıflandırmıştır. Derlenen yansıma sözcükleri Sözcük Türleri başlığı altında isim, fiil, sıfat, fiilimsi görevinde kullanılan sözcükler olmak üzere incelemiştir. Cümlenin Öğeleri Açısından Yansıma Sözcükler adlı başlıkta ise yansıma sözcüklerin sentaktik özelliklerine göre özne, yüklem, nesne, dolaylı tümleç, zarf tamlayıcısı olmak üzere ayrı başlıklar altında örnekleriyle verilmiştir. Kumuk Türkçesi kaynaklarından derlenen bu sözcükler Yansımalar Gelen Yapım Ekleri başlığında yansıma sözcükler türeten yapım ekleri incelenmiştir. Son olarak ise Türkiye Türkçesi ile Kumuk Türkçesinde bulunan yansıma sözcükler fonetik farklılıklarına göre incelenmiş, benzer örnekler ise listelenmiştir.

Aidina Tazhieva (2020), *Kırgız Türkçesinde Yansıma Kelimeler* adlı yüksek lisans tezinde Kırgız Türkçesi kaynaklarından derlenen yansıma sözcükleri ilk bölümde ünlü ve ünsüzlere göre incelemiştir. Öncelikle seslerin özelliklerini veren Tazhieva Kırgız Türkçesindeki yansıma sözcüklerin kelime başı, kelime ortası ve kelime sonundaki kullanım durumlarına göre örnek vermiştir. İkinci bölümde ise derlenen yansıma sözcükleri yapı bilgisi açısından değerlendirmiştir. Yansıma sözcükleri birincil ve ikincil biçim açısından değerlendiren Tazhieva birincil biçim yansıma sözcükleri isim, fiil ve yardımcı fiil durumundaki sözcükler olmak üzere üç ana başlığa ayırmıştır. Birincil yansıma sözcükler başlığında kök durumunda bulunan sözcüklerin örneklerini vermiştir. İkincil biçimleri de isim, fiil ve yardımcı fiil durumundaki sözcükler olarak üçe ayırarak birincil biçimlerden birtakım eklerle türetilmiş olan yapılara yer vermiştir. Türevler bölümünde birincil ve ikincil biçimlerden yapım ekleriyle türetme yoluna giden ekleri ve bu eklerin

örneklerini listelemiştir. Dördüncü bölümde ise Kırgız Türkçesinde ikilemeler halinde bulunan yansıma sözcüklerin örnekleri verilirken aynı zamanda ses olayına uğrayan kelimeler de tespit edilip incelenmiş ve ikilemelerin oluşma biçimlerine yer verilmiştir.

Fettah Karahan (2011), *Çağdaş Türk Lehçelerinde Yansıma Kelimeler* adlı yüksek lisans tezinde öncelikle bir kelimenin yansıma olma şartlardan bahsetmiş ve çocuk dilinde yansıma kelimelerin önemine vurgu yapmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinde ortak bulunan yansıma sözcüklerin listesini verip bu lehçelere ait yansıma kelimeleri ayrı ayrı listeleme yoluna gitmiştir. Sibiryâ Türk lehçeleri (Tuva, Hakas ve Altay), Kıpçak Türk lehçelerinden bazılarına (Kazak, Karakalpak ve Tatar) ve Karluk grubu Türk lehçelerinden Özbek Türkçesine ait destanlarda kullanılan yansıma kelimeler derlenerek listelenmiştir.

Mirfarid Ryzayev (2022), *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Yansıma Sözcükler* adlı yüksek lisans tezinde Dîvânü Lugâtî't Türk eserinde kullanılan yansıma kelimeler ile Oğuz grubu Türk lehçelerinde kullanılan yansıma kelimeleri art zamanlı olarak karşılaştırmıştır. Eser Oğuz grubu Türk lehçeleri (Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Güney Kırm Türkçesi, Gagauz Türkçesi ve Horasan Türkçesi) olarak sınırlandırılmıştır. Tespit edilen yansıma sözcükler yapı olarak ve icra edilme şekillerine göre incelenmiştir. Yapısal incelemede yansıma kelimelere gelen isimden isim türeten ekler ve isimden fiil türeten ekler listelenmiştir. İcra edilme şekillerine göre ise canlı ve cansız varlıkların çıkardığı sesler olarak incelenmiştir. Son olarak da DLT'de olmayıp Oğuz grubu Türk lehçelerinde bulunan yansıma kelimeler listelenmiştir.

Aksamaai Omuralieva (2021), *Türk Yazı Dilleri ve Lehçelerinde Yansımali Fiillerin Yapısı* adlı çalışmasında Türk dilinin sınıflandırılması hakkında bilgi vermiştir. Yansıma terimini açıklayarak bu konu üzerine yapılan araştırmalardan bahsetmiştir. Çalışmasında Türk lehçelerini tarihî, Oğuz grubu, Kıpçak grubu, Karluk ve Sibiryâ grubu olmak üzere beş ana sınıflandırmaya tabii tutarak tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde yansıma sözcük türeten ekleri art zamanlı ve eş zamanlı olarak incelemiş ve bu eklerin

hangi Türk lehçelerinde bulunduğuna ilişkin bir tasnif yaparak yansıma sözcük türeten eklerin tüm Türk lehçelerinde örneklerini listelemiştir.

2.3.Ses Bilgisi Açısından Tuva Türkçesinde Yansıma Sözcükler

2.3.1. Ünlüler (Ажык Үннөр)

Tuva Türkçesinde 24 ünlü bulunmaktadır. Bunlardan 8'i normal uzunluktadır: /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/. Diğer 8'i ise uzun ünlüdür. Vildan Koçoğlu Gündoğdu (2018: 43-48), Tuva Türkçesinde uzun ünlülerin (Tuv. uzun ajıg ünner) genel bir kanıya göre ikincil uzunluklar olduğunu, Eski Türkçedeki uzun ünlülerin bu sahada normal ünlülere dönüştüğünü ifade etmektedir. Araştırmacı oluşan ikincil uzunlukların ise daha çok iki ünlü arasında kalan ünsüzün büzülmesiyle meydana geldiğini ifade etmektedir. Uzun ünlüler iki kısa ünlüyle yazılır ve söyleyişte kısa ünlünün iki katı kadar uzatılır: /a/, /ee/, /ıı/, /ii/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/ (Arıkoğlu, 2007: 1152).

Tuva Türkçesinde diğer Türk lehçelerinden farklı olarak adına gırtlaksı ünlüler (Tuv. ög-bile adaar ünner veya boosta-bile adaar tuskay ayalgalıg ajık ünner) denen sesler mevcuttur. İmlada kadıg demdek “sertleştirici işaret” konularak benzer yazılışlı sözcüklerden ayrılan bu ünlüler, haklarında tam bir uzlaşma olmasa da 8 adettir (Arıkoğlu, 2000: 54-547; Salzıñma ve Sat, 1980: 60): /a'/, /e'/, /ı'/, /i'/, /o'/, /ö'/, /u'/, /y'/.

Bu sahada ünlüler, genel Türkçede olduğu gibi üç temel karşıtlığa dayanan sekiz ayırıcı özellikle sınıflandırılabilir. Bunlar kalın ünlüler (Tuv. kadıg ünner), ince ünlüler (Tuv. çımçak ünner); düz ünlüler (Tuv. adavas ünner), yuvarlak ünlüler (Tuv. adaar ünner); geniş ünlüler (Tuv. delgem ünner) ve dar ünlüler (Tuv. kızaa ünner) olarak gösterilebilir:

Ünlüler	Kalınlık-İncelik	Düzlük-Yuvarlaklık	Darlık-Genişlik
/a/	Kalın	düz	geniş
/e/	İnce	düz	geniş
/ı/	Kalın	düz	dar
/i/	İnce	düz	dar
/o/	Kalın	yuvarlak	geniş
/ö/	İnce	yuvarlak	geniş
/u/	Kalın	yuvarlak	dar
/ü/	İnce	yuvarlak	dar

Şekil 10: Ünlülerin Özellikleri

Çalışmamıza konu olan yansıma sözcüklerde ünlülerin kullanımı genel olarak şöyle özetlenebilir:

2.3.1.1. /a/, /e/

İki ünlü de dudakların durumuna göre düz, ağız açıklığına göre geniş, çıkış yerine göre ise /a/ kalın (arka damak), /e/ ince (ön damak) ünlülerdir.

Tuva Türkçesinde /a/, geniş ve açık olarak telaffuz edilir ve kelimenin her yerinde görülebilir. /e/ ünlüsü ise bu sahada yar geniş, kapalı /e/ ve normal /e/ arasında bir ünlüdür (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 44).

Derlemimizde yaptığımız incelemeye göre bu ünlüler yansıma sözcüklerde söz başı, söz içi ve söz sonunda bulunabilmektedir. Bu ünlülerin uzun biçimleri de genellikle söz başında ve söz içinde görülmektedir.

- **aagayın- (аагайһып):** durmadan bağırıp çağırmak, bağınmak. “Arga-çarıktı çurttaan men, aldan çajaan men, mindıg-daa konçug, aarışkılıg çüive körbeen men!”, - dep aagaynıp turup-tur. “Dağda orman içinde yaşıyorum, altmış yaşını geçtim, böyle bir ağrı görmedim”, diye durmadan bağrınıyordu (TT2), (Monguş, 2003: 30).

- **aadamna- (аадамнаар):** atın sinirlendiğinde çıkardığı ses (Monguş, 2003: 29).
- **ag (ar):** köpeğin çıkardığı ses, hav (Monguş, 2003: 54).
- **aap (aar):** ha! he! (Monguş, 2003: 42).
- **aakta- (аактаар):** Hakaret etmek, azarlamak (Tatarintsev, 2000: 34).
- **algı I. (алгы I.):** bağırma, nida (Tatarintsev, 2000: 100).

Kelime içinde /a/, ses yansımaları ve biçim yansımalarında kullanılmıştır. Ses yansımalarında genellikle ünlem ifadelerinde kullanılmakla birlikte biçim yansımalarında çoğunlukla fiillerin görünüşü ile ilgili olan ifadelerde kullanılmıştır:

- **algı I. (алгы I.):** bağırma, nida (Tatarintsev, 2000: 100).
- **azadaş (аазадаш):** kısa bir süreliğine açmak (Monguş, 2003: 32).
- **aaray (аарай):** he! (Monguş 2003: 39).
- **ahaa (ахаа):** ahaa! *Aha, körgey-le bis, sen şıdaar be?* Aha, görelim, sen yapabilecek misin? (AN) (Monguş, 2003: 179).
- **agaraş (агараш):** beyazlık görünüp kaybolmak (Monguş, 2003: 32).

Kelime sonunda kök halinde bulunmayan /a/, Tuva Türkçesinde yansıma sözcük yapan {-GıA}, {+lA}, {-(-)şkın} gibi eklerle görülmektedir:

- **algı I. (алгы I.):** bağırma, nida (Tatarintsev, 2000: 100).
- **ayıla- (айылаар):** yüksek, keskin bir ses çıkarmak (Monguş, 2003: 91).
- **aala- I. (аалаар I.):** 1. ağlamak (Monguş 2003: 36).

Tuva Türkçesinde /e/ söz başında /ə/ ile, kelime içinde ve sonunda ise /e/ ile imla edilmektedir. /e/'nin kelime başında ve içinde kullanımı ses yansımali kelimelerden çok biçim yansımali kelimelerde karşımıza çıkmaktadır.

- **ette- (эттээр):** pataklamak, dövme, dayak atmak. *Çoruk kijizi daarangan, çazangan, algı etteen, sigen kesken kijilerge ujuraşkan,*

munda dep mendilejir: Üüle büstün! Yolcular elbise diken, marangozluk eden, hayvan derisi yüzen, ot biçenlere rastladığında şöyle selam verir: -Kolay gelsin! (İşiniz bitsin) (TÇA) (Tenişev, 1968:621).

- **et- II. (эдep II.):** 1. ses çıkarmak. **ede kaaptar** ağzından kaçırmak. 2. bağırarak 3. (kuş için) ötmek *Ög çanına dıtka azı talga kargan olurup algaş, eder bolza, çayın ça's çaar, kığın har çaar.* Çadırın yanındaki melez ağacına veya söğüde karga konup öterse yazın yağmur, kışın kar yağar (TÇA).4. konuşmak. 5. melemek (Tenişev, 1968:620).

2.3.1.2. /ı/, /i/

Ağız açıklığına göre /ı/ ve /i/ dar ünlülerdir. Dudakların durumuna göre düz ve çıkış yerlerine göre /ı/ kalın (arka damak), /i/ ise ince (ön damak) ünlüsüdür.

Tuva Türkçesinde /ı/, yarı dar telaffuz edilebilir ve sözcüğün her yerinde bulunabilir. /i/ ünlüsü ise bu sahada dar telaffuz edilmektedir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 44).

/ı/ söz başından ziyade, söz içinde daha sık kullanılmaktadır. Ancak kelime içinde kullanımı ses yansımali sözcüklerden çok biçim yansımali sözcüklerde oldukça fazladır:

- **ıtkır (ыткыр):** yüksek ses, tonlu ses (Tenişev, 1968: 602).
- **ıtta- (ыттаар):** ses çıkarmak, konuşmak. *Am ıttava! Ulus kel çor.* Şimdi sus! İnsanlar geliyor (ÖR) (Tenişev, 1968:602).
- **ıyıla- (ыйылаар):** vızıldamak (Tenişev 1968:594).

/-ı/'nın kelime sonunda ise yalnızca ünlem ifadelerinde kullanıldığı örneği vardır:

- **ı (ы):** ses yansımali kelime (Tenişev, 1968:602).

/i/'nin de kelime başında kullanımından çok, kelime içinde kullanılan örneği fazladır. Kelime içindeki kullanımı ise biçim yansımaları sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. /i/'nin kelime sonunda kullanımı tespit edilememiştir.

- **imirtilegne- (имиртиленээр):** görünüp kaybolmak. ...ооң sagijında bir-le bodal doraan imireş deen. ...onun aklında aniden bir fikir görünüp kayboldu (KAB), (Monguş, 2003: 598).

- **imiregne- (имиреңээр):** görünüp kaybolmak (Monguş, 2003: 588).

Diğer ünlü seslerle karşılaştırma yaptığımızda madde başı olarak en az sözcüğün /ı/ ve /i/ seslerinde görmekteyiz. Ses yansımalarında karşımıza çıksa da biçim yansımalarında daha fazla görünmektedir. Bununla birlikte kelime içinde oldukça fazla bulunan bu sesler genellikle CVC yapılarında bulunmaktadır.

- **azır- (азырап):** hapşırma (Monguş, 2003: 85).
- **algırış- (алгыржыр):** tekrar tekrar bağırma (Monguş, 2003: 111).
- **dırlat- (дырыладыр):** damlatma (Monguş, 2003: 562).
- **diñmire- (динмирээр):** gürlemek, uğuldamak. *Diñmireeşkin diñmirep, ulug ça's çaар, чаһник дийер деп barganda, höörük baş burungaар алгырп тургаş, дүрген мееени кılır дијир.* Keseli sincap gök gürleyip yağmur yağınca, yıldırım düşeceğini ilk anlayan ve bağırarak haber veren hayvandır, derler (TÇA) (Monguş, 2003: 450).
- **himiren- (химиренир):** homurdanma, mırıldanma (Tenişev, 1968: 477).
- **sidirt de- (сидирт дээр):** aniden hareket eden bir nesnenin çıkarttığı sesi ifade eder; kütürtü ile koşmaya başlamak (Monguş, 2011: 678).

2.3.1.3. /o/, /ö/

İki ses de ağız açıklığına göre geniş, dudak durumuna göre yuvarlak ünlüdür. Çıkış yerine göre /o/ kalın (arka damak), /ö/ ise ince (ön damak) ünlüdür. Tuva Türkçesinde /o/ ve /ö/, yarı geniş ve yuvarlak ünlülerdir. Tuvaca kelimelerde sadece ilk hecede bulunurlar (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 45).

/o/ ses yansımalarından ziyade biçim yansımalarında karşımıza daha sık çıkmaktadır. Kelime başında ses yansımaları olarak karşımıza çıkan örnekleri:

- **oy I. (ой I.):** ay, oy, uf, vah, ah (Monguş, 2011: 426).
- **oyt (ойт):** ay, vah, vay (Monguş, 2011: 430).
- **ok I. (ок I.):** ay, vay, vah (Monguş, 2011: 432).

/o/'nun ses yansımaları kelimelerinde ünlem ifadelerinde görmekteyiz. Biçim yansımaları kelimelerde görülen bazı örnekleri ise şunlardır:

- **ogur- (огурар):** bağırarak, çığlık atmak, böğürmek (karaca) (Monguş, 2011: 421).
- **onda- (ондаар):** inlemek (Monguş, 2011: 443).
- **oran- (ораныр):** burnundan gürültü ile soluk vermek (Tenişev, 1968: 216).

Bu sesin daha çok söz içinde sıklıkla kullanıldığı, bu örneklerinde biçim yansımaları sözcüklerden oluştuğu tespit edilmiştir. Söz içinde biçim yansımaları örnekleri şunlardır:

- **holura- (холураар):** guruldamak (Tenişev, 1968: 481).
- **hölbeŋne- (хөлбөңнээр):** galgalanmak (Tenişev, 1968:489).
- **hööre- (хөөрээр):** 1. fokurdamak. 2. şevkle, neşeyle konuşmak (Tenişev, 1968: 492).
- **doldura- (долдураар):** hışırdamak, fışırdamak (Monguş, 2003:471).
- **dooktan- (дооктаныр):** kendi kendine konuşmak, mırıldanmak (Tenişev, 1968: 170).
- **döldüre- (дөлдүрээр):** hışırdamak, fışırdama (Monguş, 2003:493).
- **sokkur- (соккураар):** 1. çağırarak (köpeği). 2. ahlar çekmek, teessüf ifade etmek (Tenişev, 1968: 380).
- **tökküle- (төккүлээр):** küt diye ses çıkmak (Tenişev, 1968: 418).
- **şoola- (шоолаар):** 1. böğürmek. 2. ulumak (Tenişev, 1968: 578).

/o/ ve /ö/'nün kelime içinde ses yansımaları sözcüklerde bulunan örnekleri:

- **öög-öög (өөг-өөг):** inekleri çağırmak için kullanılan nida (Monguş, 2011: 513-514).
- **paak (паак):** ay, eyvah, ah (Tenişev, 1968: 342).
- **sok-sok (сок-сок):** köpekleri kovmak için söylenen nida (Monguş, 2011: 702).
- **sök-sök (сөк-сөк):** develeri yatırmak için kullanılan nida (Monguş, 2011: 728).
- **tog (тог):** pat! (Tüfekten çıkan ses) (Tenişev, 1968: 414).
- **tootpa (тоотпа):** koyunları çağırmak için kullanılan nida (Tenişev, 1968: 416).
- **šo-šo (шо-шо):** drrr!, Iıı! (soğuktan titrerken çıkarılan ses) (Tenişev, 1968: 579).

2.3.1.4. /u/, /ü/

Ağız açıklığına göre her iki ünlü de dar, dudakların durumuna göre yuvarlak ünlülerdir. Çıkış yerine göre /u/ kalın (arka damak), /ü/ ise ince (ön damak) ünlüdür. Tuva Türkçesinde /u/, yarı dar ve yuvarlak bir sestir. Her hecede bulunabilir. /ü/ ise dar ve yuvarlaktır (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 45). /u/ ve /ü/ sesleri de diğer ünlü sesler gibi ses yansımali sözcüklerden çok biçim yansımali sözcüklerde görmekteyiz. /u/'nun ön seste kullanıldığı ses yansımali örnek sayısı oldukça azdır. /ü/ söz başında, /üü/ ünlüsü ise söz içinde tanıklanmaktadır. Örnekler:

- **uvaa (уваа):** hay! vay! ay! (Tenişev, 1968: 432).
- **uyo (үё):** 1. inilti, inleyiş. 2. of (Tenişev, 1968: 433).
- **uyoo (үёо):** vay (Tenişev, 1968: 433).
- **üngü- (үнгүү):** yutmak, yemeği çabuk yemek, acele ederek yemek yemek (Tenişev, 1968:447).
- **ür- (үрер):** 1a. üflemek. 1b. Esmek. 2. Aldatmak, kandırmak, dolandırmak (Tenişev, 1968: 452).
- **ürüle- (үрүлээр):** gürültü çıkarmak, yaygara etmek (Tenişev, 1968: 452).
- **ürüleş- (үрүлөжир):** birlikte gürültü çıkarmak/yaygara etmek

(Tenişev, 1968: 452).

- **ürüġeyn- (үрүнейнир):** bk. **ürüle-** (ritmik) (Tenişev, 1968: 452).
- **ürüġeyniř- (үрүнейнир):** bk. **ürüleş-** (ritmik) (Tenişev, 1968: 452).
- **tüüġeyn- (түүгейнир):** tü tü demek (Tenişev, 1968:428).
- **tüüle- (түүлээр):** gürültü yapmak, vızıldamak, vınlamak (Tenişev, 1968:428).

2.3.2. Ünsüzler (Ажык Эвес Үннер)

Tuva Türkçesinde 22 ünsüz ses bulunmaktadır. Bu ünsüzler sırasıyla; /b/, /v/, /g/, /d/, /j/, /z/, /y/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /p/, /r/, /s/, /t/, /f/, /h/, /ts/, /ç/, /ř/, /şç/'dir. Bu ünsüzlerden /ts/, /şç/ ve /f/ Rusça veya Rusçadan girmiş kelimelerde karşımıza çıkmaktadır.

2.3.2.1. /b/, /p/ Ünsüzleri

Ciğerlerden gelen havanın dudakların kapanması ve engellenmesiyle oluşan iki ünsüz boğumlanma yerine göre çift dudak (Tuv. labialdig) ünsüzleridir. Akciğerden gelen hava alt ve üst dudakların kapanmasıyla birlikte bu engeli patlatarak aştığı için boğumlanma şekline göre patlayıcı ünsüzlerdir. Ses tellerinin durumuna titreşimli bir ses olan /b/ ünsüzü tonlu (Tuv. ıtkır ajık eves ün) bir ünsüzdür.

Tuva Türkçesinde /b/ ünsüzü bazı kelimelerde Rusçadaki /p/ ünsüzünün telaffuzu gibidir, bazılarının telaffuzu ise Rusçadaki /p/ ve /b/ ünsüzünün arasında ancak /p/ye daha yakındır bu yüzden Tuva Türkçesindeki /b/ ünsüzü zayıf tonlu bir sestir. /p/ ünsüzü ise ses tellerinin durumuna göre titreşimsiz bir ses olduğu için tonsuz (Tuv. düley ajık eves ün) bir ünsüzdür. /p/ ünsüzü ise aşırı patlamalı, güçlü çift dudak ünsüzüdür (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 50-51).

/b/ ünsüzü yaygın olarak kelime başında bulunur: *baldı* “balta”, *bar* “var”, *buga* “boğa”, *börü* “kurt” gibi. Kelime içinde tonlu ünsüzlerden sonra

gelebilir: *salbır* “bölüm”, *bömbük* “yuvarlak”, *salbak* “yırtık” gibi. Kelime sonunda bulunmamaktadır.

/p/ ünsüzü kelimenin başında az görülür: *paga* “kurbağa”, *pörük* “çekingen” gibi. Kelime içinde tonsuz ünsüzler yanında az da olsa bulunur: *eptig* “uygun”, *şuptu* “bütün”, *şapkın* “hızlı” gibi. Kelime sonunda tek heceli kelime köklerinde bulunmaktadır: *sıp* “sap”, *düp* “dip” gibi. Tek heceli kelimelerin sonunda yer alan /p/ ünsüzü, ünlü ile başlayan bir ek aldığı anda /v/ ünsüzüne dönüşmektedir: *sıp>sıvı* “sapı”, *düp>düvü* “dibi” (Arıkoğlu, 2007: 1156-1159).

Tuva Türkçesinde kelime başında /b-/ ünsüzüyle başlayan yansıma sözcüklerin çoğu ikincil yansıma sözcük oluşturacak fiillerde bulunmaktadır:

- **baagayındır (баагайндыр):** tüm gücüyle çılgılık atma, bağırma (Monguş, 2003: 192).
- **baala- (баалаар):** güçlü bir çılgılık atmak (Monguş, 2003: 192).
- **buduldur- (будулдурар):** hık mık etmek, aklını karıştırmak (Monguş, 2003: 307).
- **buzura- (бузураар):** cızırdamak (Monguş, 2003: 309).
- **bukula- (букулаар):** dırdırlanmak (Monguş, 2003: 311).

Derlemimizde bu ünsüz yansıma sözcükten türemiş bir nesne adında karşımıza çıkmaktadır:

- **bazar- öök (базар-өөк):** çıtçııt (Monguş, 2003: 201).

/b/ ünsüzü kelime içinde daha çok ikincil yansımali sözcüklerde kullanılmıştır.

- **dembeere- (дембээрээр):** sayıklamak, hezeyan içinde olmak (Monguş, 2003: 418).
- **ögbeñneeş (өгбеңнээш):** 1. dimdik, fırlama. 2. öfkeli, hiddetli (Monguş, 2011: 486).
- **salbañna- (салбаңнаар):** dalgalanmak, sallanmak (Monguş, 2011: 622).

- **hölbeŋne- (хөлбеңнээр):** dalgalanmak (Tenişev, 1968: 488).

Tuva Türkçesinde söz başında /p/ ünsüzüyle başlayan yansıma sözcüklerin çoğunluğu ses yansımalarından oluşmuştur:

- **pa (па):** vay! *Pa, dımıraar çaaşkın çok.* Vay yağmur atıştırmıyor (SS) (Monguş, 2011:540).
- **paа (паа):** vay, ay, ah (Monguş, 2011:540).
- **paak (паак):** tü, tuf, yuh (Monguş, 2011:540).
- **pü (пү):** iğrenme, tiksime duygusunu ifade eder. *Pii dadayım! Iy aman* (AN) (Monguş, 2011:556) (Monguş, 2011:556).
- **pee (пээ):** vay, vah (Tenişev, 1968: 353).

Örneklerden yola çıkarak diyebiliriz ki kelime başında /p/ ünsüzüyle başlayan ses yansımali sözcükler Tuva Türkçesinde genellikle CV, CVV, CVVC kalıplarında kullanılmıştır. Bu ses yansımali sözcüklerin tamamı ünlem ifadelerinden oluşmaktadır. İkincil yansımali sözcüklerde ise daha az kullanılmıştır.

- **pedile- (педилээр):** küt/cup diye düşmek (Monguş, 2011: 552).
- **pedilet- (педиледир):** (şak şak) vurmak. *Hüürekterden oktalğan dovurak pediledir düjüp egeleen.* Küreklerden doldurulan toprak küt diye düşmeye başladı (ÇÇ), (Monguş, 2011: 552).

Tuva Türkçesinde /p/ sesi tespit edilen sözcüklerde kelime içinde bir tanesi kök halinde bulunan canlı adında; diğeri ise ikincil yansımali kelimedede bulunmaktadır. Tuva Türkçesinde kelime sonunda /p/ sesi yansıma sözcüklerde kullanılmamaktadır.

- **dokpakta- (докпактаар):** tokmaklamak. *Tooruktu ünner pöştü kezeri horuglug. Tooruktu hol-bile üze tırtıp çır azı düjür dokpaktaar.* Kozaklı dağ servisinin kesilmesi yasaktır. Dağ servisi kozalağı elle keserek toplanır veya düşürüp tokmaklanır (TÇA) (Monguş, 2003: 465).
- **itpik (итпик):** ibibik, hüthüt çavuş kuşu (Monguş, 2003: 594).

2.3.2.2. /ç/ Ünsüzü

Ciğerlerden gelen havanın dudakların kapanması ve engellenmesiyle oluşan /ç/ ünsüzü boğumlanma yerine göre diş-damak ünsüzüdür. Akciğerden gelen hava alt ve üst dudakların kapanmasıyla birlikte bu engeli patlatarak aştığı için boğumlanma şekline göre patlayıcı ünsüzdür.

/ç/ yarı kapantılı bir sestir ve hemen diş eti arkasından çıkarılır (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 48). Ses tellerinin durumuna göre titreşimsiz bir ses olan /ç/, tonsuz (Tuv. düley ajık eves ün) bir niteliğe sahiptir.

Tuva Türkçesi alfabesinde /c/ ünsüzü bulunmadığından kelime içinde iki ünlü ses arasında ve tonlu bir ünsüzle kullanıldığında daha tonlu söylenir. /ç/ ünsüzü Tuva Türkçesinde genellikle kelime başında kullanılır: *çaa* “savaş”, *çazıg* “hata”, *çıl* “yıl”, *ças* “bahar” gibi. Kelime içinde kullanım yaygın değildir: *çeçek* “çiçek”, *aça* “baba”, *çurukçu* “ressam” gibi (Arıkoğlu, 1156).

Tuva Türkçesinde /ç/ sesi kelime başında ses yansımali sözcüklerden ziyade ikincil yansımali sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır:

- **çazıl- (частыр):** patlamak (Tenişev, 1968: 521).
- **çazıldır- (чазылдырап):** patlatmak, havaya uçurmak (Tenişev, 1968: 510).
- **çelbi- (челбир):** dalgalanmak, harman savurmak, çalkalamak. *Bir çamdıkta ak-taraanı hola paşka hoorgaş, sogaaşka arıldır soktaaş, bogun despige çelbip kaapkaş, hol deerbezinge tırtıp alır.* Arpa önce hasat edilir, ondan sonra havanda kabuğundan arındırılır, sonra el değirmeninde çekilir, çok yoğun bir un çıkar (TÇA) (Tenişev, 1968: 526).
- **çemele- (чемелээр):** cart curt etmek (Tenişev, 1968: 527).
- **çödür- (чөдүрер):** öksürmek. *Kım-bir kiji ögje kirer betinde çödürer, ol çül deerge ögde olurgannarga öske kiji kelgenin baş udur medeeleeri ol bulur.* Bir insan, başka birinin evine girmeden önce öksürür, çünkü evdekilere yabancı birinin geldiğini haber vermenin başka bir yolu da budur (TÇA) (Tenişev, 1968: 542).

Tuva Türkçesinde /ç/ sesi kelime içinde ses yansımali sözcüklerden ziyade, ikincil yansımali sözcüklerde daha fazla kullanılmaktadır:

- **çalçık (чалчык):** taşkınlık, gürültü patırtı, rezalet, skandal. *Süt deg setkilin karartıp / Çalçık bagay sösterni Çagaday, sen sögledin.* Süt gibi fikrini karartarak / Bu rezil sözleri Çağatay, sen söyledin (MÇT) (Tenişev, 1968: 515).
- **çulçu- (чулчуруу):** 1. cıvıldamak. 2. gevezelik etmek. 3. Mırıldanmak (Tenişev, 1968: 546).
- **çulçurukçu (чулчурукчу):** geveze, çenebaz, boşboğaz (Tenişev, 1968: 546).
- **çılçıra- (чылчыраар):** cırt cırt etmek. (Tenişev, 1968: 556).

Tuva Türkçesinde /ç/ ünsüzü yansımali sözcüklerde kelime sonunda kullanılmamaktadır.

2.3.2.3. /d/, /t/ Ünsüzleri

/d/ patlamalı, dış ünsüzüdür. Bu ses de kelime başında yarı tonsuz /d/ ve /t/ arası telaffuz edilir. Kelime sonunda Türkçe kelimelerde bulunmaz. Tuva Türkçesinde /d/ sesi, Eski Türkçedeki /t/ ve /d/ ünsüzlerinden gelmektedir. Eski Türkçedeki kelime içi /d/ sesinin Tuva Türkçesinde korunduğu görülmektedir. Tuva Türkçesinin ünsüz sistemini diğer Türk lehçelerinden ayıran en önemli ses özelliğidir. /t/ ünsüzü ise aşırı patlayıcı, tonsuz sızıcı dış ünsüzüdür. Kelime başında güçlü-soluklu telaffuz edilir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 49, 52).

/d/ ünsüzü Tuva Türkçesinde kelimelerin başında kelime içinde kullanıldığı kelimelere göre daha tonsuzdur (Tuv. ıtkır ajık eves ün). Kelime içinde ses tellerinin durumuna göre ya bir ünlünün yanında veya bir tonlu ünsüzle birlikte bulunabilir: ada “ata”, buduk “boya”, boydus “tabiat”, aldan “altmış” gibi. Kelime içinde tonsuz /t/ ünsüzleri, ünlü veya tonlu ünsüz yanında tonlularak /d/ ünsüzüne dönüşür. /t/ ünsüzünü kullanım sıklığına göre en fazla kelime başında görmekteyiz: *tuduş* “birlikte”, *tuman* “duman”, *tal* “söğüt”, *teve* “deve” gibi. Kelime içinde daha çok alıntı kelimelerde

görülür: *amitan* “canlı”, *ataman* “elebaşı” gibi. Kelime sonunda kullanıldığı örnekler: *bot* “kendi”, *but* “ayak”, *dort* “dört” (Arıkoğlu, 1156-1161).

/d/ ünsüzünü kelime başında daha çok ikincil yansımali sözcüklerde görmekteyiz:

- **dazıra- I. (дазыраар I.):** şakırdamak (Monguş, 2003: 377).
- **dazıra- II. (дазыраар II.):** gıcırdamak (Monguş, 2003: 377).
- **daldırat- (далдырадыр):** hışırdatmak, fışırdatmak (Monguş, 2003: 387).
- **darıla- (дарылаар):** tangır tungur etmek (Monguş, 2003: 399).
- **deşkile- (дешкилээр):** hoplayıp zıplamak. *Kulunçaktar deşkilejip turzun!* Kulunlar hoplayıp zıplayıp dursun! (TÇA) (Monguş, 2003: 439).
- **diile- (диилээр):** (silâh için) patlama (Monguş, 2003: 445).
- **diñmire- (диңмирээр):** gürllemek, uğuldamak. *Diñmireeşkin diñmirep, ulug ça's çaap, çañnik düjer dep barganda, höörük baş burungaar algırıp turgaş, dürgen meeeni kılır diñir.* Keseli sincap gök gürlleyip yağmur yağınca, yıldırım düşeceğini ilk anlayan ve bağırarak haber veren hayvandır, derler (TÇA), (Monguş, 2003: 450).

Kelime içinde /t/ sesi ikincil yansımali sözcüklerde daha fazla karşımıza çıkmaktadır.

- **dokpakta- (докпактаар):** tokmaklamak (Monguş, 2003: 465).
- **dızirtkayn- (дызырткайныр):** 1. çatlamak. 2. çatırdamak (Monguş, 2003: 548).
- **dıttıl- (дыттылыр):** didilmek, dağılmak (Monguş, 2003: 562).
- **imirtileñe- (имиртиленээр):** görünüp kaybolmak. *...ооң sagıjında bir-le bodal doraan imireş deen.* ...onun aklında aniden bir fikir görünüp kayboldu (KAB), (Monguş, 2003: 588).

/t/ ünsüzünün söz içinde ses yansımali sözcüklerde bulunan örnekleri şunlardır:

- **itpik (итпик):** ibibik, hüthüt, çavuşkuşu (Monguş, 2003: 594).

- **katırımza- (катырымзаар):** kıs kıs gülmek, gülümsemek (Monguş, 2011:84).
- **kıjırtkayn- (кыжырткайныр):** 1. gıcırdadıp durmak. 2. çıtırdayıp durmak (Tenişev, 1968: 272).

Kelime sonunda kullanılan /t/ ünsüzü ses yansımali kelimelerde tespit edilmiştir.

- **palt (палт):** bir anda korkmak titremek (Monguş, 2011:543).
- **sayt-sıyt (сайт-сыйт):** vızıltı (Monguş, 2011: 617).
- **silirt (силирт):** duyulmak, işitilmek, ses çıkarmak (Monguş, 2011: 683).
- **çingirti (чингирти):** görünüp kaybolma, yanıp sönme (Tenişev, 1968: 535).
- **ıt (ыт):** ses, gürültü (Tenişev, 1968: 602).
- **ee-hayt (ээ-хайт):** eeyt! haayt! (Tenişev, 1968: 624).

/t/ ünsüzü birleşik fiillere bağıli olarak kendinden önceki ismin son sesinde bulunduğı örnekler de mevcuttur:

- **dirt de- (дирт дээр):** 1. gürültüyle düşmek. 2. ürküp kaçmak (Monguş, 2003: 454).
- **dirt kıl- (дырт кылыр):** aniden vurmak, çarpmak. *Amıdralının bergezi koptargaş, karaandan damdı dirt dives.* Hayatının zorluğunu gösterip gözünden bir damla yaş düşmez (KK), (Monguş, 2003: 560).
- **palt de- (палт дээр):** küt, pat etmek (Monguş, 2011: 543).
- **pedirt de- (педирт дээр):** 1. gürültüyle yıkılmak/çökmek. 2. dolu gibi yağmak (Tenişev, 1968: 346).
- **sayt de- (сайт дээр):** cııldamak (Monguş, 2011: 617).
- **sert de- (серт дээр):** irkilmek, korkmak (Monguş, 2011: 672).
- **sırt de- (сырт дээр):** (bir defa) sancımak (Monguş, 2011: 788).

2.3.2.4. /f/ Ünsüzü

/f/ ünsüzü sızıcı, diş-dudak ünsüzüdür. Ses tellerinin durumuna göre titreşimsiz bir ses olan /f/ ünsüzü tonsuz (Tuv. düley ajık eves ün) bir niteliğe sahiptir. Sadece Rusça veya Rusça aracılığıyla girmiş kelimelerde bulunur: *fizika* “fizik”, *fabrika* “fabrika”, *fakul’tet* “fakülte” gibi Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 49; Arıkoğlu 1157). Tuva Türkçesinde /f/ ünsüzü, derlemimizde yansıma sözcüklerde tespit edilememiştir.

2.3.2.5. /k/ ve /g/ Ünsüzleri

/g/ ünsüzü arka damak ve küçük dil ünsüzüdür, sürtünmeli olarak telaffuz edilir. Türkçe sözcüklerde bulunmaz, Rusça alıntı sözcüklerde ön seste de bulunabilir. /k/ ünsüzü tonsuz ve patlamalı damak ünsüzüdür. Bu ses kalın ünlülerle birlikte damağın daha arkasında (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 45).

Ses tellerinin durumuna göre titreşimli bir ses olan /g/ ünsüzü tonlu (ıtkır ajık eves ün), ses tellerinin durumuna göre titreşimsiz ünsüz olan /k/ ünsüzü tonsuz (düley ajık eves ün) bir ünsüzdür. /g/ ünsüzünün kelime başında örnekleri tespit edilememiş olsa da /k/ ünsüzünün kelime başında çok sayıda örnek tespit edilmiştir. Bunların bazıları:

- **karbaş (карбаш):** elin ani hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 82).
- **kelçeş (келчеш):** hızlı hızlı adım atarken çıkan sesi ifade eder (Monguş 2011: 116).
- **kıyt (кыйт):** hıçkırmayı ifade eder (Monguş, 2011: 282).
- **kuyt (куйт):** bir kuşun tek seferlik ötüşünü ifade eder (Monguş, 2011: 222-223).
- **kojaş (кожаш):** bir nesnenin yukarı doğru hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 151).

/k/ ve /g/ ünsüzünün kelime içinde kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır:

- **koşkaş (кошкаш):** bir nesnenin zayıflamasını, güçsüzleşmesini ifade eden bir ses (Monguş 2011: 185).
- **koşkaş de-/ kın- (кошкаш дээр/ кынныр):** aniden gevşemek (Monguş, 2011: 185).

- **kaŋgır-koŋgur (каңгыр-коңгур):** ansızın duyulan bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 61).
- **kegir- (кегирер):** geçirmek (Monguş 2011: 103).

/k/ ve /g/ ünsüzünün kelime sonunda bulunduğu örnekler de mevcuttur:

- **kegirig (кегириг):** geçirti, geçirme (Monguş, 2011:103).
- **kıygırığ (кыйгырыг):** çağrı (Monguş, 2011:281).
- **kaarık (каарык):** karga bağırışının taklidi (Monguş, 2011:12).
- **kıçık-kıçık (кычык-кычык):** saksığan kuşunun ötüşünü ifade eder (Monguş 2011: 305).

2.3.2.6. /şç/ Ünsüzü

Rusça kökenli olan bu ünsüz Tuva Türkçesinde az kelimedede görülür: *şçyotka* “fırça”, *şçyotkalaar* “fırçalamak” (Arıkoğlu, 1157). Tuva Türkçesinde /şç/ ünsüzünün kelime başında, içinde ve sonunda örneklerini bulunmamaktadır.

2.3.2.7./ts/ Ünsüzü

/ts/ ünsüzü de Rusça kökenli kelimelerde görülür: *tsement* “çimento”, *tsirk* “sirk” (Arıkoğlu, 1157). Tuva Türkçesinde /ts/ ünsüzünün kelime başında, içinde ve sonunda örneklerini görmemekteyiz.

2.3.2.8. /m, /n/, /ŋ/ Ünsüzleri

/m/ ünsüzü tonlu, akıcı, çift dudak ve geniz ünsüzüdür. /n/ ünsüzü de tonlu, akıcı ve geniz ünsüzü olmakla birlikte Tuva Türkçesinde sadece Moğolca ve Rusçadan gelen sözcüklerde söz başında görülebilmektedir. /ŋ/ akıcı, tonlu, genizsi, arka damağın ön tarafından çıkarılan bir ünsüzdür, kelime başında bulunmaz, kelime içinde sonunda sık kullanılır (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 51).

Tuva Türkçesinde /m/ ünsüzü ses yansımali sözcüklerden ziyade ikincil yansımali sözcüklerde daha fazla kullanılmıştır.

- **maala- (маалаар):** melemek. Öşkü-daa maalaan, kaday-daa algırgan, Aldın-Bulak çağgılanıp turgan. Keçieledi, kadın bağırđı, Aldın-Bulak’ta yankılanıp durdu (UH-2001-105), (Monguş, 2011: 320).

- **mijire- (мижирээр):** 1. cıvıldamak. 2. fısıldaşmak (Monguş, 2011: 351).
- **moola-I. (моолаар I.):** böğürmek, anırmak (Monguş, 2011: 363).
- **mööle- (мөөлээр):** 1. böğürmek. 2. hüngür hüngür ağlamak (Monguş, 2011: 373).
- **miyaоџна- (мыяоџнаар):** miyavlamak (Tenişev, 1968: 306).

Tuva Türkçesinde /m/ ünsüzü kelime içinde çoğunlukla ikincil yansımali kelimelerde karşımıza çıkmaktayken kelime sonunda kullanılmamıştır:

- **askımna- (аскымнаар):** (hayvan) hırçınlık etmek, huysuzlanmak. Anıyak mal ujur azı askımnar bolur. Genç hayvan düşer veya hırçınlaşır (UH 2007:125-126) (Monguş, 2003: 96-97).
- **химирен- (himirenir):** Homurdanmak, mırıldanmak (Tenişev, 1968: 477).

Tuva Türkçesinde /m/ ünsüzü kelime başı ve içinde birleşik fiillerle oluşturulan yansıma ifadelerde karşımıza çıkmaktadır:

- **imireş de- (имиреш дээр):** görünüp kaybolmak (Monguş, 2003: 588).
- **miş de- (миш дээр):** 1. cup diye düşmek, küt diye düşmek. 2. burnundan gürlütle soluk vermek (Monguş, 2011: 351).
- **miş de- (мыш дээр):** 1. sokuluvermek. 2. burnunu çekmek (Monguş, 2011: 392).
- **hölbeŋne- (хөлбеңнээр):** dalgalanmak (Tenişev, 1968: 489).

/n/ ünsüzü derlemimizde cümle başında sadece tek bir sözcükte tespit edilebilmiştir:

- **namdaş (намдаш):** bir nesnenin aniden düşerek çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 397).

/n/ ünsüzü derlemimizde söz içinde ve sonunda az sayıda sözcükte tespit edilmektedir. Bunların bir kısmı yansıma sözcüklerden fiil türeten eklerdir:

- **kegjen- (кегженир):** çığnemek, geviş getirmek (Monguş, 2011:103).

- **hıylançak (хыйланчак):** homurdanan, huysuz, kavgacı, mızımız (Tenişev, 1968: 499).
- **hıylanıçal (хыйланыычал):** mırıldanan, söylenip duran, mızımız (Tenişev, 1968: 499).
- **himire(n)- (химиренир):** mırıldanmak (Tenişev 1968:477).
- **ırlanır (ырланыр):** (köpek için) kızmak, hırlamak (Tenişev, 1968:600).
- **arıgayn- (арыгайныр):** kükremek, hırlamak (Monguş, 2003:165).
- **kakkılaıuşkın (каккылажыышкын):** 1. çarpışma. 2. çakışma (Monguş, 2011:44).
- **kaıgırtkaıyn- (каңгырткайныр):** çingırdayıp durmak (Monguş, 2011:61).
- **möndüş de- / kın- (мөндүш дээр/ кынныр):** damla damla düşmek (Monguş, 2011: 372).

Tuva Türkçesinde /ŋ/ sesi yansıma kelimelerde sadece kelime içinde kullanılmıştır. Bu kelimelerin büyük bir çoğunluğu ikincil yansıma kelimelerden oluşmaktadır:

- **aaıayn- (ааңайныр):** 1. devamlı ağlamak. 2. devamlı böğürmek (Monguş, 2003: 38).
- **aaıayınış- (ааңайнчыр):**1. bağırmak. 2. Böğürmek (Monguş, 2003: 38).
- **hölbeıne- (хөлбеңнээр):** dalgalanmak (Tenişev, 1968: 489).
- **bırılaıayn- (бырлаңайныр):** dalgalanmak, sallanmak (Monguş, 2003: 344).

2.3.2.9. /l/ ünsüzü

/l/ sızıcı, yan akıcı, ön damak ünsüzüdür. Kalın sırada kalın, ince sırada daha ince telaffuz edilir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 50).

Kelimenin başında sınırlı sayıdaki Moğolca kökenli kelimede kullanılır: *laa* “mum”, *laaza* “teneke”, *lama* “lama (Budist rahip)” gibi. Tuva Türkçesinde kelime içinde ve sonunda çok sık kullanılır: *al-* “almak”, *kel-*

“gelmek”, *hol* “kol”, *höl* “göl”, *bilig* “bilgi”, *aldın* “altın” gibi. (İshakov ve Palmbah, 2019: 60).

Tuva Türkçesinde /l/ ünsüzü kelime başında kullanılmamıştır. Kelime içinde kullanıldığı örnekler şunlardır:

- **aala-** (**аалаар**): ağlamak (Monguş, 2003: 36).
- **haala-** (**хаалаар**): bağlamak, çığlık atmak, haykırmak, uğuldamak, çağlamak (Tenişev, 1968: 459).
- **haytıla-** (**хайтылаар**): bağlamak, çığlık çıkarmak (genellikle köstebekler için kullanılır) (Tenişev, 1968: 462).
- **bilgır-** (**былгыраар**): (at için) pıskırmak (Monguş, 2003: 342).

/l/ ünsüzü kelime sonunda sadece homuda- fiilinden -l fiilden isim yapım ekinde tespit edilebilmiştir:

- **homudal** (**хомудал**): Şikâyet, sızlanma. Kadaynın dugayında homudal bijikti Lopsaŋ bijeen. Kadınlar hakkında şikâyet dilekçesini Lopsaŋ yazdı (HA) (Tenişev, 1968: 481).

2.3.2.10. /r/ ünsüzü

/r/ ön damak ünsüzüdür, titrekle telaffuz edilir. Tuvaca kelimelerde sadece söz içinde ve sonunda bulunur, söz başında ise sadece alıntı sözcüklerde görülür (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 51).

Tuva Türkçesinde /r/ ünsüzünün zayıf bir boğumlanması vardır. Tuva Türkçesi kelimelerinde bu ünsüz hiç kullanılmaz. Daha çok kelime içinde ve sonunda kullanılır: *har* “kar”, *çer* “yer”, *çırık* “ışık”, *ara* “ara”, *hüreş* “hüreş”, *kıra* “tamamen”. (İshakov ve Palmbah, 2019:78).

Tuva Türkçesinde /r/ ünsüzü yansımali kelimelerin başında kullanılmamaktadır. Tuva Türkçesinde /r/ sesi kelime içinde ses yansımali kelimelerde az olsa da biçim yansımali fiil gövdelerinde daha fazla karşımıza çıkmaktadır:

- **aaray III.** (**аарай III.**): he! (Monguş, 2003: 39).
- **azır-** (**азыраар**): hapşirmek (Monguş, 2003: 85).

- **arıgayn- (арыгайныр):** kükremek, hırlamak (Monguş, 2003: 165).
- **halıra- (ахлыраар):** hışırdamak, fişırdamak. *Paş düvü halıratpas, çargı-çalı bolur diji.* Kazanın dibi hışırdatılmaz, insan mahkemelik olur, derler (TÇA) (Tenişev, 1968: 465).
- **buzura- (бузураар):** cızırdamak (Monguş, 2003: 309).
- **haarık (хаарык):** horultu, horlama (Tenişev, 1968: 459).
- **hööre- (хөөрээр):** fokurdamak (Tenişev, 1968: 492).

Tuva Türkçesinde yansımali kelimelerin ve ikilemelerin kelime sonunda /r/ ünsüzü bulunmaktadır:

- **aap (aar):** ha! he! (Monguş, 2003: 42).
- **bazar-öök (базар-өөк):** çıtçı (Monguş, 2003: 201).
- **daldır-doldur (далдыр-долдур):** gürültülü, çok hızlı (Monguş, 2003: 387).
- **ууо-çovu- (уёо-човуур):** iniltir, inlemeler (Tenişev, 1968: 435).
- **ııgır-şııgır (ыңгыр-шыңгыр):** şingır şungur (Tenişev, 1968: 598).
- **ıtkır (ыыткыр):** yüksek ses, tonlu ses (Tenişev, 1968: 602).

2.3.2.11. /s/ ünsüzü

/s/ ünsüzü tonsuz, sızıcı, diş ünsüzüdür. Kelimenin her yerinde bulunabilir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 51). Kelimenin morfolojik değişimlerinde gövdenin sonundaki /s/, heceler arasında düşer ve tonlulaşır. Kelimenin başındaki /s/: *saadak* “sadak”, *sag-* “sağmak”, *sug* “su”, *solun* “gazete”, *sook* “soğuk”, *seriin* “serin”, *seleme* “kılıç” (İshakov ve Palmbah, 2019: 79-80).

Tuva Türkçesinde /s/ ünsüzü yansıma sözcüklerde kelime başında ses yansımali kelimelerden ziyade biçim yansımali kelimelerde daha fazla kullanılmıştır. Ses yansımali kelimelerde CVC kalıbı kullanılmıştır.

- **sok-sok (сок-сок):** köpekleri kovmak için kullanılan nida. *Çızaan çerinde hödelderniñ ooldarı “Sok-sok, sok-sok” dep ittarnı hay dep algırgılaannar.* Yönetim yerinde hizmetçilerin oğulları “Hoşt,

hoşt“diye köpekleri sakinleştirmek için bağırdılar (HN) (Monguş, 2011:702).

- **sök-sök (сөк-сөк):** develeri yatırmak için kullanılan nida (Monguş, 2011:728).
- **sıgı (сыгы):** vızıltı (Monguş, 2011:774).
- **sıgır- (сыгырап):** ısıık çalmak. *Eleediler bolgaş anyaktar ulug ulus-bile sös margışpas, ög çanınga kıpsınçıg kıldır sıgırbas turgan.* Ergenler ile gençler, yaşlı insanlarla laf yarıştırmazlar. Evin (çadırın) yanında ısıık çalmazlar (TÇA) (Monguş, 2011:775).
- **sıyıla- (сыйтылаар):** 1. cıvıldamak. 2. vızıldamak. *Dayzınnıñ talazından boolaaşkın çoortu soksap, çügle snayperlerniñ oktarı ında-mında iyi-çaңgıs sıytilaar.* Düşman tarafındaki silah sesleri yavaş yavaş durdu, sadece keskin nişancıların mermileri orada burada seyrek olarak vızıldıyordu (UH 2010-135). 3. Kıs kıs gülmek, kırıtmak, cilvelenmek (Monguş, 2011:777).
- **sıkır- (сыкырап):** dişler arasından tükürmek (Tenişev, 1968: 396).
- **sımıran- (сымыраныр):** fısıldamak (Monguş, 2011:782).
- **sırbaңna- (сырбаннаар):** irkilmek (Tenişev, 1968: 398).
- **sırtaңna- (сыртаңнаар):** zonklamak, atmak, titremek (Tenişev, 1968: 398).
- **sırtıla- (сыртылаар):** sancımak, acımak, ağırmak (Tenişev, 1968: 398).

Kelime içinde kullanılan /s/ ünsüzü genellikle yansımali fiil gövdelerinde karşımıza çıkmaktadır:

- **askımna- (аскымнаар):** (hayvan) hırçınlık etmek, huylanmak (Monguş, 2003: 96-97).
- **sıskır- (сыскырап):** azarlamak, paylamak, kakımak. *Çamzıray başkılar orar öreelge kirip keerge, direktornıñ şimeeni bir kiji sıskırıp olurgan.* Çamzıray öğretmenlerin oturduğu yere girdiğinde, müdürün azarladığı bir kişi vardı (BAG), (Monguş 2011: 792).
- **tevis- (тевизер):** patlatmak, infilak ettirmek (Tenişev, 1968: 409).

/s/ ünsüzünün kelime sonunda tespit edilen örneklerde yardımcı fiille kullanılan isimlerin sonuna gelmiştir. Bunun dışında ses yansımali kelimenin sonuna geldiği örnek bulunmaktadır:

- **dırs de- (дирс дээр):** çatırdamak, (silah için) patlamak. *Ol üyede boo daajı dırs dees, çağılanıp çoruy baar.* O anda tüfeğin sesi pat diyerek yankılandı (UH 2010-4) (Monguş, 2003:454).
- **dırs tog (дирс тор):** silahın patlama sesi (Monguş, 2003:454).
- **dırs de- (дырс дээр):** çatırdamak. *Buduk dırs deen.* Dal çatırdadı (MKL) (Monguş, 2003: 561).

2.3.2.12. /z/ ünsüzü

/z/ sızıcı diş ünsüzüdür. Söz başında sadece alıntı sözcüklerde görülür (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 53). Tuva Türkçesi kelimelerin sonunda /z/ ünsüzü kullanılmaz. Bundan dolayı diğer Türk lehçeleriyle ortak olan kelimelerin sonundaki /z/’nin yerine Tuva Türkçesindeki tonsuz /s/ kullanılır: ças “bahar / yaz, kas “kaz” / kaz gibi. Kelimenin morfolojik değişimlerinde en sondaki /s/ tonlular arasına geldiğinde /z/ ile değiştirilir: kas- “kazmak”-kazar, kes- “kesmek”-kezer gibi. (İshakov ve Palmbah, 2019: 65).

Tuva Türkçesinde /z/ ünsüzü kelime başında ve sonunda yansımali sözcüklerde kullanılmamaktadır. /z/ ünsüzü kelime içinde çoğunlukla biçim yansımali kelimeler oluşturan fiil gövdelerine gelmektedir. Bulunduğu kelimelerin genellikle CVCV kalıbı ile oluşturulmuştur:

- **azır- (азырап):** hapşırma (Monguş, 2003: 85).
- **buzura- (бузураар):** cızırdamak (Monguş, 2003: 309).
- **dazıladı (дазылады):** tıklama sesi çıkarmak (Monguş, 2003: 377).
- **dazıra- (дазыраар):** şakırdamak (Monguş, 2003: 377).
- **dızılat- (дызыладыр):** şaklatmak (Monguş, 2003:549).

/z/ ünsüzünün yardımcı fiille kullanılan ismin içinde kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır:

- **dazırt kın- (дазырт кынныр):** çatırdamak (Monguş, 2003: 378).
- **dızırt kın- (дызырт кынныр):** çatırdamak (Monguş, 2003: 549).

2.3.2.13. /ʃ/ ünsüzü

/ʃ/ tonsuz, sızıcı, diş-damak ünsüzüdür. Diş etinin arkasından çıkarılır. Tuvaca kelimelerde kelime başında ve sonunda görülür (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 52). /ʃ/ ünsüzün yansıma sözcüklerde söz başındaki kullanımı şunlardır:

- **dişte- (диштээр):** dişlemek (Tenişev, 1968: 165).
- **şaala- (шаалаар):** çağlamak (Tenişev, 1968: 561).
- **şak III. (шак III.):** çak! çık! şak! (Tenişev, 1968:565).
- **şakır- (шакыраар):** çığlık atmak (genellikle kuşlar hakkında). *Çügle anda-mında kara kuskunnar koldamnajıp algırışkannar kiji karaa çetpesirak deerde ezir şakırgan.* Sadece orda burda kara kuzgunlar dövüşüp bağıştılar, çok uzaklarda, gökyüzünde kartal çığlık attı (KEK2), (Tenişev, 1968:565).
- **şedirge (шедирге):** hırıltı. *Domogatskih şedirge ün-bile harılaan.* Domogatskih hırıltılı bir sesle yanıtladı (UU-K.), (Tenişev, 1968: 570).
- **şimeen (шимээн):** gürültü (Tenişev, 1968: 574).
- **şo-şo (шо-шо):** drrr! ıııı! (soğuktan titrerken çıkarılan ses) (Tenişev, 1968: 579).
- **şığıra- (шыгыраар):** çıtırdamak (Tenişev, 1968: 585).
- **şula- (шыылаар):** şırıldamak. *Şulaan daştan şagziraan er sılbaş kılğan.* Adam şırıldama sesinden rahatsız olup irkildi (EÇ), (Tenişev, 1968:590).

/ʃ/ ünsüzü kelime içinde genellikle biçim yansımali sözcüklere gelmektedir:

- **algı-kışkı (алгы-кышкы):** bağırma, çağırma. *Ulustun algı-kışkızı dıynalıp egeleen.* İnsanların gürültüsü duyulmaya başlamış (UU-K), (Monguş, 2003: 111).
- **bışkır- (бышкыраар):** aksırmak (Monguş 2003: 346).
- **işkirin- (ишкирнир):** 1. iç çekmek. 2. hıçkırarak ağlamak (Tenişev: 1968: 211).

/ş/ ünsüzü kelime sonunda yardımcı fiillerle kullanılan isimlerin sonunda kullanılmaktadır. Bunun dışında biçim yansımali kelimelerin dışında daha çok ses yansımali sözcüklerin sonunda kullanılmaktadır:

- **aazadaş kın-** (аазадаш кын): kısa bir süreliğine açmak (Monguş, 2003: 32).
- **agaraş kın-** (агараш кынныр): beyazlık görünüp kaybolmak (Monguş, 2003: 32).
- **dogduraaş** (догдурааш): gümbürtü (davul sesi) (Monguş, 2003:460).
- **doḡgaş de-** (доḡгаш дээр): başını sallamak (Monguş, 2003:477).
- **doḡgaş kın-** (доḡгаш кынныр): başını sallamak (Monguş, 2003:477).
- **dıḡıraaş** (дыгырааш): çatırtı, çıtırtı (Monguş, 2003:547)
- **dıyılaaş** (дыйылааш): ince (ses) (Monguş, 2003:550).
- **halaş de-** (халаш дээр): aniden inmek, sarkmak, çökmek, düşmek. *Sübedeyniñ baji muḡgargayı koñçug halaş deer.* Sübedey'in kederli başı aniden (öne) düştü (ÖR) (Tenişev, 1968: 464).
- **halaş kıl-** (халаш кылыр): 1. aniden indirmek, sarkıtmak, çöktürmek. 2. (başını bir defa) sallamak (Tenişev, 1968: 464).

2.3.2.14. /y/ ünsüzü

/y/ ünsüzü orta damakta telaffuz edilen sızcı ünsüzdür. Kelime başında genel Türkçedeki /y/ sesi Tuva Türkçesinde /ç/ ile karşılandığı için kelime başında sadece alıntı sözcüklerde (bilhassa Moḡolca sözcüklerde) görülür (Koçoḡlu Gündoḡdu, 2018: 52; İshakov ve Palmbah, 2019: 89).

Kelime içinde ve sonunda /y/ ünsüzüne sıkça rastlanır: *aay* “görüş”, *ay* “ay”, *ayak* “kâse”, *ayalga* “melodi”, *höy* “çok”, *oray* “geç”, *kavay* “beşik” (İshakov ve Palmbah, 2019: 89-90).

Tuva Türkçesinde yansımali kelimelerin başında /y/ ünsüzü bulunmamaktadır. /y/ ünsüzü yansımali kelimelerin içinde ses yansımali kelimelerden çok biçim yansımali kelimelerde karşımıza çıkmaktadır:

- **ayt (айт):** heyt! (Monguş, 2003: 90).
- **ayla- (айылаар):** yüksek, keskin bir ses çıkarmak (Monguş, 2003: 91).
- **hoYduk- (хойдугар):** ürmek (Tenişev, 1968: 479).
- **hıylan- (хыйланыр):** homurdanmak, mızımızlanmak. *Çop hıylanır siler, ugбай?* Neden homurdanıyorsunuz, abla? (AÇ) (Tenişev, 1968: 499).

Kelime sonunda /y/ ünsüzü daha çok ses yansımali kelimelerde karşımıza çıkmaktadır:

- **aaray (аарай):** he! (Monguş 2003: 39).
- **ay (ай):** ay (Monguş, 2003: 87).
- **haay (хаай):** hay! koyun sürüsünü durdurmak için kullanılan nida (Tenişev, 1968:458).
- **halırgay (халыргай):** hıştırtı, fışırtı (Tenişev, 1968: 465).

2.3.2.15. /h/ ünsüzü

/h/ ünsüzü tonsuz, güçlü soluklu, arka damak ünsüzüdür. Tuva Türkçesinde sadece söz başında bulunur. Pek çok Türk lehçesinde kelime başında /k/ ünsüzü bulunan kelimelerin Tuva Türkçesinde bazıları /h/, bazıları /k/ ile karşılanmaktadır. Alıntı sözcüklerde söz ortasında görülebilir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 50).

Tuva Türkçesinde /h/ ünsüzünün yansıma sözcüklerde görünümü şöyledir:

- **ха II. (ha II.):** ineği, yakı durdurmak için kullanılan nida (Tenişev, 1968: 454).
- **хаай (haay):** koyun sürüsünü durdurmak için kullanılan nida (Tenişev, 1968:458).
- **haarıкта- (хаарыктаар):** horuldamak, horlamak. ...adıg deg haarıктаар çıткан. ...ay1 gibi horlayarak uyudu (UH 2011-138) (Tenişev, 1968:459).

- **halaktan- (халактаныр):** (kendi kendine) ahlar çekmek, ah vah etmek (Tenişev, 1968: 464).
- **hooy- (хойар):** ürkemek (Tenişev, 1968: 479).
- **holura- (холураар):** guruldamak (Tenişev, 1968: 481).
- **hööre- (хөөрээр):** fokurdamak (Tenişev, 1968: 492).

/h/ ünsüzü kelime içinde sadece bir kelimedede tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kelime ünlem ifadesidir:

- **ahaa (ахаа):** ahaa! *Aha, körgey-le bis, sen şıdaar be?* Aha, görelim, sen yapabilecek misin? (AN), (Monguş, 2003: 179).

Kelime sonunda sadece bir kelimedede tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kelime ünlem ifadesidir:

- **oh (ох):** ah, ay, vah, vay. *Oh ködek, utkan-dır men.* Ah afedersin, unutmuşum (ÇÇ) (Monguş, 2011: 479).

2.3.2.16./v/ ünsüzü

/v/ ünsü tonlu diş-dudak ünsüzüdür. Rusça alıntı kelimelerde söz başında bulunabilir. Tuvaca kelimelerde bu ses Eski Türkçe ve Moğolca alıntılardaki /b/, /p/ ve /m/ seslerinden gelişmiştir (Koçoğlu Gündoğdu, 2018: 52).

Tuva Türkçesindeki /v/ ünsüzü kelime başında ve sonunda yansıma sözcüklerde kullanılmamıştır. /v/ ünsüzü kelime içinde sınırlı sayıda karşımıza çıkmaktadır:

- **davı- (давыыр):** sevinçten hoplamak, zıplamak (çocuklar için kullanılır), (Tatarintsev, 2002: 32).
- **dıvıla- (дывылаар):** huysuzluk etmek, tepinmek (Monguş, 2003: 545).
- **savagıla- (савагылаар):** tekrar tekrar başını sallamak (Monguş, 2011: 603).
- **siviril- (сивирлир):** kazınmak, tırmalanmak (Monguş, 2011: 676).

2.4.Yapıları Açısından Ses Yansımali Sözcükler

Hamza Zülfikar (1995: 92-105), ses yansımali sözcükleri yapıları itibariyle *birincil biçimler* ve *ikincil biçimler* olmak üzere iki grupta toplamıştır. Araştırmacıya göre birincil biçimler (primary) ses yansımalarının ayrılmaz, bölünmez tek heceli en küçük (minimal) parçalarıdır. Çekirdek (content) biçimler olarak da adlandırılabilen bu sözler, konuşma organlarının imkanlarına bağılı olarak dilde sayıca fazla olmayan belirli kalıplar içinde görölmektedir. Bunları oluşturan ünlüler ve ünsüzler birbirlerini tamamlayarak tabii sesleri yansıtmaktadırlar. Bunlar tek başlarına, yardımcı fiillerle ya da ikilemeli olarak kullanılabilir: fis, kof, oşt, dank etmek, hır çıkarmak, çırçır vb. İkincil biçimler ise birincil biçimlerden birtakım eklerle genişletilmiş isim soyundan olan yapılardır. İkincil biçimler de isim veya fiil göreviyle, ikilemeli ya da yardımcı fiillerle birlikte kullanılabilir: kımıl, kofur, bağır-, geçir-, badıbudu, gıcır gıcır et- vb.

Biz de çalışmamıza konu olan Tuva Türkçesindeki yansıma sözcükleri Hamza Zülfikar'ın kurallarını belirlediğı birincil ve ikincil değerlendirme biçimine göre ele almayı uygun gördük. Buna göre bu sahada yansıma sözcüklerin görünümü şöyle özetlenebilir:

2.4.1. Birincil Biçimler

Bu sahada birincil biçim özelliğı gösteren yansıma sözcükler isim görevindedir. Bu sözcüklerin ikilemeli olarak kullanıldığı ve de-, kıl- ve kın-yardımcı fiilleriyle birlikte birleşik fiil grubu oluşturdıkları tespit edilmiştir.

Bu sözcüklerin önemli bir kısmı tabiattaki seslerden müteşekkildir. Bazı yansıma sözcükler insan ve hayvan kaynaklı seslerden oluşmaktadır. İnsan kaynaklı yansıma seslerin bir kısmı ünlemlerden oluşmaktadır; bunların da bir kısmı hayvanlara seslenme bildirmektedir. Ayrıca çeşitli araç gereçlerden çıkan sesler de birincil nitelikteki yansıma sözcüklerde görülebilir. Buna ilaveten birincil yapıdaki yansıma sözcükler, kimi zaman ses yerine hareketi ifade etmektedir. Bahsi geçen birincil biçimdeki yansıma sözcükler anlamlarına ve söz dizimindeki görünümüne göre şöyle örneklenebilir:

2.4.1.1. Genel Sesler:

- **çir (чир):** gürültü sesleri (Tenişev, 1968:535).
- **dık (дык):** kısa süreli ses, gürültü (Monguş, 2003:550).
- **dürt (дүрт):** bir şeyin ansızın gerçekleşmesini ifade eden söz (Monguş 2003: 542).
- **et- II. (эдер II.):** 1. ses çıkarmak. **ede kaaptar** ağzından kaçırmak. 2. bağırarak 3. (kuş için) ötmek *Ög çanunga dıtka azı talga kargan olurup algaş, eder bolza, çayın ça's çaar, kijn har çaar.* Çadırın yanındaki melez ağacına veya söğüde karga konup öterse yazın yağmur, kışın kar yağar (TÇA).4. konuşmak. 5. melemek (Tenişev, 1968:620).
- **nt (ынт):** ses, gürültü. **nt çok** suskun, sakin. **nt çok çöpşeejilge** suskun kabullenme. *Udup çitkan uruglarnı henerten sert-burt, daaşşimeen, ulug nt-bile otturup bolbas.* Uyuyan bebekler ansızın irkiltip, gürültüyle yüksek sesle uyandırılmaz (ÇN) (Tenişev, 1968:602).
- **kiñ (киң):** ses, gürültü, hareket ifade eder (Monguş, 2011: 133).
- **köñ (көң):** kaynağı belirgin olmayan güçlü bir gürültüyü ifade eder (Monguş, 2011: 200).
- **pat (пат):** herhangi bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 549).
- **pıt (пыт):** zayıf bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 580).
- **sert (серт):** ürkmeyi, korkmayı ifade eder (Monguş, 2011: 672).
- **sıg- (сыгыр)** ıslık çalmak (Monguş 2011: 775).
- **sıyt (сыйт):** aniden çıkan kısa bir ıslık sesini ifade eder (Monguş, 2011: 777).
- **sirt (сирт):** vuran, çarpan bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 689).
- **şak (шак):** şangırtı bildiren ses (Tenişev, 1968:565).
- **şak III. (шак III.):** çak!, çık!, şak! (Tenişev, 1968:565)
- **tok (ток):** tıkırdama sesleri (Tenişev, 1968:414).

2.4.1.2.Tabiattan Meydana Gelen Seslerden Oluşan Yansıma Sesler:

- **çayt (чайт):** fışirtı, şıpırtı sesleri (Tenişev, 1968:512).
- **dazırt de-/ kın- (дазырт дээр/ кынныр):** çatırdamak (Monguş, 2003: 378).
- **kıjırt de- (кыжырт дээр):** 1. gıcırdamak. *Inçan ejik kıjırt deen.* O zaman kapı gıcırdadı (DU). 2. çıtırdamak, kütürdemek (Tenişev, 1968: 272).
- **maş (маш):** suya ya da toprağa düşen büyük ya da geniş bir nesnenin çıkarmış olduğu sesi ifade eder (Monguş 2011: 339).
- **meş (меш):** bk. **maş.** (Monguş 2011: 339).
- **met (мет):** yerin üstüne düşen geniş bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 347).
- **moyt (мойт):** suya atılan, düşen veya sudan ansızın çıkan bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 358).
- **möñ (мөн):** suya atılan veya düşürülen ağır bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 372).
- **püş (пүш):** şırıltı sesisini ifade eder (Monguş, 2011: 579).

2.4.1.3.Hayvanların Çıkarmış Olduğu Yansıma Seslerden Oluşan Sözcükler:

- **ag (ар):** köpeğin çıkardığı ses, hav (Monguş, 2003: 54).
- **kuyt (күйт):** bir kuşun tek seferlik ötüşünü ifade eder (Monguş, 2011: 222-223).
- **maa (маа):** büyükbaş hayvanın çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 319).
- **mış (мыш):** koyun veya keçinin burnundan kesik kesik çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 392).
- **möö (мөө):** boğanın, ineğin bağırmasını ifade eder (Monguş, 2011: 373).
- **ög-ög (өг-өр):** köpek sesi (Monguş, 2011:488).
- **sayt (сайт):** saksağan sesi (Monguş, 2011:617).

- **sık-sık (сык-сык):** sincabın çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 779).
- **soyt (сойт):** sıçan gibi hayvanların çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 700).

2.4.1.4.İnsan Kaynaklı Seslerden Oluşan Yansıma Sözcükler:

- **aa-ça (аа-ча):** hayal kırıklığını ifade eden söz (ünlem) (Monguş, 2003: 48).
- **aar III. (аар III.):** Ha! He! (ünlem) (Monguş, 2003: 39).
- **ay II (ай II.):** Ay! (ünlem), (Monguş, 2003: 87).
- **ayt (айт):** hayvanları çağırmak için kullanılan ses (ünlem), (Monguş, 2003: 90).
- **bış (быш):** hapşırık (Monguş, 2003: 345).
- **ha II. (ха II.):** ineği, yakı durdurmak için kullanılan nida (Tenişev 1968: 454).
- **haa (хаа):** bir ünlem (ah!), (Tenişev 1968: 454).
- **hak (хак):** ah, vah (üzüntü ifade eder) (Tenişev, 1968: 463).
- **u (уу):** ses yansımali kelime (Tenişev, 1968: 602).
- **kıyt (кыйт):** hıçkırmaı ifade eder (Monguş, 2011: 282).
- **kuug (кууг):** 1. şaman ayinlerinde şamanın çıkardığı “Au” nidası. 2. At yarışılarını teşvik için kullanılan nida. *Kuug-kuug! / Akkır deerlig Üstüü Oran / Kuug-kuug! / Albatınga duzalap kör! Auuuu, auu! / Ak göklü Üst Dünya / Auuuu, auu! / Halkına yardım et! (ÖR),* (Monguş, 2011:243).
- **oh (ох):** ah, ay, vah, vay. *Oh ködek, utkan-dır men. Ah affedersiniz, unutmuşum (ÇÇ)* (Monguş, 2011: 457).
- **ok I. (ок I.):** ay, vay, vah. (Monguş, 2011: 432).
- **oy I. (ой I.):** ay, oy, uf, vah, ah. *Oy Seven, bagay törelderin ışkajıl bis. Ah, Seven, kötü akrabaların gibiyiz (SS).* (Monguş, 2011: 426).
- **oyt (ойт):** ay, vah, vay. *Oyt, Karaş baza mombuştap kelgen ışkajıl. Ah, Karaş da yardımlaşmaya gelmiş sanki (UH 1987-65),* (Monguş, 2011:430).

- **pa (па):** vay! **pa! Sen sen be?** Vay! Sen misin? *Pa, dımıraar çaaşkın çok.* Vay, yağmur atıştırmıyor (SS), (Monguş, 2011: 540).
- **paа (паа):** vay, ay, ah (Monguş, 2011:540).
- **paak (паак):** tü, tuf, yuh (Monguş, 2011:540).
- **pü (пү):** iğrenme, tiksinti duygusunu ifade eder. *Pii dadayım! Iyy aman!* (AN), (Monguş, 2011: 556).
- **pook (поок):** ay, eyvah, ah. *Pook, men hööküide a't-höl kayda boor.* Ah, benim gibi zavallıda at ne arar (KAB). (Monguş, 2011:566)
- **püü (пүү):** puf, fu, yuh. (Monguş, 2011:579)
- **sig (сиг):** kalbin çok kuvvetli çarpmasını ifade eder (Monguş, 2011: 676).
- **šo-šo (шо-шо):** drrr!, Iı! (soğuktan titrerken çıkarılan ses) (Tenişev, 1968: 579).
- **uvaа (уваа):** hay! vay! ay! *Uvaa, suurda kavaler kim boor, uruum?* Ah, köyde kavalie kim olacak, kızım? (UH 2011-143). (Tenişev, 1968: 432).
- **uyo (үө):** 1. inilti, inleyiş. 2. Of (Tenişev, 1968: 434).
- **ууоо (үөоо):** vay (Tenişev, 1968: 434).

2.4.1.5.Araç-Gereç Kaynaklı Seslerden Oluşan Yansıma Sözcükler:

- **çirs de- (чирс дээр):** atış hakkında ses (Tenişev, 1968: 536).
- **dırs tog! (дирс тор!):** silâhın patlama sesi (Monguş, 2003:454).
- **kıñ (кың):** demire, cama vurulunca veya çingirak sallanınca çeken sesi ifade eder (Monguş 2011: 292).
- **kooyt (коойт):** bir aracın veya aletin çıkardığı uyarı maksatlı sesi ifade eder (Monguş 2011: 175).
- **koyt (койт):** boş bir su kabının sallanması esnasında çıkan sesi ifade eder (Monguş 2011: 153).
- **ök (өк):** ayının çıkarmış olduğu sesi ifade eder (Monguş, 2011: 499).
- **pıñ (пиң):** bir kapkacağın kapağının kapanma sesini ifade eder (Monguş, 2011: 557).

- **pölüt (пөлүрт):** herhangi bir nesneye vurulunca çıkan sesi ifade eder (Monguş, 2011: 569).
- **sıg (сыг):** havada hızla yol alan bir okun, merminin veya kamçının çıkardığı ıslık sesini ifade eder (Monguş, 2011: 773).
- **tog (тог):** pat! (Tüfekten çıkan ses), (Tenişev, 1968: 414).

2.4.1.6. Yardımcı Fiillerle Kurulan Birleşik Fiil Görünümünde Yansıma İfadeler:

- **ag de- (аг дээр):** havlamak, aralıksız güçlü bir ses çıkarmak (Monguş, 2003: 57).
- **ay de- (ай дээр):** ay ay diye ses çıkartarak bir yere sürmek, düzene sokmak (Monguş, 2003: 87).
- **ayt de- (айт дээр):** ayt diye ses çıkartarak (hayvanları) bir yere toplamak (Monguş, 2003: 90).
- **çayt de- (чайт дээр):** gürültü yapmak (Tenişev 1968: 512).
- **çık de- (чык дээр):** çitirdamak, çatırdamak (Tenişev, 1968: 554).
- **çım de- (чым дээр):** ağrımak (kalp hakkında) (Tenişev, 1968: 557).
- **çırs de- (чырс дээр):** çatlamak, tıklamak (Tenişev, 1968: 558).
- **dars de- (дарс дээр):** kısa, keskin ses çıkarmak (Monguş, 2003: 395).
- **dırs de- (дырс дээр):** çitirdamak (Monguş, 2003: 561).
- **dırt kıl- (дырт кылыр):** âniden vurmak, çarpmak (Monguş, 2003: 543).
- **dig de- (диг дээр):** 1. gürlemek 2. uçuvermek 3. ürküvermek (Monguş, 2003: 441).
- **dırs de- (дирс дээр):** çatırdamak (Monguş, 2003: 454).
- **dirt de- (дирт дээр):** 1. gürültüyle düşmek. 2. ürküp kaçmak (Monguş, 2003: 454).
- **dürt de- (дүрт дээр):** çok hızlı gitmek; yok olmak (Monguş, 2003: 542).
- **hay de- (хай дээр):** 1. yatıştırmak, yumuşatmak. 2. nizama davet etmek, terbiyeli olmayı öğretmek (Tenişev, 1968: 461).

- **kiŋ de- (кың дээр):** demirden, çandan, zilden ses çıkmak (Monguş, 2011: 292).
- **kıy de- (кый дээр):** çağırmak, seslenmek –*Adır, adır- dees, Lapçar kadayın kıy deen.* Карçar “Bekle, bekle” diye eşine seslendi (IB) (Monguş, 2011:279).
- **kiŋ de- (киң дээр):** ses çıkarmak, gürültü yapmak (Monguş, 2011: 133).
- **koyt de- (койт дээр):** şırıldamak, suyla ilgili sesler çıkarmak (Monguş, 2011: 153).
- **kuyt de-(куйт дээр):** kuş ötmek (Monguş, 2011: 222).
- **maş de- (маш дээр):** suya ya da yere düşen geniş veya büyük bir nesne ses çıkarmak (Monguş, 2011: 339).
- **met de- (мет дээр):** yere düşen geniş bir nesne ses çıkarmak (Monguş, 2011: 347).
- **mış de- (мыш дээр):** 1. sokuluvermek. 2. burnunu çekmek (Monguş, 2011: 392).
- **miş de- (миш дээр):** 1. cup diye düşmek, küt diye düşmek. 2. burnundan gürültü ile soluk vermek (Tenişev, 1968: 296).
- **möŋ de- / kın- (мөң дээр/ кынныр):** suya düşen veya atılan bir nesne ses çıkarmak (Monguş,2011: 373).
- **pet de- (пет дээр):** küt/cup diye düşmek (Monguş, 2011: 555).
- **pıt de- (пыт дээр):** bir nesne veya varlık tarafından zayıf bir ses çıkarmak (Monguş, 2011: 580).
- **püş de- (пүш дээр):** tıslama sesini gösterir (Monguş, 2011: 579).
- **sayt de- (сайт дээр):** 1. cırıldamak. *Şınap-la, tolda çüve deg, kuyt deer kuskun-daa çok, sayt deer saaskan-daa çok.* Gerçekten de masaldaki gibi gıklayan kuzgun da yok, cırıldayan saksığan da yok (UU-K). 2. indifa etmek (Monguş, 2011: 617).
- **sayt-sıyt de- (сайт-сыйт дээр):** merminin çıkardığı ıslık sesini ifade eder (Monguş, 2011: 617).
- **sıg de- (сыг дээр):** vızıldamak (Monguş, 2011: 773).
- **sıyt de- (сыйт дээр):** 1. ötmek. 2. vızıldamak (Monguş, 2011: 777).

- **sig de- (сиг дээр):** 1. hop etmek, titremek, oynamak (kalp için). 2. kurşun gibi/çok hızlı gitmek/uçmak (Monguş, 2011: 676).
- **sirt de- (сирт дээр):** çarpma sonucu çıkan gürültüyü ifade eder (Monguş, 2011: 689).
- **sogaş de- (согаш дээр):** 1. pineklemek.2. başını (bir defa) sallamak.3. eğilmek (Monguş, 2011: 694).
- **soyt de- (сойт дээр):** tavşan, fare gibi hayvanlar ses çıkarmak (Monguş, 2011: 700).
- **tog de- (тог дээр):** duyulmak (silah sesi için), (Tenişev, 1968: 414).
- **tok de- (ток дээр):** duyulmak (darbe, takırdı için), (Tenişev, 1968: 414).
- **tok kıl- (ток кылыр):** 1. vurmak. 2. vir nefeste dikmek, bir dikişte içmek. *Tok-la kıldım.* Bir dikişte içtim (UH 1992-82) (Tenişev, 1968: 414).
- **tög (төг дээр):** gürlemek, parlamak (Tenişev, 1968: 418).
- **tök de- (төк дээр):** küt diye düşmek (Tenişev, 1968: 418).

2.4.1.7. İkileme Olarak Kullanılan Birincil Biçimler:

- **ag-ag (аг-аг):** köpeğin çıkardığı ses, hav (Monguş, 2003: 55).
- **dars-dars de- (дарс-дарс дээр):** tekrar tekrar ses çıkarmak (Monguş, 2003: 395).
- **dars-dirs de- (дарс-дирс дээр):** ansızın ses çıkarmak, çıkan ses (Monguş, 2003: 395).
- **dırs-tog de- (дырс-тог дээр):** tüfekten çıkan sesi gösterir (Monguş, 2003: 454).
- **dirt-dirt de- (дирт-дирт дээр):** kalbi çarpmak (Monguş, 2003: 455).
- **ee-hayt (ээ-хайт):** eeyt!, haayt! (Tenişev, 1968: 624).
- **og-og (ог-ог):** köpeğin ya da karacanın çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 420).
- **öö-aay (өө-аай):** çocuk dilinde “kötü, korkunç” (Monguş, 2011 :513).
- **sayt-siyt (сайт-сыйт):** vızıltı, ısıklık (Monguş, 2011 :617).

- **sig-sag (сиг-сар):** çok ani bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 677).
- **sig-sig (сиг-сиг):** gürültülü bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 677-678).
- **sok-sok (сок-сок):** Köpekleri kovmak için söylenen nida. *Çızaan çerinde hödelderniñ ooldarı “Sok-sok, sok-sok!” dep ıttarnı hay dep algırgılaannar. Yönetim yerinde hizmetçilerin oğulları “Hoşt, hoşt” diye köpekleri sakinleştirmek için bağırdılar (HN) (Monguş, 2011: 702).*
- **sök-sök (сок-сок):** develeri yatırmak için kullanılan nida (Monguş, 2011: 728).

2.4.2. İkincil Biçimler

Tuva Türkçesinde ikincil biçim özelliği taşıyan yansıma sözcükler, yansıma köklerden çeşitli isimden isim ve isimden fiil ekleriyle türetilmiştir. Aşağıda da değinileceği gibi yansıma isim köklerine getirilen eklerle yansıma sözcüğün anlamıyla ilgili olmak üzere yeni isim ve fiiller türetilmiştir. Buna ilaveten Tuva Türkçesinde yansıma sözcüklerden türetilmiş zarflar da mevcuttur. İkincil biçimler, tıpkı birincil biçimler gibi ikilemeli olarak kullanılabilmekte ve ayrıca ikincil biçim+yardımcı fiil yapısından oluşan söz öbekleri meydana getirebilmektedir.

2.4.2.1.Yansıma Kök ve Gövdelerden İsim Türeten Ekler

2.4.2.1.1. {+GI}:

Tuva Türkçesinde biri isimden isim, diğeri de fiilden isim olmak üzere {-GI} ve {+GI} eki mevcuttur. İsimden fiil yapımı eki olan {-GI}, Genel Türkçedeki işlevine paralel bir biçimde nesne, araç-gereç adı (askı “askı”, bışkı “karıştırıcı alet”, çamaşkı “yama” vb.); yer adı (çılıtkı “sera”), yiyecek adı (ajıtkı “maya”) yapar; fiilin bildirdiği hareketin neticesini ifade eden veya mastar anlamı veren isimler türetir. Diğeri ise aslında aitlik ekidir ve isimlerden zamir ve sıfat olarak kullanılan isimler türetir, içinde bulunma, bağlılık ve aitlik görevleri taşır. Bu sahada yer ve yön adlarında, zaman

adlarında, sıra sayı sıfatlarında ve soru zamirlerinde kullanılır (Tosun, 2021: 59; 138).

Derlemimize aldığımız yansıma sözcükler içerisinde yansıma isimlere gelen bir +GI eki daha mevcuttur. Bu ek, yansıma köklerden yine sesle ilgili isimler türetmektedir:

- **algı I. (алгы I.):** bağıрма, nida <*al+gı (Tatarintsev, 2000: 100).
- **bılgı (былгы):** homurdanma <*bıl+gı (Monguş, 2003: 342).
- **daygı (дайгы):** hayvanlara sesleniş <*day+gı (Monguş, 2003:378).
- **kışkı I. (кышкы I.):** bağıрма, çığlık, kavga <*kış+kı Monguş, 2011:306).
- **kıygı (кыйгы):** 1. çağrı, davet. 2. bağıрма, çığlık <*kıy+gı (Monguş, 2011:280).

2.4.2.1.2. {-(I)IşkIn}:

Tuva Türkçesinde oldukça üretken bir ek olan {-(I)IşkIn} eki, İlker Tosun'a (2018: 282-295) göre Tuva, Duha ve Tofa Türkçelerine özgü birleşik bir ektir. Fiilden isim türeten bu ek, fiil kök ve gövdelerinden bir işin sonucu ve ürünü olan isimler türetmektedir.

Tuva Türkçesi sözlükleri incelendiğinde oldukça geniş kapsamlı bir kullanımı olan bu ekin, soyut ya da somut sözcüklere eklenebildiği; Tuvaca sözcükler kadar alıntı sözcüklerle de kullanılabildiği ve bilhassa terim türetmekte kullanıldığı görülebilmektedir. Derlemimizde incelediğimiz örneklerde bu ekin {+IrA} ekiyle birlikte yansıma isimlere geldiği ve yine çeşitli ses anlamı ihtiva eden sözcükler türettiği tespit edilmiştir:

- **algıduşkın (алгыдыышкын):** bağırtma, çağırtma (Monguş, 2003: 110).
- **algıjuşkın (алгыжыышкын):** sözlü tartışma, çekişme (Monguş, 2003: 111).
- **çulçuruuşkun (чүлчүруушкун):** gevezelik, dedikodu, saçma (Tenişev, 1968:547).

- **dazıraaşkin I. (дазыраашкын I.):** çıtırtı, çatırdı (Monguş, 2003:377).
- **didireeşkin (дидирээшкин):** 1. titreme. 2. sarsıntı. 3. sallanma. 4. ürperme. 5. üşüme (Monguş, 2003:443).
- **diğmireeşkin (диңмирээшкин):** 1. gök gürültüsü 2. gürültü (Monguş, 2003:450).
- **diğmireeşkinnig (диңмирээшкинниг):** gök gürültülü (Monguş, 2003:450).
- **dirileeşkin (дирилээшкин):** uğultu, vızıltı (Monguş, 2003:454).
- **hayımnaaşkin (хайымнаашкын):** kaynama, köpürme, dalgalanma (Tenişev, 1968: 463).
- **kakkılajuşkin (каккылажышкын):** 1. çarpışma. 2. çakışma (Monguş, 2011:44).
- **kıygırtuşkin (кыйгыртышкын):** bk. kıygırtılga (Monguş, 2011:281).
- **mılçıraaşkin (мылчыраашкын):** çene çalma, gevezelik yapma (Monguş, 2011:389).
- **mijireeşkin (мижирээшкин):** 1. cıvıltı. 2. fisıl다şma, fisıltı (Monguş, 2011:351).
- **sımıranuşkin (сымыранышкын):** 1. fıslama, fıslıltı, fıslıdama. 2. büyü yapma, okuma. (Monguş, 2011:782)

2.4.2.1.3. {+ÇI}:

{+ÇI} eki, tüm Türk lehçelerinde olduğu gibi Tuva Türkçesinde de oldukça işlek bir isimden isim türetim ekidir. Tuva Türkçesinde ekin [+çı], [+çi], [+çu], [+çü] alt biçimleri tonsuz ünsüzler ve /l/, /m/, /n/ ve /ŋ/ ile biten gövdelere; [+jı], [+ji], [+ju], [+jü] alt biçimleri ise ünlülerle ve /g/, /y/ ve /r/ ile biten gövdelere eklenmektedir. Bazı kelimelerde /ç-/’yle başlayan varyantları ünlülerle biten gövdelere de eklenmektedir, fakat bu görece daha seyrek gerçekleşir (İshakov ve Pal’mbah, 2019: 156).

Bu ek diğer sahalarda olduğu gibi meslek, uğraşı, iş isimleri türetmektedir. Derlemimizde tespit ettiğimiz iki sözcükte ek, yansıma

sözcüklerden türetilmiş isimlere gelerek “o sesi çıkartan” anlamından genişletilmiş karakter özellikleri ifade eden isimler/sıfatlar meydana getirmektedir:

- **algıjı (алгыжы):** bağırtkan, yaygaracı (Monguş, 2003: 111).

2.4.2.1.4. {-kAk}:

Salzıjma ve Sat’ın hazırladığı *Amgi Tıva Literaturalıg Dıl* adlı çalışmada (1980: 124) “türetken yapım eki” (Tuv. бүдүрүкчүлүг чогаадılга kojumaa) olarak nitelenen bu ek, özellikle işteşlik çatısı ekinden sonra gelerek eklendiği fiilin anlamına paralel biçimde nitelik bildiren isimler türetmektedir. Derlemimizde tek bir sözcükte bu ek, yansıma gövdeyle birlikte kullanılmıştır:

- **bürüşkek (бүрүшкек):** buruşmuş, kırışmış (Monguş 2003: 335).

2.4.2.1.5. {+L4Ig}:

Türkçenin tarihî dönemlerinde ve çağdaş sahalarında en üretken isimden isim yapımı ekidir. Bu ek somut ya da soyut sözcüklere veya sözcük gruplarına gelerek “sahip olma”, “içinde olma”, “ilgili olma”, “mensup olma” vb. anlamında sözcükler türetmektedir (Tosun, 2021:76-90). Bu sahada yansıma sözcüklerden türetilmiş gövdelerde az sayıda sözcükte {+L4Ig} ekinin kullanıldığı görülmektedir:

- **algılıg I. (алгылыг I.):** bağırtkan, çığırtkan (Monguş, 2003).
- **algı-kışkılg (алгы-кышкылыг):** gürültülü, patırtılı (Monguş, 2003: 110).
- **diñmittig (диңмиттиг):** sesli, gürültülü, şiddetli, coşkulu, heyecanlı (Monguş, 2003:450).

2.4.2.1.6. {-mA}:

Tuva Türkçesinde iki sözcükte tespit ettiğimiz {-mA} eki, yansıma seslerden {+L4A} isimden isim yapımı ekleriyle türetilmiş gövdelere gelmektedir. Tatarintsev’e göre (2004: 18-19), bu ek sözcüğün köküyle

kaynaştığı için kökü tespit edilememektedir. Vildan Koçoğlu Gündoğdu (2018: 116), bu eklerin kullanımını *duyma* “küçük kardeş”, *kaalama* “düz, geniş, pürüzsüz”, *çalama* “renkli şeritler, şaman inancında kutsal yerlere bağlanan bezler” sözcükleriyle örneklendirmiştir. Derlemimizde *çikkılama* ve *dızılama* sözcüklerinde gördüğümüz bu ek ve ekin geldiği fiil gövdeleri şöyle gösterilebilir:

- **çikkılama (чыккылама):** çatırdama, çıtırdama (Tuva’da çok soğuk havalar için kullanılır) < **çikkıla- (чыккылаар):** 1. çatırdamak, çıtırdamak; 2. (silah patlayınca) ses çıkarmak (Tenişev, 1968:554).
- **dızılama (дызылама):** şiddetli, çıtırdatan < **dızıla- (дызылаар)** “ince bir sesle ses çıkarmak ya da konuşmak” (Monguş, 2003:549).

2.4.2.1.7. {+GAy}:

Tuva Türkçesinde küçültme işleviyle kullanılan eklerden birisi de {+GAy}’dır. Ekin gerek tarihî gerek çağdaş Türk lehçelerinde nitelik ismi yaptığı, eklendiği sözcüğün anlamını pekiştirdiği, yön ismi türettiği ve akrabalık ve kişi isimlerine eklendiği görülmektedir (Tosun, 2021: 70). Derlemimizde [+gay] ve [+gey] alt biçimleriyle kullanımı tanıklanan bu ek özellikle “hışirtı, fişirtı” anlamına gelen ve fonetik olarak birbirine yakın sözcükler türetmiştir.

- **daldırgay (далдыргай):** hışirtılı, fişirtılı (Monguş 2003: 387).
- **dıldırgay (дылдыргай):** hışirtılı, fişirtılı. (Monguş, 2003: 552).
- **doldurgay (долдургай):** hışirtılı, fişirtılı (Monguş, 2003: 471).
- **döldürgey (дөлдүргей):** hışirtılı, fişirtılı (Monguş, 2003: 493).
- **mışpırgay (мышпыргай)** yumuşak ve yoğun (ses) (Monguş, 2011: 390).

2.4.2.1.8. {-ş}:

Tuva Türkçesinde ikincil yansıma sözcüklerde en sık rastlanan ek, şüphesiz fiilden isim yapım eki {-ş}’dir. Derlemimizin temel sözlüğü Tıva Dıldıñ Tayılbırhıg Slovarı’nda bu eki almış çok sayıda madde başı yer

almaktadır. Bu sözcüklerin özelliği kendi başlarına herhangi bir tabiat taklidi sesi ifade etmeleri ve yardımcı fiillerle birlikte “o sesi çıkarmak” anlamında kelime grupları oluşturabilmeleridir.

İshakov ve Pal'mbah (2019:) Tuvacadaki mecazi fiil olarak adlandırdığı fiillerin arasında “anilik” anlamıyla kullanılan analitik bir grup olduğunu, bunların birinci ve temel parçasının {-ş} ile bittiğini, ikinci parçanın ise kılın- ve de-yardımcı fiilleriyle oluşturulduğunu söylemektedir. Araştırmacılara göre bu tip fiillerin birinci parçalarının tarihsel olarak {-ş} ekiyle oluşturulan eylem isimleri olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bunun gibi kelimelerden ‘yapmak’ anlamındaki yardımcı fiillerin aracılığıyla analitik şekillerin yapılması, analitik fiilin birinci (ve temel) parçası durumunda bulunan bu kelimelerin fiilden türemiş isimler veya eylemin isimleri olduğunu gösterir.

İlker Tosun (2019: 26-27), Tuva Türkçesinde yansıma sözcük+yardımcı fiil yapılarını incelediği çalışmada bilhassa {-ş} + yardımcı fiil öbeğinin yansıma sesleri çıkarmak dışında hareket etmek ifadesine sahip olduğunu ve bu hareketin genel olarak “ani” bir hareket olduğunu belirterek bu türden söz gruplarının anlamsal sınıflandırmasını şöyle ortaya koymuştur:

- Hareketin kısa bir sürede gerçekleştiğini veya kısa sürdüğünü ifade eder.
- Hareketin durmasını ifade eder.
- Hareketin yönünü ifade eder.
- Hareket eden nesnenin şeklini bildirir.
- Bedensel hareketi ifade eder.
- Hareketin aniden, çabuk, hızlıca gerçekleştiğini ifade eder.
- Bu yapı aniden gelişen duygusal tepkileri ifade eder.
- Duyu organları ile algılanan durumları ifade eder.

Tuva Türkçesinde {-ş} ekiyle oluşturulmuş yansıma sözcükler ve bunların yardımcı fiiller ile olan kullanımları şöyle gösterilebilir:

- **dıgıraaş (дыгырааш):** çatırtı, çıtırtı. (Monguş, 2003:547)
- **dıyılaaş (дыйылааш)** ince (ses) (Monguş, 2003:550).

- **dogduraaş (догдурааш):** gümbürtü (davul sesi) (Monguş, 2003:460).
- **döŋgüreş (дөңгүреш):** 1. saç ı çok kısa olan bir adamın bir kerede çıkardığı hareketi ifade eden ses (Monguş 2003: 496).
- **kaala- (каалаар):** (rüzgâr) ulumak (Monguş, 2011:10).
- **kaalaaş (каалааш):** geveze, çenesi düşük (Monguş, 2011:10).
- **kagjıraaş (кагжырааш):** gevrek, kırılğan, gıcirtılı (Monguş, 2011:18).
- **kalbaş (калбаш):** geniş bir nesnenin yere düşerken çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 50).
- **kaŋgıraaş (каңгырааш):** çingirdayan (Monguş, 2011:61).
- **karbaş (карбаш):** elin ani hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 82).
- **kargıraaş (каргырааш)** kısık, hırıltılı (Monguş, 2011:83).
- **kastılaş (кастылаш):** başın yana doğru tek bir ani hareketini ifade eder (Monguş 2011: 90).
- **kayıraaş (кайырааш):** çatırtı, çıtırtı (Monguş, 2011:43).
- **kelçeş (келчеш):** hızlı hızlı adım atarken çıkan sesi ifade eder (Monguş 2011: 116).
- **keldeş (келдеш):** bir nesnenin, varlığın hızlıca eğilmesiyle ortaya çıkan sesi ifade eder (Monguş 2011: 114).
- **keŋgilçeş (кеңгилчеш) bk. keŋgileş.** (Monguş, 2011: 118).
- **keŋgileş (кеңгилеш):** uzun adımlar atan bir hayvanın çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 118).
- **kıjıraaş (кыжырааш):** 1. gıcirtılı. 2. çıtırtılı, kıtırtılı (Monguş, 2011:266).
- **kılaş (кылаш):** parlak bir nesnenin aniden görünüşünü ya da bir anlık görünüşünü ifade eder (Monguş 2011: 285).
- **kılayaş (кылаяш):** hızla bakmayı ifade eder (Monguş 2011: 308).
- **kılçaş (кылчаш):** ani bir bakışı ifade eder (Monguş 2011: 287).
- **kıŋgıraaş (кыңгырааш)** cınlama, tınlama, şangırtı, şıngırtı. *Kızıl-Tayga kırında / Kıŋgıraaş ün dıŋnalır / Çer iştinin sugları / Soksaal çokka ırlap keer. Kızıl-Tayga'nın üstünde / Şıngırdayan bir ses*

duyulur / Yer altının suları / Durmaksızın şarkı söyler (ÖRŞ)
(Monguş, 2011:293).

- **kırılş (кырлаш):** bir nesnenin yukarı doğru yönelen hareketini ifade eder (Monguş 2011: 300).
- **kıstılş (кыстылаш):** tek bir kıstırma hareketini ifade eder (Monguş 2011: 304).
- **kıymış (кыймыш):** bir nesnenin ani hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 282).
- **kızaş (кызаш):** 1. görünme, gözükme. 2. şimşek çakması (Monguş, 2011:270).
- **kızıraş (кызырааш):** gıcırtılı (Monguş, 2011:277).
- **kildiş (килдиш):** bir nesnenin tek bir seferlik hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 131).
- **kirgireeş (киргирээш):** hırıltılı. *Baştay İvan Şçenov kelgen, ezirik, tendirbişaan, kirgireeş ün-bile ırlaan.* Önce İvan Şçenov geldi, sarhoş, yalpalayarak hırıltılı bir sesle şarkı söyledi (UH 1947-2) (Monguş, 2011:135).
- **kojaş (кожаш):** bir nesnenin yukarı doğru hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 151).
- **kolduraaş (колдурааш):** fıkırdayan, kaynayan (Monguş, 2011:157).
- **koŋguraaş (коңгурааш):** Çıngırak (Monguş, 2011:173).
- **koşkaş (кошкаш):** bir nesnenin zayıflamasını, güçsüzleşmesini ifade eden bir ses (Monguş 2011: 185).
- **kovaş (коваш):** bir nesnenin aniden yukarı doğru hareketini ifade eder (Monguş 2011: 145).
- **ködürlüş (көдүрлүш):** bir nesnenin aniden yükselişini ifade eder (Monguş, 2011: 193).
- **kögereş (көгереш):** gri bir nesnenin hızlı bir hareketini, bir anda görünüp kaybolmasını ifade eder (Monguş, 2011: 190).
- **kuuraş (куураш):** boz renkli bir nesnenin ani hareketini veya ani görünüşünü ifade eder (Monguş, 2011: 222-224).

- **küspüş (күспүш):** bir varlığın sallanma hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 257).
- **maşpaş (машпаш):** çok iri bir hayvanın tek bir seferlik hareketini ifade eder (Monguş 2011: 340).
- **meşpeş (мешпеш):** *bk. maşpaş.* (Monguş 2011: 340).
- **metpeş (метпеш):** şişman bir insanın veya başka bir canlının tek bir kerelik ani hareketini ya da görünmesini ifade eder (Monguş 2011: 349).
- **mögeş (мөгеш):** başın veya bedenin öne doğru eğilmesini ifade eder (Monguş, 2011: 368).
- **namdaş (намдаш):** bir nesnenin aniden düşerek çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 397).
- **ogdaş (огдаш):** bir nesnenin yukarı doğru hareketini ifade eder (Monguş 2011: 419).
- **opaş (опаш):** bir nesnenin tek bir defalık yukarı doğru hareketini ifade eder (Monguş 2011: 457-458).
- **oytaş (ойташ):** aniden geri dönmeyi ifade eder (Monguş 2011: 431).
- **ögbeş (өгбеш):** bir nesnenin hareketini, yükselip düşmesini ifade eder (Monguş, 2011: 486).
- **ögdeş (өгдеш):** bir nesnenin yükselip düşmesini ifade eder (Monguş, 2011: 487).
- **öndeş (өндеш):** aniden yükselip düşmeyi ifade eder (Monguş, 2011: 509).
- **öpeş (өпеш):** bir nesnenin tek bir kerelik yukarı doğru hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 521).
- **salbaş (салбаш):** bir çalılığın ani hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 623).
- **saytılaaş (сайтылааш):** cırıldayan (Monguş, 2011:618).
- **siytilaaş (сыйтылааш):** 1. çığırkan, ince. 2. çok gülen (Monguş, 2011:777).

{-ş} Ekiyle Oluşturulan Yansıma İsimlerin Yardımcı Fiillerle Kullanımı:

- **aartaş de-/ kın- (аарташ дээр/кынныр):** aniden bir şeyin ağırlığını hissetmek (Monguş, 2003: 41).
- **aazadaş kın- (аазадаш кынныр):** kısa bir süre açılmak (Monguş, 2003: 32).
- **aazadılaş de-/ kın- (аазадылаш дээр/ кынныр):** bir süreliğine açmak (Monguş, 2003: 32).
- **adiş de-/ kın- (адыш дээр/ кынныр):** aniden korkmak (Monguş, 2003: 71).
- **agaraş de-/kın- (агараш дээр/ кынныр):** beyaz renkli bir nesne aniden görünmek ya da hareket etmek (Monguş, 2003: 71).
- **agbaş de- / kın- (агбаш дээр/кынныр):** dik tüylü bir hayvan aniden hareket etmek veya görünmek (Monguş, 2003: 57).
- **ajış de- / kıl- (ажыш дээр/ кылыр):** yarayı deşmek; aniden ağırlı olmak (Monguş, 2003: 82).
- **alçaş de- (алчаш дээр):** hızlı hızlı yürümek (Monguş, 2003: 118).
- **atpaş de- (атпаш дээр):** aniden irkilmek, ürkme (Monguş, 2003: 177).
- **bılдаş de- (былдаш дээр):** aniden ürkme (Monguş, 2003: 342).
- **bırлаş de- (бырлаш дээр):** aniden sallanmak, bükülmek (Monguş, 2003: 345).
- **bol-bol de- (бол-бол дээр):** keçiye güderken söylenen söz (Monguş, 2003: 276).
- **borbaş de-/ kın- (борбаш дээр/кынныр):** yuvarlak bir nesnenin ani hareket etmek (Monguş, 2003: 291).
- **büldeş de- / kın- (бүлдеш дээр/ кынныр):** gözleri yaşarmak (Monguş, 2003: 331).
- **bülereş (бүлөрөш):** bir varlığın aniden görünmesini ifade eden söz (Monguş 2003: 332).
- **bülereş de-/ kıl-/ kın- (бүлөрөш дээр/ кылыр/ кынныр):** bir nesne ani hareket etmek (Monguş, 2003: 332).
- **dalbaş de-/ kın- (далбаш дээр/ кынныр):** çırpma (kanat), (Monguş, 2003: 384).

- **dıŋzıŋ de-** (дыңзыш дээр): bir şey kısa sürede gerçekleşmek (Monguş, 2003: 555).
- **dırbaŋ de-** (дырбаш дээр): irkilmek (Monguş, 2003: 560).
- **dırjaŋ de-** (дырыжаш дээр): aniden sinirlenmek (Monguş, 2003: 562).
- **dırtaŋ de-** (дырташ дээр): aniden irkilmek (Monguş, 2003: 561).
- **dıylaŋ de-/ kın-** (дыйлаш дээр/ кынныр): sallamak, kıvrılmak (Monguş, 2003: 550).
- **doŋgaŋ kın-/ de-** (доңгаш кынныр/ дээр): başını sallamak (Monguş, 2003: 477).
- **döŋgürgeŋ de-** (дөнгүргеш дээр): aniden hareket etmek; aniden yok olmak, ölmek (Monguş, 2003: 498).
- **hoduŋ de-** (ходуш дээр): kuymağı dikmek (Tenişev, 1968: 478).
- **imireŋ de-** (имиреш дээр): görünüp kaybolmak (Monguş, 2003: 588).
- **kadıŋ de-** (кадыш дээр): 1. sert bir şey hissetmek. 2. zokayı kapmak (Monguş, 2011: 31).
- **kajaraŋ de-** (кажараш дээр): görünüp kaybolmak (Monguş, 2011: 35).
- **kalbaŋ de-** (калбаш дээр): yere düşmek; geniş bir nesne yere düşmek (Monguş, 2011: 50).
- **kılaŋ de-** (кылаш дээр): parlamak (Monguş, 2011: 285).
- **kılçaŋ de-/ kıl-/ kın-** (кылчаш дээр/ кылыр/ кынныр): hızlıca veya kızgınca bakmak (Monguş, 2011: 287).
- **kırılaŋ de-** (кырлаш дээр): bir nesne yukarı sıçramak (Monguş, 2011: 300).
- **kıymıŋ de-/ kın-/ kılın-** (кыймыш дээр/ кынныр/ кылыр): bir nesne hızlı hareket etmek (Monguş, 2011: 282).
- **kızaŋ de-** (кызаш дээр): 1. çakmak, parıldamak. 2. görünüp kaybolmak. *Ol arazında Kiji-Ünmes kırı kızaŋ deen soonda, diŋmireeŋkin çijirt deen.* O sırada Kiji-Ünmes dağının üstünde şimşek

çaktıktan sonra, gök gürültüsü gümbürdedi (BAG3), (Monguş, 2011:270).

- **kildiş de- (килдиш дээр):** sarsılmak, sallanmak (Monguş, 2011: 131).
- **koşkaş de-/ kın- (кошкаш дээр/ кынныр):** aniden gevşemek (Monguş, 2011: 185).
- **ködürlüş de- / kın- (көдүрлүш дээр/ кынныр):** bir nesne aniden yükselmek (Monguş, 2011: 193).
- **kögereş de-/ kın- (көгереш дээр/ кынныр):** gri renkte bir nesne hızla hareket etmek (Monguş, 2011: 190).
- **körgüreeş (көргүрээш):** hırıltılı, boğuk. ...*agaarda közülbes kijiniň körgüreeş ünü dıynalğan.* ... havadan gözükmeyen kişinin boğuk sesi duyuldu (SI) (Monguş, 2011:205).
- **köstüş (көстүш):** bir nesnenin anlık görünümünü ifade eder (Monguş 2011: 210).
- **kuuraş de-/ kın- (куураш дээр/ кынныр):** gri renkli bir nesne aniden hareket etmek (Monguş, 2011: 244).
- **küspüş de-/kın- (күспүш дээр/ кынныр):** başını sallamak, eğilmek (Monguş, 2011: 257).
- **maşpaş de- / kın- (машпаш дээр/ кынныр):** şişman veya geniş bir hayvan hareket etmek (Monguş, 2011: 340).
- **maytaş de- (майташ дээр):** paytak paytak yürümek (Monguş, 2011: 325).
- **meşpeş de- / kın- (мешпеш дээр/ кынныр):** bk. **maşpaş de-** (Monguş, 2011: 340).
- **metpeş de- (метпеш дээр):** bk. **maşpaş de-** (Monguş, 2011: 340).
- **mıyırılış de- / kın- (мыйырлыш дээр/ кынныр):** yana hafifçe düşmek (Monguş, 2011: 388).
- **mıyış de- (мыйыш дээр):** yanına hafifçe düşmek (Monguş, 2011: 387).
- **mögeş de-/ kın- (мөгеш дээр/ кынныр):** başın ya da beden eğilmek (Monguş, 2011: 368).

- **möndüş de- / kın-** (мөндүш дээр/ кынныр): damla damla düşmek (Monguş, 2011: 372).
- **mukulduraş de-** (мукулдураш дээр): güvercin ötmek (Monguş, 2011: 379).
- **olaş de-/kın-** (олаш дээр/ кынныр): zıplamak (Monguş, 2011: 457).
- **opaş de- / kın-** (опаш дээр/ кынныр): bir nesnenin tek bir defada yukarı yükselmek, zıplamak (Monguş, 2011: 457).
- **oytaş de-/ kın-** (ойташ дээр/ кынныр): çok hızlı başını arkaya atmak (Monguş, 2011: 431).
- **ögbeş de-/ kın-** (өгбеш дээр/ кынныр): bir nesnenin yukarı doğru hareketini bildirir (Monguş, 2011: 486).
- **ögdeş de-** (өгдеш дээр): yukarı aniden çıkış (Monguş, 2011: 487).
- **öndeş de-** (өндеш дээр): aniden yükselmek (Monguş, 2011: 509).
- **öpeş de- / kın-** (өпеш дээр/ кынныр): bir nesne yükselmek (Monguş, 2011: 521).
- **saadaş de- / kılın-/ kıl-** (саадаш дээр/ кынныр/ кылыр): kısa bir süre yavaşlamak (Monguş, 2011: 598).
- **saglaş de-** (саглаш дээр): kımıldanmak (Monguş, 2011: 606).
- **salbaraş de-** (салбараш дээр): *bk. salbaş de-*. (Monguş, 2011: 623).
- **salbaş de-** (салбаш дээр): (bir defa) sallanmak (Monguş, 2011: 623).

2.4.2.1.9. {+t}:

Tuva Türkçesinde ikincil özelliğe sahip yansıma sözcüklerde görebileceğimiz başka bir yapı da {-t}'dir. {-t}, yansıma isimlere gelerek yine tabiat taklidi sesler meydana getirir. Ancak Tuva Türkçesi gramerleri (İshakov ve Pal'mbah 2019, Koçoğlu Gündoğdu 2018, Salzıyma ve Sat 1980, Tosun 2021) incelendiğinde isimden isim türeten bir {-t} ekinin mevcut olmadığı görülecektir. Ayrıca aşağıda verilen *diñmi*, *diñmit* ve *kıygi*, *kıygıt* sözcüklerinden de anlaşılacağı üzere {-t}'nin gelmiş olduğu sözcüklerde belirgin bir anlam değişikliği meydana getirip getirmediği tartışmaya açıktır:

- **diñmi (диңми):** 1. gök gürültüsü. 2. Gürültü (Monguş, 2003:450);
diñmit (динмит): gürültü, uğultu (Monguş, 2003:450).
- **kıygi (кыйгы):** 1. çağrı, davet. 2. bağırma, çığlık (Monguş, 2011: 280, 282).
- **kıygıt (кыйгыт):** çağrı, çağırma (Monguş, 2011: 280, 282).

Derlemimizdeki örnekler incelendiğinde {-t}'nin genellikle {-Ir}, {-dIr}, {-jXrt} ile biten sözcüklerden sonra geldiği ve bu sözcüklerin Tayılbırlıg Slovar'da sürekli tekrarlanmayan “tek seferlik” sesleri ifade eden yapılar olduğunun vurgulandığını görmekteyiz:

- **kaŋgirt (каңгырт):** bir nesnenin tek bir seferlik sesini ifade eder (Monguş, 2011: 62).
- **kaŋgirt de- (каңгырт дээр):** tek bir kere ses çıkmak (Monguş, 2011: 62).
- **kargirt (каргырт):** tek bir kerede çıkarılan hırıltı sesini ifade eder (Monguş 2011: 83).
- **kazirt (казырт):** güçlü ses. *Iya arazında oruk iyyinde haya kazirt deen.* Bu arada yolun yamacındaki kaya çatırt dedi (KEK), (Monguş, 2011:38).
- **kıldirt (кылдырт):** tek bir seferlik köpürme sesini ifade eder (Monguş 2011: 286).
- **kıŋgirt (кыңгырт):** çingırdama gibi keskin sesleri ifade eder (Monguş 2011: 293).
- **kırgıt (кыргыт):** tek seferlik hırlamayı ifade eder (Monguş 2011: 298).
- **kırgirt (кыргырт):** *bk kırgıt.* (Monguş 2011: 298).
- **kıygit (кыйгыт):** çağrı, çağırma (Monguş, 2011:282).
- **kıyırt (кыйырт):** tek bir seferlik gıcırta sesini ifade eder (Monguş, 2011: 283).
- **kızirt (кызырт):** gıcırdama sesini ifade eder (Monguş, 2011: 278).
- **kirgirt (киргирт):** tek bir seferlik hırıltıyı ifade eder (Monguş 2011: 134).

- **kogjurt (когжурт):** bir nesnenin tek bir seferlik çtırdamasını ifade eder (Monguş, 2011: 145).
- **koldurt (колдурт):** bir nesnenin kaynaması esnasında çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 157).
- **koŋgurt (көңгүрт):** bir nesnenin peyderpey çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 294).
- **kozurt (көзурт):** herhangi bir şeyin çatırdamasını ifade eder (Monguş, 2011: 153).
- **köŋgürt (көңгүрт):** küt sesini ifade eder (Monguş 2011: 200).
- **közürt (көзүрт):** güçlü bir gürültüyü ifade eder (Monguş 2011: 197).
- **medirt (медирт):** yere ansızın düşen ağır bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 342).
- **mijirt (мыжырт):** bazı kuşların, küçük hayvanların çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 387).
- **mıldirt (мылдырт):** bataklıkta yürünürken çıkan sesi veya kıvamlı ve yapışkan bir nesneden çıkan sesi ifade eder (Monguş, 2011: 389).
- **mijirt (мижирт):** ansızın düşen bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 352).
- **molçurt (молчурт):** suya ansızın güçlü bir şekilde düşen bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 359).
- **sadırt (садырт):** aniden gerçekleşen bir çatırdama sesini ifade eder (Monguş, 2011: 612).

Bu yapının yansıma sözcük + yardımcı fiil biçimindeki görünümü şöyle örneklendirilebilir:

- **kıldirt de- (кылдырт дээр):** fıkırdamak, hışırdamak (Monguş, 2011: 286).
- **kıŋgirt de- / kın- (кыңгырт дээр/ кынныр):** cınlamak (Monguş, 2011: 293).
- **kıyırt de- (кыйырт дээр):** gıcırdamak, çatırdamak, kütürdemek (Monguş, 2011: 283).
- **kızirt de- (кызырт дээр):** 1. gıcırdamak, cayırdamak. 2. çatırdamak, kütürdemek. *Ergi balu katap çastıp / E'di-sööğü kızirt-daa deer.* Eski

yarası tekrar açılıp / Kemikleri çatırdar (UH 1980-43), (Monguş, 2011:278).

- **kizirt de- (кизирт дээр):** çatırdamak, kütürdemek, gıcırdamak, cayırdamak (Monguş, 2011: 128).
- **kogjurt de- (когжурт дээр):** (bir defa) çatırdamak (Monguş, 2011: 145).
- **kozurt de- (козурт дээр):** çatırdamak, sert bir nesneden gürültü çıkmak (Monguş, 2011:153).
- **kögjürt de- (көгжүрт дээр):** (bir defa) kütürdemek, çatırdamak (Monguş, 2011:190).
- **kögjürt kın- (көгжүрт кынныр):** (bir defa) kütürdemek, çatırdamak (Monguş, 2011:190).
- **kögjürt kın- (көгжүрт кынныр):** (bir defa) kütürdemek, çatırdamak (Monguş, 2011: 190).
- **köngürt de- (көнгүрт дээр):** küt diye düşmek (Monguş, 2011:147).
- **moçurt de- (мочурт дээр):** fişkırtmak (Monguş, 2011: 359).
- **molçurt de-/ kın- (молчурт дээр/ кынныр):** aniden suya düşen nesne ses çıkarmak (Monguş, 2011: 359).

2.4.2.1.10. {-çAk}:

Tuva Türkçesinde insanlarla ilgili kişilik özelliği belirten sıfatlar, benzerlik ifade eden sıfatlar, bir şeyin bol olduğunu belirten yer adları, benzerlik ilgisiyle organ adları ve yiyecek adı türeten bir fiilden isim yapım ekidir (Salzıñma ve Sat 1980: 123; Tosun, 2021: 123; İshakov ve Pal'mbah 2019: 198-199).

Derlemimizde az sayıda örnekte gördüğümüz bu ek, yansıma isimlerden türetilmiş fiillere gelerek kişilik özelliği ifade eden sıfatlar türetmiştir:

- **hıylançak (хыйланчак):** homurdanan, huysuz, kavgacı, mızımız <hıylanır “homurdanmak” (Tenişev, 1968: 499).
- **kijirgençek (кижиргенчек):** kolay gıdıklanır <kijirgen- “gıdıklanmak” (Monguş, 2011:127).

2.4.2.1.11. {-(A)AçAl}:

Tuva Türkçesinde fiil kök ve gövdelerine gelerek insanlara ilişkin kişilik özellikleri ifade eden sıfatlar türeten birleşik bir yapıya sahip bir fiilden isim yapım ekidir (Tosun, 2021: 115). Ekin Tuva Türkçesindeki temel işlevi, meyilli olma, düşkün olma, yatkın olma anlamı taşıyan sıfatlar türetmektir (Salzınma ve Sat, 1980: 122).

Derlemimizde üç örnekte yansıma sözcüklere gelen bu ek, yansıma sözcüğün anlamıyla ilgili olmak üzere kişilik özelliklerine dair sıfatlar türetmiştir:

- **hıylanıçal (хыйланыычал):** mırıldanan, söylenip duran, mızımız (Tenişev, 1968: 499).
- **himireniüçel (химирениичел):** huysuz, kavgacı, mırıldanan, söylenip duran (Tenişev, 1968: 477).
- **kijirgeniüçel (кижиргениичел)** gıdıklanır (Monguş, 2011:127).

2.4.2.1.12. {+Gır}:

Tuva Türkçesinde biri isimden isim, diğeri fiilden isim türeten iki adet – {+Gır}/{+Gır} eki mevcuttur. Her iki ekin de ortak özelliği sıfat olarak kullanılan sözcükler türetmesidir. İsimden isim/sıfat türeten {+Gır} ekinin temel işlevi insanların karakter, yetenek ve beden özellikleri ile ilgili sözcükler türetmesidir (Tosun, 2021: 60-61).

Derlemimizde bu ekin “ses” anlamı taşıyan sözcüklere gelerek, o sesin niteliği ile ilgili sıfatlar türettiği gözlemlenmiştir:

- **daaşkır (даашкыр):** “sesli, gürültülü” <daaş “ses, gürültü” (Monguş, 2003: 367).
- **ıtkır (ыткыр):** “tonlu ses, yüksek ses” <ııt “ses, gürültü” (Tenişev, 1968: 603).
- **üngür (үнгүр):** “yüksek ve temiz (sesli)” <ün “ses” (Tenişev, 1968: 447).

2.4.2.1.13. {-I}g}:

Tuva Türkçesinde oldukça üretken eklerden biri olan {-I}g}, fiil gövdesinin bildirdiği hareketin, oluşun, durumun sonucu olan isimler türetmektedir. Bu ek Türkiye Türkçesindeki {-mA} fiilden isim yapım ekinin karşılığıdır (Tosun, 2021: 127).

Derlemimizde yansıma sözcüklerden bu ekle türetilmiş olan ve yine ses anlamı taşıyan iki sözcük tespit edilmiştir. Her iki örnekte de yine yansıma sözcüklerde karşımıza çıkan {-Gır} ve {-A} eklerinin kullanıldığı görülmektedir:

- **kıygırığ (кыйгырыг):** çağrı < *kıy-gır- (Monguş, 2011:281).
- **sımiranığ (сымыраныг):** fısıltı. < *sımır-a-n- *Şimeen soksadıñar! Beletkeniñer! – deen sımiranığ medee keldi-le.* “Gürültüyü kesin! Hazırlanın!” diye fısıltı haberi geldi (AN), (Monguş, 2011:782).

2.4.2.1.14. {-I}lgA}:

Tuva Türkçesinde geldiği fiilin anlamına bağlı kalarak çeşitli soyut isimler türeten bu ekin yansıma sözcüklerle olan kullanımı derlemimizde tek bir örnekte tespit edilmiştir.

- **kıygırılga (кыйгыржылга):** 1. yoklama. 2. çağırışma, seslenme (Monguş, 2011:281).

2.4.2.1.15. Tuva Türkçesinde Zarf Olarak Kullanılan İkincil Biçimler:

Tuva Türkçesinde {-Dİr} ekinin zarf yapma işlevi de mevcuttur. İshakov ve Pal'mbah (2019), fiil kökünden bu ekle yapılan zarfların basit fiilden yapılan birleşik zarf-fiilin kısaltılmış biçimi olduğu kanaatindedir. Araştırmacılara göre bu ek aslında ettirgenlik çatısı ekidir.

Derlemimizde zarf meydana getiren {-Dİr} ekinin yansıma sözcüklerle birlikte ya da yansıma sözcüklere gelen {-A} ve {-GAyn} ekinden sonra kullanılarak “belli bir sesi çıkarmak suretiyle” anlamında zarflar türettiği;

ayrıca kimi örneklerde (bk. dıgıradı) bu ekin /-r-/ ünsüzünü yitirdiği gözlemlenmektedir.

- **dıngıladır (дыңыладыр):** şakırdatarak, tıngırdatarak (Monguş, 2003:554).
- **dıgıradır (дыгырадыр):** *bk. dıgıradı.* (Monguş, 2003:548).
- **dıgıradı (дыгырады):** çatırdatarak, çitırdatarak. (Monguş, 2003:548).
- **kıngıradır (кыңгырадыр):** çingirtıyla, tıngirtıyla. *İyi ool kıngıradır ezenğileşpişaan.* İki oğlan çingirtıyla ayaklarını üzengilere geçirdiler (KEK) (Monguş, 2011:293).
- **kaagayındır (каагайндыр):** 1. çok, fazla. 2. yüksek sesle (Monguş, 2011:10).
- **kaaŋayındır (кааңайндыр):** 1. çok, kuvvetle. 2. yüksek sesle (Monguş, 2011:11).
- **korgurtkayındır (коргурткайндыр):** boğuk ses, hırıltı (Monguş 2011: 178).
- **mööredir (мөөредир):** yüksek sesle. (Monguş, 2011:374).
- **saldıradı (салдырады):** hışırtı ile (Monguş, 2011:628).
- **sımırandır (сымырандыр):** fısıltıyla, fısıldatarak (Monguş, 2011:781).

2.4.2.2.Yansıma Kök ve Gövdelerden Fiil Türeten Ekler

2.4.2.2.1. {-A}:

Araştırma sahamızda “yapma ve olma bildiren fiiller” yapan bu ek, Eski Türkçeden itibaren tanıklanan bir isimden fiil yapımı ekidir (Koçoğlu Gündoğdu 2018: 278). Salzıŋma ve Sat’ın (1980: 145) üretken olmayan yapım eki “eveeş büdürükçülüg çoğaadılgı kojumaa” olarak nitelendirdiği -A, geldiği ismin anlamıyla paralel olarak “bir işi yapma, yerine getirme” anlamında fiiller türetmektedir.

Derlemimizde {+Çır}, {+(I)l}, {+Gır}, {-Dır}, ile genişletilmiş yansıma isimlere gelerek çeşitli niteliklere sahip sesleri çıkarmak anlamı taşıyan fiiller türeten sözcükler mevcuttur. Bunlar şöyle örneklenebilir:

- **buzura- (бузураар):** cızırdamak (Monguş, 2003: 310).
- **çalçıra- (чалчыраар):** sürekli konuşmak, konuşmak (Tenişev, 1968:515).
- **çargıra- (чаргыраар):** 1.bağırmak, haykırmak; 2.vak vak etmek (Tenişev 1968: 519).
- **çaytıla- (чайтылаар):** (su, çamur) fişirdayarak akmak (Tenişev, 1968:512).
- **çıçıra- (чычыраар):** 1. gürüldemek, gümbürdemek; 2. yüksek sesle konuşmak (Tenişev, 1968:554).
- **çijıra- (чыжыраар):** cızırdamak (Tenişev, 1968:554).
- **çılçıra- (чылчыраар):** gevezelik etmek (Tenişev, 1968:556).
- **çırgıra- (чыргыраар):** 1. hırıldamak. 2. Vak vak etmek (Tenişev, 1968: 558).
- **çızıla- (чызылаар):** (dudak, dil) fiske vurmak, şaklatmak (Tenişev, 1968: 554).
- **çulçuru- (чулчуруур):** 1. cıvıldamak. 2. gevezelik etmek (Tenişev, 1968: 547).
- **dadıra- (дадыраар):** patırtı yapmak, patırtılı ses çıkarmak (Monguş 2003:373).
- **daldıra- (далдыраар):** hışırdamak (Monguş 2003:386).
- **dazıra- (дазыраар):** 1.çatırdamak, çıtırdamak; 2. herhangi bir dilde iyi konuşmak (Monguş 2003:377).
- **dıgıra-(дыгыраар):** çatırdamak, çatırtı sesi çıkarmak. (Monguş, 2003:547).
- **dıldıra- (дылдыраар):** hışırdamak, fişirdamak (Monguş, 2003:552).
- **dımıra- (дымыраар):** 1.(su) yavaş bir akım ile akmak; 2.(yağmur) çiselemek (Monguş 2003:553).
- **dırıla- (дырылаар):** damlamak, damla damla akmak (Monguş 2003:562).
- **diyıla- (дыйылаар):** cıvıldamak, cıvıldeşmek (Monguş, 2003:550).
- **dıyıra- (дыйыраар):** kütürdemek, çıtırdamak. *Har dıyıraan soonda, ooŋ artından Rıbaktıŋ iyi eki büzeeley turupkan. Kar kütürdedikten*

sonra, onun arkasından Rıbak'ın iki arkadaşı etrafını sardı (UH 2009-131) (Monguş, 2003:550).

- **dızıra- I. (дызыраар I.):** çatırdamak. *Çügle a'ttar davannarınıñ adaanda singan kurgag buduktarnıñ daaşı dızıraar.* Sadece atların ayaklarının altında kırılan kuru dallar çatırdadı (UU-K) (Monguş, 2003:549).
- **dızıra- II. (дызыраар II.):** gıcırdamak (Monguş, 2003:549).
- **didire- (дидиреэр):** 1. pıtırıtı çıkarmak 2. titremek. *Kezek çorup orda, soonda a'ttar davanı didireen.* Biraz gittikten sonra atların ayakları titredi (KEK), (Monguş, 2003:443).
- **diile- (диилээр):** (silâh için) patlamak (Monguş, 2003:445).
- **diñmire- (динмирээр):** gürlmek, uğuldamak. *Diñmireeşkin diñmirep, ulug ça's çaap, çañnık düjer dep barganda, höörük baş burungaar algırıp turgaş, dürgen meeeni kılır diñir.* Keseli sincap gök gürlüyüp yağmur yağınca, yıldırım düşeceğini ilk anlayan ve bağıarak haber veren hayvandır, derler (TÇA), (Monguş, 2003:450).
- **dirtile- (диртилээр):** 1. (kalp) çarpmak. 2. tıkırdamak, takırdamak (Monguş, 2003:455).
- **dogdura- (догдураар):** 1. kesik kesik ses çıkarmak; 2. vurmak, çalmak (Monguş 2003).
- **doldura- (долдураар):** hışırdamak, fişirdamak (Monguş, 2003:471).
- **döldüre- (дөлдүрээр):** hışırdamak, fişirdamak (Monguş, 2003:493).
- **halıra- (халыраар):** hışırdamak, fişirdamak (Tenişev, 1968:465).
- **holura- (холураар):** 1. guruldamak. *iştım holuray-dır* karnım gurulduyor. *İşti çüge holuraar çoor?* Karnı neden gurulduyor? (Ç). 2. Çene çalmak, gevezelik etmek (Tenişev, 1968: 481).
- **hööre- (хөрээр):** (sıvı) fokurdayarak kaynamak (Tenişev 1968:492).
- **kagjıra- (кагжыраар):** hışırdamak, çatırdamak (Monguş, 2011:18).
- **kaldıra- (калдыраар):** hışırdamak, fişirdamak (Monguş, 2011:51).
- **kañgıra- (каңгыраар):** çingırdamak. *Telefon baza kañgıraan.* Telefon da çingırdadı (EE) (Monguş, 2011:61).

- **kargıra- (каргыраар):** 1. hırıldamak. 2. köpürmek (Monguş, 2011:83).
- **kayıra- (кайыраар):** gıcırdamak. *Çip turda, çüggle kayıraar.* Yerken sadece (et) gıcırdar (UH 1981-46) (Monguş, 2011:43).
- **keŋgire- (кеңгирээр):** gürültü etmek, ses çıkarmak (davul hakkında), (Monguş 2011: 118).
- **kıjıra- (кыжыраар):** 1. gıcırdamak (kapı vs. için). 2. Çıtırdamak, kütürdemek. *Dijin kıjiratpas. Ög iştinge dijip kıjıradırğa, kırgan-avazınıñ şugulu haynır.* Dış gıcırdatılmaz. Çadırın içinde dış gıcırdatılırsa, çocukların nineleri sinirlenir, kendine hâkim olamaz (TÇA) (Monguş, 2011:266).
- **kıldıra- (кылдыраар):** 1. fıkırdamak. 2. hışırdamak, fışırdamak (Monguş, 2011:286).
- **kırgıra- (кыргыраар):** zayıf bir sesle hırıldama (Monguş 2011: 297).
- **kıyıra- (кыйыраар):** 1.tıkırdamak, kütürdemek; 2.çatırdamak, çıtırdamak; 3.gıcırdamak, cazırdamak, cayırdamak (Monguş, 2011:282).
- **kızıra- II. (кызыраар II.):** 1. gıçırdamak, cayırdamak. 2. çatırdamak, şakırdamak. 3. çıtırdamak, çatırdamak (Monguş, 2011:277).
- **kirgire- (киргирээр):** hırıldamak (Monguş 2011: 135).
- **kizire- (кизирээр):** gürültü, gürültü üretmek. *Bir dıñnaarga, adaanda haya-daş şuut kizireer bolgan.* Altındaki kayaların çıkardığı gürültüye kulak verdi (UH 1978-40) (Monguş, 2011:127).
- **kogjura- (когжураар):** kıtırdamak, çıtırdamak, kütürdemek (Monguş, 2011:145).
- **koldura- (колдураар):** kaynamak, fıkırdamak, guruldamak (Monguş, 2011:157).
- **kögjüre- (көгжүрээр):** çıtırdamak, kütürdemek (Monguş, 2011:190).
- **köŋgüre- (көнгүрээр):** küt sesi duyulmak (Monguş 2011: 200).

- **körgüre- (көргүрээр):** hırıldamak, boğuk bir sesle konuşmak. *Çünü daynap çor sen, yadaraan kulugr?-dep, herim indından Saldıgbannıñ körgüreen ünü dıynalğan.* Saldıba'nın boğuk sesi çitin arkasından duyuldu: "Ne çiğniyorsun, zavallı fakir?" (UH 1977-38, 39) (Monguş, 2011:204-205).
- **közüre- (көзүрээр):** güçlü bir gürültü yapmak (Monguş, 2011:197).
- **mijıra- (мыжыраар):** (kuş) cıvıldamak (Monguş, 2011: 384).
- **mılçıra- (мылчыраар):** çene çalmak, gevezelik yapmak (Monguş, 2011:389).
- **moytula- (мойтулаар):** lıkırdamak, cumbuldamak, tokurdamak (Monguş, 2011:358).
- **mööre- (мөөрээр):** 1. böğürmek. *Dıdırartır hörzün çargan / Traktorlar möörep çorlar.* Kıvır kıvır toprağı yaran / Traktörler böğürüyorlar (EH). 2. hıçkırmak, hüngür hüngür ağlamak (Monguş, 2011:375).
- **mukula- I. (мукулаар I.):** kuğurmak, güvercin ötmek (Monguş, 2011:378).
- **padıra- (падыраар):** sürekli konuşmak, gevezelik etmek (Monguş, 2011:542).
- **pedile- (педилээр):** 1.(topuklu ayakkabı) yürürken ses çıkarmak; 2. gürültü ile düşmek (Monguş, 2011:552).
- **sadıra- (садыраар):** çatırdamak, şakırdamak, patırdamak, patlamak, büyük gürültü çıkartmak. *Oon faşist soldattıñ holunda boozu sadıraan soonda, Tokpar-ool deg, anıyak kızıl şerig şöylü bergen.* Orada faşist askerin elindeki silah patladıktan sonra, Tokpar-ool adındaki genç Kızıl Ordu askeri yere yığılıverdi (UH 1986-64). (Monguş, 2011:611).
- **saldıra- (салдыраар):** hışırdamak. *Saktı-dır sen be? Ol orbandı bajıñ çanında hadıñ buduunga ıldırtına bergeş hondur saldıraan.* Hatırladın mı? O buz tümseğinin zirvesinin yanında çam ağacının dalına bağlanmış, bütün gece hışırdamıştı (UH 1967-25) (Monguş, 2011:628).

2.4.2.2.2. {+GAyn}:

Tuva Türkçesinde yansıma isimlere gelerek yansıma fiiller türeten ekler içerisinde en dikkat çekenlerden biri {-GAyn} ekidir. [-ṇayın]/ [-ṇeyin], [-kayın]/ [-keyin], [-gayın]/ [-geyin] alt biçimleri olan bu ek, İshakov ve Pal'mbah'a (2019: 216) göre ritmik yani tekrarlanan sesleri ifade eden fiiller türetmektedir. Araştırmacılar bu yapının diğer Türk lehçelerinde de en üretken isimden fiil yapımı eklerinden {+L₄A} ekiyle benzer işleve sahip olduğunu, aynı yansıma isimlere gelebildiklerini; bununla birlikte {+GAyn} eki almış olan sözcüğün {+L₄A}'ya göre daha hızlı bir hareketi ifade ettiğini dile getirmektedir: *kızaṇayın*- 'sıkça parla-' ve *kızaṇna*- 'zaman zaman parla-'; *çiveṇeyin*- 'sıkça yanıp sön-' ve *çiveṇne*- 'yanıp sön-' vb.

Derlemimizde yansıma isimlere gelerek çeşitli sesleri çıkarmak anlamında fiiller türeten bu ekin kullanımı şu örneklerle gösterilebilir:

- **aagayın- (аагайныр):** durmadan bağırıp çağırmak, bağrınmak (Monguş, 2003: 30).
- **aaṇayın- (ааңайныр):** 1. devamlı ağlamak, hüngür hüngür ağlamak. 2. devamlı böğürmek (Monguş 2003: 38).
- **arıgayın- (арыгайныр):** kükremek, hırlamak (Monguş, 2003:165).
- **ayıgayın- (айыгайныр):** yüksek sesle, heyecan verici bir şekilde bağırarak, çığlık atmak (Monguş, 2003: 91).
- **ayıṇayın- (айыңайныр):** sürekli yüksek, keskin bir sesle bağırarak (Monguş, 2003: 92).
- **bırıṇayın- (бырлаңайныр):** 1. dalgalanmak. 2. dallanmak (Monguş, 2003:344).
- **çıkkiṇayın- (чыккыңайныр):** çık çık etmek (Tenişev, 1968:554).
- **çızırtkayın- (чызырткайныр):** cızırdamak (Tenişev, 1968:560).
- **dalbaṇayın- I. (далбаңнайныр I.):** çırpışmak, genişçe açmak (Monguş 2003:383).
- **daldırtkayın- (далдырткайныр):** hışırdayıp, fışırdayıp durmak (Monguş 2003:387).

- **darıgayın- (дарыгайныр):** tangır tungur edip durmak. (Monguş, 2003:399)
- **dazırgayın- (дазыргайныр):** çatırdamak (Monguş 2003:378).
- **dıgıratkayın- (дыгыраткайныр):** tekrar tekrar çatırdamak. (Monguş, 2003:548)
- **dıldırtkayın- (дылдырткайныр):** hışırdayıp, fişirdayıp durmak (Monguş, 2003:552).
- **dıyınayın- (дыйыңайынныр):** 1. ötmek. 2. cıvıldamak. 3. cırlamak. 4. çığlık atmak (Monguş, 2003:550).
- **dıyırtkayın- (дыйырткайныр):** çıtırdayıp durmak, kütürdeyip durmak. (Monguş, 2003:550)
- **dızırtkayın- I. (дызырткайныр I.):** çatlamak. (Monguş, 2003:549).
- **dızırtkayın- II. (дызырткайныр II.)** çatırdamak. (Monguş, 2003:549).
- **diiñeyn- (диинейнир):** ses yayılmak (Monguş 2003:445).
- **dirtñeyn- (диртиңейнир):** 1. (kalp) çarpmak 2. tıkırdamak, takırdamak (Monguş, 2003: 451).
- **dizırtkayınır (дизирткайныр):** 1. gürlmek. 2. gümbürdeme (Monguş, 2003:443).
- **doldañayın- (долдаңайныр):** aniden hareket edip durmak (Monguş, 2003:465).
- **dogdurtkayın- (догдурткайныр):** devamlı gümbürdemek. Dolu dogdurtkayını bergen Dolu gümbürdemeye başlamış. *Üş inek, bir a't, on hoy kodanga dogdurtkaynıp turup kaldı. Üç inek, bir at, on koyun ağılda gürlütü edip durdu* (SS) (Monguş, 2003:460).
- **doldurtkayın- (долдурткайныр):** hışırdayıp durmak, fişirdayıp durmak (Monguş, 2003:471).
- **haañayın- (хааңайныр):** bk. haala- (ritmik) (Tenişev, 1968:459).
- **hülürtkeyn- (хүлүрткейнир):** hü hü etmek (Tenişev 1968:496).
- **kaagayın- (каагайныр):** gürlütü yapmak (Monguş, 2011:10).
- **kagjırtkayın (кагжырткайныр):** bir süre gıcırdamak (Monguş, 2011:18).

- **kaŋgırgayn-** (каңгыргайныр): *bk. kaŋgırtkayn-* (Monguş, 2011:61).
- **kaŋgırtkayn-** (каңгырткайныр): çingırdayıp durmak (Monguş, 2011:61).
- **kıjırtkayn-** (кыжырткайныр): 1. gıcırdadıp durmak. *Şımbay diji kıjırtkaynıp tur. Şımbay dişlerini gıcırdatıyordu* (AN). 2. çıtırdayıp durmak (Tenişev, 1968:272).
- **kıldırtkayn-** (кылдырткайныр): *bk. kıldıra-* (Monguş, 2011:286).
- **kıŋgırtkayn-** (кыңгырткайныр): *bk. kıŋgıra-* (Monguş, 2011:292).
- **kıyırtkayn-** (кыйырткайныр): kıyırt demek (Monguş, 2011: 283).
- **kızaŋayn-** (кызаңайныр): *bk. kızaŋna-* (Monguş, 2011:269).
- **kızırtkayn-** (кызырткайныр): 1. gıcırdayıp durmak. 2. çıtırdayıp durmak (Monguş, 2011:278).
- **kirgirtkeyn-** (киргирткейнир): hırıldamak. *Tıvalar ıškaş mal-magan-daa azıravas, havan dep kirgirtkeynip çoruur sıdırık maldar östürüp turarın bilir men. Tuvalar gibi hayvan beslemem, domuz gibi hırıldayan kalkık burunlu hayvanları beslemesini bilirim* (DK) (Monguş, 2011:134).
- **koŋgurtkayn-** (коңгурткайныр): çınlayıp durmak, şingırdayıp durmak (Monguş, 2011:174).
- **koytuŋayn-** (койтуңайныр): devamlı şır şır etmek (Monguş, 2011:154).
- **kögjürtkeyn-** (көгжүрткейнир): çıtırdayıp durmak, kütürdeyip durmak (Monguş, 2011:190).
- **maagaŋayn-** (маагайныр): melemek (Monguş, 2011:319).
- **mıjırtkayn-** (мыжырткайныр): cıvıldayıp durmak (Monguş, 2011:387).
- **möögeyin-** (мөөгейнир): büyükbaş hayvanların böğürme sesini ifade eder (Monguş, 2011: 373).
- **mukuŋayn-** (мукуңайныр): kuğurup durmak, güvercin durmadan ötmek (Monguş, 2011:378).

- **öögayın- (өөгайныр-):** yüksek sesle ağlamak (Monguş, 2011:513).
- **öögeyin- (өөгейнир-):** bk. öögayın- (Monguş, 2011:513).
- **palırtkayn- (палырткайныр):** patırdamak (Monguş, 2011:543).
- **sadırtkayn- (садырткайныр):** (ritmik) bk. **sadıra-** (Monguş, 2011:611).

2.4.2.2.3. {+Gİr(A)}:

Eski Türkçeden itibaren Türk dilinde kullanımı tanıklanan ve Moğolcada da kullanılan bir isimden fiil yapımı ekidir. Çağdaş Türk lehçelerinde de belli başlı sözcüklerde karşımıza çıkan bu ek, Tuva Türkçesinde hayvanların çıkarmış olduğu bazı sesleri, hayvanlara seslenirken çıkartılan sesleri, insan vücudundan istemsizce çıkartılan sesleri ve insan yapımı nesnelerden çıkan sesleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Tosun, 2017: 505-519).

Derlemimizde bu ekin yansıma sözcüklerle tek başlarına kullanıldığı gibi, kendisinden sonra isimden fiil yapımı eki {+A}, işteşlik ve ettirgenlik çatısı ekleri getirilmek suretiyle de genişletildiği gözlemlenmiştir:

- **algırış- (алгырыжар):** bağrışmak, çağrışmak (Monguş 2003:110-111).
- **algırt- (алгыртыр):** bağkırtmak, çağkırtmak (Monguş 2003: 110).
- **bılgır- (былгырар):** at burnundan güçlü bir şekilde pıskırmak (Monguş 2003: 342).
- **bışkır- (бышкырап):** burnun içinden ansızın gelen havayı güçlü bir şekilde ağızdan ve burundan dışarı çıkarmak; aksırmak (Monguş 2003: 346).
- **bülgür- (бүлгүрер):** 1. püskürmek 2. kuvvetlice tükürmek (Monguş 2003: 330).
- **bülgürt- (бүлгүрдер):** püskürtmek, fişkirtmek (Monguş 2003: 330).
- **bülgürüş- (бүлгүрүжер):** birbirine fişkirtmek, püskürtmek (Monguş 2003: 330).
- **çırgır- (чыргырап):** 1. hırıldamak 2. vak vak etmek (ördek için) 3. havlamak (Tenişev, 1968: 558).

- **daygır- (дайгырар):** koyun sürüsünün yönünü çevirmek için, sürüyü durdurmak için ses çıkarmak (Monguş 2003: 378).
- **ışkır- (ышкырар):** nefes almak, zorla nefes alıp vermek (Tenişev 1968:601).
- **kakkır- (каккырар):** balgam çıkarmak (Monguş 2011: 44).
- **kaugır- (кайгырар):** 1.bağırmak; 2. çağırmak (Monguş, 2011:43).
- **kegir- (кегирер):** geğirmek (Monguş 2011: 103).
- **kıŋgıra- (кыңгыраар):** çalmak, çınlamak, şingirdamak. *Baza telefon kıŋgıraan.* Telefon çaldı (UH 1978-40) (Monguş 2011:292).
- **kışkır- (кышкырар):** bağırmak, çığlık atmak. (Monguş, 2011:306).
- **kıygır- (кыйгырар):** 1. bağırmak, çağırmak. **duza dilep kıygırar** imdadına çağırmak. 2. okumak. 3. çağırmak, davet etmek, (Monguş, 2011:281).
- **koŋgura- (коңгураар):** çınlamak, şingirdamak, tıngırdamak, ses çıkarmak (Monguş, 2011:173).
- **küşkür- (күшкүрер):** 1. (koyun ve keçiye) küş-küş diye seslenmek 2. herhangi bir kişiye (özellikle bebeklere) onları sakinleştirmek için hiş-hiş demek (Monguş 2011: 261).
- **sokkur- (соккурар):** 1. çağırmak (köpeği). 2. ahlar çekmek, teessüf ifade etmek (Monguş, 2011:701).

2.4.2.2.4. {+DA}:

Tuva Türkçesinde {+DA} isimden fiil yapımı eki, İshakov ve Pal'mbah (2019: 207) tarafından {+L₄A} ekinin bir varyantı olarak kabul edilmekte, bu ekin gelmiş oldukları ismin anlamıyla ilgili hareketi bildirdiklerini ifade etmektedir. Araştırmacıların bu ekin Türk dilindeki konumuyla ilgili görüşleri şöyledir: Türk-Moğol devrine ait ve Moğolcadan daha sonraki dönemlerde ödünç alınan bazı isimden türeme fiillerde, kökün ünlüsü ve /g/ ünsüzünden sonra [-la]/ [-le] eki değil, [-da]/ [-de] eki görülmektedir: *elegde-* ‘eski-’ (*eleg* ‘eskime’), *holbagda-* ‘uy-’, ‘ilişkili ol-’ (*holbag/ holbaa* ‘ilişki’). Ancak Buket Baran (2015: 159), /r/ ve /y/ gibi ötümlü ünsüzle biten sözcüklerden sonra [+ta]/[+te] ve nazal ünsüzle biten sözcüklerden sonra

nazal sesin düşerek [+da]/[+de] şeklinde eklenmesi göz önüne alındığında {+DA}'nın {+LA} ekinden başka bir ek olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Derlemimizde {+DA} eki diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi, yansıma isimlere gelerek ismin ifade ettiği sesle ilgili oldukça işlek kullanılan fiiller türetmiştir:

- **aakta- (аактаар):** hakaret etmek, azarlamak (Tatarintsev, 2000: 34).
- **busta- (бустаар):** (sığır) bağlamak (Monguş 2003: 319-320).
- **dazalıkta- I. (дазалыктаар I.):** tıpış tıpış yürümek (Monguş 2003:375).
- **haarıkta- (хаарыктаар):** horuldamak, horlamak. (Tenişev, 1968:459).
- **haaşta- (хааштаар):** 1.burnun dibinde konuşmak; 2. Hımhım etmek (Tenişev, 1968:459).
- **haayla- (хаайлаар):** hımhım etmek, burundan söylemek (Tenişev, 1968:458).
- **halakta- (халактаар):** mırıldanmak, homurdanmak, şikâyet etmek (Tenişev, 1968:464).
- **ntta- (ыыттаар):** ses çıkarmak, konuşmak (Tenişev, 1968:602).

2.4.2.2.5. {+L₄A}:

Türk dilinde en üretken isimden fiil yapımı eklerinden biri {+L₄A}'dır. Eski Türkçeden itibaren gerek tarihî gerek çağdaş Türk lehçelerinde tanıklanan bu ek, işlev açısından önemli bir çeşitlilik göstermektedir. Yiyecek içecek isimlerinden yeme içme, dil isimlerinden o dili konuşma, zaman isimlerinden o zamanı yaşama, araç gereç isimlerinden o araç gereci kullanma, yer ve yön isimlerinden o yerlere ve yöne gitme vb. anlamlarında fiiller türetmektedir (Koçoğlu Gündoğdu 2018:).

Derlemimizde bu ekin yansıma sözcüklere gelerek, yansıma ismin bildirdiği anlamda ses çıkarmayı ifade eden fiiller türettiği ve ayrıca ekin çatı ekleriyle genişletildiği gözlemlenmiştir:

- **aala- (аалаар):** 1. Ağlamak. 2. Bağırmak. 3. Böğürmek (Monguş 2003: 36).
- **çirile- (чирилээр):** cıvıldamak, gürültü yapmak (Tenişev, 1968:535).
- **dalbaᠭna- I. (далбаᠭнаар I.):** çırpışmak, genişçe açmak (Monguş 2003:383).
- **dazalaᠭna- (дазалаᠭнаар):** badi badi yürümek (Monguş 2003:375).
- **dazıla- (дазылаар):** 1.silah sesi gibi ses çıkarmak; 2.fiskelemek, şaklatmak (Monguş 2003:376).
- **dıᠭgıla- (дыңгылаар):** şakırdamak, tıngırdamak (Monguş, 2003:554).
- **doldaᠭna- (долдаᠭнаар):** aniden hareket etmek (Monguş, 2003:465).
- **haala- (хаалаар):** bağırmak, çığlık atmak, haykırmak, uğuldamak, çağlamak. *Mançı töreziniᠭ tıva çonnun küjün taradır politikazınıᠭ urjuundan tıvalar üş anᠭı çerde çurttap çoruur boop artkannar: çingine tıvalar çingir kök deerlig, meᠭgi baştıᠭ taygalarlıᠭ, halaan-çiileen hemnerlig Taᠭdı-Tıva boop artkan.* Mançu yönetiminin Tuva halkının gücünü kıran politikası nedeniyle Tuvalar üç ayrı yerde varlıklarını sürdürür oldular: Asıl Tuvalar, parlak mavi göğün altında, zirveleri buzullu taygalarda, nehirleri çağlayan Taᠭdı Tıva'da kalmışlar (BBA) (Tenişev, 1968:459).
- **hayımna- III. (хайымнаар III.):** kaynamak, kaynaşmak (Tenişev, 1968: 463).
- **haytıla- (хайтылаар):** bağırmak, çığlık çıkarmak (genellikle köstebek için kullanılır) (Tenişev, 1968: 462).
- **ıᠭla- (ыглаар):** ağlamak (Tenişev, 1968:591).
- **ıᠭlaᠭna- (ыглаᠭнаар):** mırıldanmak, homurdanmak (Tenişev, 1968:592).
- **ıı (ыы):** ses yansımali kelime (Tenişev, 1968:602).
- **ııla- (ыылаар):** mırıldanmak, homurdanmak, inlemek (Tenişev, 1968:602).

- **ıyıla- (ыйылаар):** (sivrisinek) vızıldamak, vınlamak; 2.cıvıldamak, cıyak cıyak bağırarak; 3.ağlamak, memnuniyetsizlik belirtmek (Tenişev 1968:594).
- **kaviskanna- (кавысканнаар):** karlı rüzgâr esmek, soğuk rüzgâr esmek (Monguş, 2011:15).
- **kızaŋna- (кызаннаар):** 1. Çakmak (şimşek). *Irak eveste ügek çanında iyi kızıl ot oŋ, solagay talazınçe çiveŋnedir kızaŋnaan.* Yakındaki kulübenin her iki tarafında şimşek çaktı (UH 2007-125, 126). 2. Görünüp kaybolmak (kırmızı bir şey için) (Monguş, 2011:269).
- **kiçigele- (кичигелээр):** gıdıklamak (Monguş, 2011:139).
- **kiçikte- (кичиктээр):** gıdıklamak (Monguş, 2011:139).
- **kişte- II. (киштээр II.):** kişnemek *Mal kiştejip tanıjar / Çon çugaalajıp tanıjar.* Hayvanlar kişneye kişneye / İnsanlar konuşa konuşa anlaşır (ÜD) (Monguş, 2011:141).
- **kogurumna- (когурумнаар):** (bahar ve sonbahar rüzgarı) esmek (Monguş, 2011:146).
- **koola- (коолаар):** (rüzgâr) ulumak; ses çıkarmak, hışırdamak. *Iyaştar baştarı koolaan.* Ağaçların başları rüzgârda hışırdadı (UH 1974-33) (Monguş, 2011:175).
- **kuskunna- (кускуннаар):** bağırarak, çığlık atmak, çağırmak. *Aal çanına kipsinçig sığırarı, kuskunnaarı şuut horuglug.* Evlerin yanında ısıklık çalmak, bağırarak çağırmak tamamen yasaktır (TÇA) (Monguş, 2011:241).
- **kuytula- (куйтулаар):** gıdaklamak (Monguş, 2011:223).
- **maala- (маалаар):** melemek. *Öşkü-daa maalaan, kaday-daa algırgan, Aldın-Bulak çanğılanıp turgan.* Keçi meledi, kadın bağırarak, Aldın-Bulak'ta yankılanıp durdu (UH 1976-37) (Monguş, 2011:319).
- **mijıla- (мыжылаар):** (koyun, keçi) burundan soluk alırken ses çıkarmak (Monguş, 2011: 386).
- **mijıra- (мыжыраар):** cıvıldamak (Monguş, 2011:386-387).
- **miyaonŋna- (мыяоннаар):** miyavlamak (Tenişev, 1968:306).

- **mööle- (мөөлээр):** 1. böğürmek. 2. hüngür hüngür ağlamak (Monguş, 2011:373).

{+LA} ekinin çatı ekleriyle kullanımı şöyle gösterilebilir:

- **ırlan- (ырланыр):** (köpek için) kızmak, hırlamak (Tenişev, 1968:600)
- **aalaş- (аалажыр):** 1. Ağlaşmak 2. Böğürüşmek 3. Bağışmak (Monguş 2003: 36).
- **kuskunnaş- (кускуннажыр):** birbirini çağırarak, çağırarak, bağışmak, (Monguş, 2011:241).
- **maalaş- (маалажыр):** Aynı anda, zamanda melemek (Monguş, 2011:320).
- **mööleş- (мөөлежир):** birlikte böğürmek, aynı anda böğürmek (Monguş, 2011:373).
- **aalat- (ааладыр):** ağlamaya, bağırmaya zorlamak (Monguş 2003: 36).
- **dazılat- (дазыладыр):** şaklatmak (Monguş 2003:377).

2.4.2.2.6. {-GIIA}:

Tuva Türkçesinde dikkat çeken fiilden fiil yapım eklerinden biri de {-GIIA}'dır.

Bu ek, Tuva Türkçesini konu alan çalışmalarda sıklık çatısı eki, sıklık görünüşü (frequency aspect), yinelemeli görünüş (iterative / repetitive / recursive aspect), partitive aspect, dağınık vid (Tuv.) ve mnogokratnıy vid (Rus.) gibi isimlerle anılan (Salzıymaa ve Sat, 1980: 164; İshakov ve Pal'mbah 2019: 309) ekin temel işlevi, gelmiş olduğu fiilin bildirdiği hareketin kimi zaman, tekrar tekrar, belirli bir süre için veya birçok kişi tarafından zaman zaman, farklı yerlerde, belirsiz bir biçimde yapıldığını bildirmektir (Tosun, 2017: 88).

Tuva Türkçesinde iki örnekte yansıma isimlerden türetilmiş fiillere gelen bu ek, yansıma kökün bildirdiği sesin tekrar tekrar, sık sık çıkarıldığını ifade eden fiil gövdeleri türetmektedir:

- **algırgıla- (алгыргылаар):** tekrar tekrar bağırarak (Monguş 2003: 110).
- **kakkıla- (каккылаар):** 1. Vurup durmak. 2. Kötü ruhlardan arındırmak. *Maska-bile bediledir kakkılaar-daa.* Çekiçle kaldırarak vurup durur (UH 1957-13) (Monguş, 2011:43).
- **şapkıla- (шапкылаар):** sürekli vurmak (Tenişev, 1968:567).

2.4.2.2.7. {-Xş}, {-Xt} ve {-Xn} Çatı Ekleri

Derlemimizdeki yansıma isimlerden türetilen ikincil biçimlerin aynı zamanda çatı ekleri ile genişletildiği görülmektedir. İşteşlik, ettirgenlik ve pasiflik/meçhullük çatılarının yansıma sözcüklerden türetilmiş gövdelerdeki kullanımı şu örneklerle gösterilebilir:

İşteşlik çatısı:

- **algış- (алгыжар):** çekişmek, kavga etmek, küfretmek (Monguş, 2003: 110).
- **bürüş- (бүрүжүр):** buruşmak, kırışmak (Monguş 2003:334).
- **kakkılaş- (каккылажыр):** 1. Çarpışmak. 2. Çakışmak. *Bo kançap üskülejip-kakkılaajıp turup berdivis?* Böyle nasıl çarpıştırdık? (UH 2011-139) (Monguş, 2011:44).
- **kışkırış- (кышкыржыр):** birlikte bağırarak, birlikte çığlık atmak (Monguş, 2011:306).
- **kıygırış- (кыйгыржыр):** çağırışmak, seslenmek. *Şara-Melçen haan / Sarıg taygasının / Kırınçe üngeş / Kıygırjıp-tır:* Şara-Melçen haan / Sarıg taygasının / Üstüne çıkarak / Seslendi (AH) (Monguş, 2011:281).
- **mıjıraş- (мыжыражыр):** cıvıldaşmak (Monguş, 2011:387).
- **saldıraş- (салдыражыр):** aynı anda hışırdamak (Monguş, 2011:628).

{-Xt} ettirgenlik çatısı:

- **algıt- (алгыдар):** bağirtmek, çağirtmek (Monguş, 2003).

- **daldırat-** (далдырадыр): hışırdatmak, fişırdatmak (Monguş, 2003:387).
- **dazırat- I.** (дазырадыр I.): çatırdatmak, çatırdatmak (Monguş, 2003:377).
- **dıldırat-** (дылдырадыр): hışırdatmak, fişırdatmak (Monguş, 2003:552).
- **dızılrat-** (дызыладыр): şaklatmak. (Monguş, 2003:549).
- **dızırat- I.** (дызырадыр I.): şakırdatmak (Monguş, 2003:549).
- **dızırat- II.** (дызырадыр II.): çatırdatmak. *Olurgaş ür-daa bolbaanicısta, çanıvısta şırgay arga iştinde kurgag buduk dızıradır sindi.* Oturmamızın üzerinden çok geçmeden, yanımızdaki sık ormanın içinde kuru bir dal çatırdayıp kırıldı (TD 6-7) (Monguş, 2003:549).
- **doldurat-** (долдурадыр): hışırdatmak, fişırdatmak (Monguş, 2003:471).
- **döldüret-** (дөлдүредир): hışırdatmak, fişırdatmak (Monguş, 2003:493).
- **kagjırat-** (кагжырадыр): çatırdatmak (Monguş, 2011:18).
- **kakkılat-** (каккыладыр): 1. Devamlı vurdurmak. 2. Kötü ruhlardan arınmak (Monguş, 2011:44).
- **kaldırat-** (калдырадыр): hışırdatmak, fişırdatmak (Monguş, 2011:51).
- **kaŋgırat-** (каңгырадыр): çingırdatmak, tıngırdatmak **şopulaktar kaŋgıdır** kaşıkları tıngırdatmak (Monguş, 2011:61).
- **kıjırat-** (кыжырадыр): gıcırdatmak. *Dandak dişterin kıjıratkan.* Dandak dişlerini gıcırdattı (UH 1993-83) (Monguş, 2011:267).
- **kıldırat-** (кылдырадыр): 1. fıkırdatmak. 2. hışırdatmak, fişırdatmak. (Monguş, 2011:286).
- **kışkırt-** (кышкыртыр) bağırtmak, çağlık attırmak (Monguş, 2011:306).
- **kıygırt-** (кыйгыртыр): 1. bağırtmak, çağırtmak. 2. okutmak. 3. Çağırtmak, davet ettirmek. 4. geri çağırmak. *Çingine sekretar' İ*

.*Gonu öreelinçe kıygırtıp alğan.* Genel sekreter, İ. Go'yu odasına çağırttı (UH 2011-143) (Monguş, 2011:281).

- **kögjüret- (көгжүредир):** çtırtırmak, kütürdetmek (Monguş, 2011:190).
- **pedilet- (педиледир):** (şak şak) vurmak. *Hüüreklerden oktalğan dovurak pediledir düjüp egeleen.* Küreklerden, doldurulan toprak küt diye düşmeye başladı (ÇÇ) (Monguş, 2011:552).
- **saytılat- (сайтыладыр):** cırıldatmak (Monguş, 2011:618).

{-Xn} pasiflik/dönüşlülük çatısı:

- **kijirgen- (кижиргенир):** gıdıklanmak. *Oozu kijirgenip, kattırgan.* Kendisi gıdıklanıp güldü (TKU) (Monguş, 2011:127).

2.4.2.2.8. Tuva Türkçesinde İkilemelerden Oluşan İkincil Biçimler:

Derlemimizde yukarıda incelediğimiz eklerle meydana getirilmiş olan yansıma isimlerin ikilemeli kullanımları da görülmüştür. Ayrıca bu ikilemeler, yardımcı fiillerle de bir söz öbeği oluşturmaktadır. Bu ikilemelerin büyük çoğunluğu isim+isim biçimindedir; ayrıca bu biçimler yardımcı fiillerle birlikte söz öbeği oluşturmaktadır. Ayrıca tek bir örnekte fiil+fiil yapısına sahip bir ikileme tespit edilmiştir:

- **algı-kışkı (алгы-кышкы):** bağırma, çağırma (Monguş, 2003: 111).
- **daygı-kıygı (дайгы-кыйгы):** hayvanlara sesleniş (Monguş, 2003:378).
- **kagjır-kagjır de- (кагжыр-кагжыр дээр):** biraz çtırtırmak (Monguş, 2011: 18).
- **kaŋgır-koŋgur (каңгыр-коңгур):** ansızın duyulan bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 61).
- **kaŋgır-kuŋgur (каңгыр-куңгур):** bk. kaŋgır-koŋgur (Monguş, 2011: 62).
- **kırgırt-kırgırt (кыргырт- кыргырт):** bk. kırgıt-kırgıt. (Monguş, 2011:298).

- **kırgıt-kırgıt (кыргыт-кыргыт):** tekrar tekrar hırlamayı ifade eder (Monguş 2011: 298).
- **kızır-kazır (кизир-казыр):** gürültülü, gürültü üreten (Monguş, 2011:127).
- **koᅅgur-kaᅅgır (коᅅгур-каᅅгыр):** gürültü (Monguş 2011: 174).
- **koᅅgurt-kaᅅgırt (коᅅгурт-каᅅгырт):** *bk. koᅅgurt.* (Monguş 2011: 294).
- **saldır-suldur (салдыр-сулдур):** bir nesnenin tek bir kerelik hışırtısını ifade eder (Monguş, 2011: 628).
- **mıyıraş-balbıraş de- (мыйыраш-балбыраш дээр):** yalpalamak (Monguş, 2011: 389).
- **moçurt-moçurt de- (мочурт-мочурт дээр):** fişkırtmak (Monguş,2011: 359).
- **saldır-suldur de- (салдыр-сулдур дээр):** hışırdamak (Monguş, 2011: 628).
- **algır- kışkır- (алгыр-кышкыраp):** bağırarak, çığlık atmak (Monguş 2003: 110).

SONUÇ

Çalışmada izlenen yöntem çerçevesinde, yansıma sözcükleri konu alan temel çalışmalarda sık karşılaştığımız bir şekilde yansıma sözcüklerin temel ses özellikleri ele alınmaya çalışılmıştır. Bu ses özellikleri sözcüklerde kullanılan ünlü ve ünsüzler çerçevesinde işlenmiştir.

Çalışmamızda elde ettiğimiz verilere göre yansıma sözcüklerde ünlülerin kullanımı ile ilgili şunlar tespit edilmiştir:

Tuva Türkçesinde yansıma sözcüklerde /a/ ve /e/ ünlüleri söz başı, söz içi ve söz sonunda bulunabilmekte, bu ünlülerin uzun biçimleri ise genellikle söz başında ve söz içinde görülmektedir. /ı/ ünlüsü yansıma sözcüklerde genellikle söz içinde görülmekte; söz başında sadece ıt “ses, gürültü” anlamında, söz sonunda ise sadece ünlemlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu sahada /i/ ünlüsü yansıma sözcüklerde söz başında tespit edilememiştir. Uzun /ii/ ve normal uzunluktaki /i/ sesleri genellikle söz içinde kullanılmıştır. /o/, az sayıda sözcükte söz başında yer alırken, söz sonunda ise sadece uyoo “vay” ünleminde karşımıza çıkmaktadır. Uzun /oo/ ise yansıma sözcüklerde sadece söz içinde görülmektedir. /ö/ ve /öö/ yansımalarında söz başı ve içinde yer almakta, sözcüğün sonunda kullanılmamaktadır. /u/’nun ön seste kullanıldığı ses yansımali örnek sayısı oldukça azdır. /ü/ ünlüsü az sayıda örnekte söz başında mevcuttur. /ü/ ve /üü/ daha çok söz içinde mevcuttur.

Bu sahada yansıma sözcüklerde ünlülerin kullanımıyla ilgili en önemli özelliklerden birisi de belli başlı sözcüklerde tesadüf edilen gırtlaksı ünlülerin bu türden sözcüklerde görülmemesidir.

Elde ettiğimiz verilere göre yansıma sözcüklerde ünsüzlerin kullanımı ile ilgili şunlar tespit edilmiştir:

/b/ ünsüzü özellikle söz başında gözlemlenmektedir. Bununla birlikte -ş eki almış yansıma sözcüklerde söz içinde kullanıldığı, söz sonunda ise hiç bulunmadığı tespit edilmiştir. /p/ ünsüzü genellikle tek heceli, ünlem niteliği taşıyan sözcüklerde söz başında yer alır. Söz içinde nadiren kullanılan bu ünsüz, yansıma sözcüklerde söz sonunda mevcut değildir. /ç/ ünsüzü yansımalarında hem söz başında hem de söz içinde oldukça sık rastlanan bir

ünsüzdür. Söz içinde özellikle -ş ekiyle genişletilmiş yansıma isimlerde bu ünsüze tesadüf edilmektedir. /d/, yansıma sözcüklerde hem söz başında hem de söz içinde en sık kullanılan ünsüzdür. Söz içinde -ş ekiyle türetilmiş yansıma sözcüklerde mevcuttur.

/t/ söz başında ve içinde çok işlek bir ünsüzdür, söz sonunda ise sadece birkaç tek heceli sözcükte tesadüf edilmektedir. /f/, /ts/ ve /şç/ ünsüzleri Tuva Türkçesinde sadece alıntı sözcüklerde mevcuttur ve derlemimizde yansıma sözcüklerde bu ünsüz yoktur. /g/ söz başında bulunmaz, /k/ ünsüzü ise çok sayıda yansıma sözcükte söz başında mevcuttur. Her iki ünsüz de sadece tek heceli yansıma sözcüklerde söz sonunda yer alır. /n/ ünsüzü tek bir örnekte söz başında tespit edilmiştir, söz içinde ve sonunda kullanılmamaktadır. /ŋ/ ünsüzü tek heceli sözcüklerde söz sonunda yer almaktadır. /m/ ise hem söz içinde hem de söz başında oldukça sık tesadüf edilen ünsüzlerdendir. /l/ ve /v/ ünsüzleri az sayıda örnekte sadece söz içinde, /h/ ünsüzü çoklukla söz başında ve tek bir örnekte söz sonunda (Tuv. oh “oh”) gözlemlenmiştir. /y/, /z/ ve /r/ ünsüzleri söz başında mevcut değildir; /y/ tek heceli yansıma sözcüklerde söz sonunda yer alır, /r/’nin söz sonunda kullanımı yaygın değildir. /s/ ve /ş/ ünsüzleri yansılarda en çok tek heceli sözcüklerde söz sonunda kullanılmıştır. Her iki ünsüzün de söz başında kullanımı yaygındır. Bu bilgilerden hareketle, Tuva Türkçesinde başka dillerden alıntılanan yansıma sözcük olmadığı; bu türden sözcüklerde özellikle ötümsüz ünsüzlerin ve patlayıcı ünsüzlerin çoklukla kullanıldığı söylenebilir.

Yansıma sözcüklerde ötümsüz ve patlayıcı ünsüzlerin kullanılmasının bu lehçenin konuşuru olan Tuva toplumunun ekonomik, siyasî, kültürel, iklim şartları da etkili olmaktadır. Sosyal bir iletişim aracı olan dil, konuşurunun yaşadığı toplumdan yok sayılamaz ve bu toplumun sosyal yapısına göre değişmesi ve gelişmesi kaçınılmazdır.

Derlemimize giren yansıma sözcükler genellikle Türkiye Türkçesinde olduğu gibi CVC ve CVCC yapılarındadır (bk. Zülfikar, 1995: 167). Buna ilaveten özellikle {-ş} ekiyle oluşturulan yapıların CVCVC ve CVCCVC; sıldirt- örneğinde olduğu gibi /-ırt/ ses grubuyla tamamlanan yansıma sözcüklerin CVCCVCC yapısına sahip olduğu görülmektedir.

Tuva Türkçesinde yansıma sözcükler, diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi isim ve fiil yapım ekleriyle genişletilmeye müsait bir karaktere sahiptir. Yansıma sözcüklerden isimden isim yapımı ekleriyle yeni isimler, sıfatlar ve zarflar türetilmektedir. Bu sahada yansıma isimlere gelerek isim türeten ekler, {+GI}, {+ÇI}, {+L₄Ig}, {+GAy}, {+t}, {+Gır}; yansıma isimlerden türetilmiş fiil kök ve gövdelerine gelerek isim türeten ekler, {-(I)IşkIn}, {-kAk}, {-mA}, {-ş}, {-çAk}, {-(A)AçAl}, {-(I)g}, {-(I)lgA}; yansıma isimlerden fiil türeten ekler, {+GAyn}, {+Gır(A)}, {+DA}, {+L₄A}; yansımalarından türetilmiş fiillerden fiil yapan ekler ise {-A}, {-GıA} ve {-Xş}, {-Xt} ve {-Xn} çatı ekleri olarak gösterilebilir. Bu ekler içinde {+GI}, {+ÇI}, {-çAk}, {-(A)AçAl}, {+Gır} ve {+L₄Ig} aynı zamanda isimlerden nitelik bildiren sıfatlar türetmektedir.

Tuva Türkçesinde {-Dır} eki yukarıda da zikredildiği gibi bu sahada fiil kök ve gövdelerinden zarflar türetmektedir: kaanayındır, korgurtkayındır, mööredir vb.

Hem birincil niteliğe sahip yansıma sözcükler hem de ikincil yansıma sözcükler bu sahada ikilemeli olarak kullanılabilir. Bu ikilemelerin isim+isim veya fiil+fiil olarak teşkil edildiği tespit edilmiştir.

Birincil biçimler ve ikincil biçimler de- ve kıl- yardımcı fiilleriyle sözcük grubu oluşturabilmekte; bilhassa birincil biçim birimler içerisinde yer alan {-ş} eki ile yapılmış olan yansıma sözcüklerin bu yolla daha sık kullanıldığı gözlemlenmiştir. Yardımcı fiillerle meydana getirilen yapılar sadece sesle ilgili yansımaları değil hareketin aniliğini, tekrarını ve süresini de belirtmektedir. Yine bu yapıdaki söz gruplarında görev alan yansıma sözcükler, insanlara ait kimi duygu durumlarını da ifade edebilmektedir.

Derlemimizdeki yansıma sözcükler kaynakları bakımından incelendiğinde şu temel sınıflandırmaya tabi tutulabilirler: 1. İnsanların istemli veya istemsizce çıkardığı sesler; insanların hayvanları çağırmak için çıkarmış olduğu sesler. 2. Hayvanların çıkardığı sesler, 3. Alet edevattan çıkan veya çıkarılan sesler, 4. Doğa olaylarından kaynaklanan sesler. 5. Genel sesler. 6. Yardımcı seslerden oluşan yansıma sözcükler

Kullanılan Kaynak ve Yöntemler başlığında da belirttiğimiz gibi derlemimizi oluştururken iki ana kaynaktan yararlandık. Bu iki eserden toplam 835 yansıma sözcük veya yansıma sözcüklerden oluşan sözcük grubu tespit edilmiştir. Derlemimizdeki sözcükleri örneklendirmek için Dt Search programını kullandık ancak sözlük derlemimizden tespit ettiğimiz tüm sözcükler ve söz gruplarını örneklendirmek, bu sözcüklerin belirli bir kavram alanına dahil olması nedeniyle mümkün olmamıştır.

Tuva Türkçesinin edebî eserlerinde veya sözlüklerinde geçmeyen ancak konuşma dilinde kullanılan yansıma sözcükler de mevcuttur. Sözlü kültürde kullanılan sözcüklerin kayıt altına alınmamasından kaynaklı olarak çalıştığımız konu itibarıyla eksiklerin bulunması kaçınılmazdır. Ağız özelliklerini yansıtan ve sözlü kültürün malzemesi olan bu sözcükler için saha çalışması yapıldığı takdirde elimizde daha fazla verinin bulunmasına olanak sağlayacaktır.

Derlemimizde Tuva Türkçesi sözlüklerinde *çaştar sözü* yani çocuk diline ait sözcükler de bulunmaktadır. Çocuk dilinin özelliği çocukların etraflarındaki sesleri taklit ederek ses organlarının gelişme durumuna göre şekillendirdiği sözcüklerden oluşmasıdır. Araştırma sahamızda tespit ettiğimiz çocuk diline dair sözcükler genellikle yiyecek adlarından, iyi veya kötü durumları ifade eden ve kimi yasaklamaları bildiren kavramlardan oluşmalarıdır:

- **amak (амак):** Et. *Amak çiiir sen*. Et yiyorsun. (Monguş, 2003: 122).
- **beey-kaak (бээй-каак):** Güzel, güzellik. *Birde kıstar aaldap kelir, bilzek, sırğa kıldıra beer*. Kızlar misafirliğe gittiğinde bazen yüzük ve küpe takarlar. Güzel, güzel ! (Monguş, 2003: 347).
- **kaakay (каакай):** Güzel, iyi. *Moçurgalarını sayzanaamga şilip alıyn, çaraştarın, kaakayın*. (Tırtılsıları) oyuncak evlerime seçip koydum, güzel. (Monguş, 2011: 10).
- **mamak (мамак):** Küçük çocukların konuşmasında et anlamına gelen söz. *Mamak çiiir*. Et yiyor. (Monguş, 2011: 329).

- **müükey (мүүкей):** İnek. *Müükeyler keldi, şımda münün mee dep edip turlar.* İnekler geldi, hemen mee diyecekler. (Monguş, 2011: 386).
- **наунам (найнам):** Yenilecek şey, yemek. *Naynam çip al, şımda, uruum!* Hemen yemek ye çocuğum! (Monguş,2011: 396).
- **ökaay (өкаай):** Çirkin, kötü şeyler için söylenilen söz. Ökaay, onu tutpa! Çirkin, onu tutma! (Monguş, 2011: 499).
- **öö-aay (өө-аай):** Kötü şeyler için tutma, dokunma anlamında kullanılan söz. *Atsaa, degbe, öö-aay!* Atsaa, dokunma, kötü! (Monguş, 2011: 513).
- **kokay (кокай):** Yasak, korkutucu. *Otkaa deep bolbas.* Kokoy! Ateşe değmek yasak! (Monguş, 2011: 154).

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R.R. (1953). “Türk Şivelerinin Tasnifi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, ss.59-138.
- Arıkoğlu, E. (1997). “Tuva Türkçesinin Tarihî Gelişimi ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.4., s.152-161.
- Arıkoğlu, E. (2000). “Tuva Türkçesinde Gırtlaksız Ünlüler”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, s.543-547.
- Arıkoğlu, E. (2002). Tuva’nın XX. Asır Siyasi Tarihi. Türkler Ansiklopedisi (C20, s.173). Ankara: Yeni Türkiye Araştırmaları.
- Arıkoğlu, E. (1997). “Tuva Türkçesinin Tarihi Gelişimi ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.4, ss.153.
- Arıkoğlu, E. (2000). “Tuva Türklerinde Gırtlaksız Ünlüler”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz, ss.543-547.
- Arıkoğlu, E. (2002). “Tuva’nın XX. Asır Siyasi Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.20, s.173-179.
- Arıkoğlu, E. (2007). “Tuva Türkçesi” *Türk Lehçeleri Grameri* (Ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aydemir, İ. A. (2009). “Altay Tuvaları, Unutulmuş Bir Türk Halkı”. *Bilig*, S. 48, s. 1-9.
- Bapaeva, J.M. (2013). *Tuva Şamanizmi*. Konya: Kömen Yayınları.
- Baran, B. (2015). Tuva Türkçesinde Fiil Söz Yapımı. (Ankara Üniversitesi SOBE, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı). Ankara.
- Başkan, Ö. (1969). “İnsan Dilinin Doğuşu”. *TDAY Belleten*, C.16, s.143-156.
- Bussmann, H. (1998). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London: Routledge.
- Darbaa, Y. (2010). “Tıva Dugayında 99 Aytırıgga Harırlar”. *Abakan Jurnalist*.

Daşkovskiy, P. K., Şerşneva, E. A. (2021). “Religioznaya Situatsiya v Respublike Tıva”. *Novye İssledovaniya Tuvi*. S.2, s. 18-34.

Demir, Y. (2019). Kumuk Türkçesinde Yansıma Sözcükler. (Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SOBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir.

Demirci, K. (2015). *Türkoloji için Dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Demir, N., Yılmaz, E. (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Eberhard, W. (1943). “Tobalar Etnik Bakımdan Hangi Zümreye Girerler?”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi-I*, S.2, ss. 19-30.

Erdem, S. (1991). Babil, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.4. s. 392-395.

Fridman, N. (2002). “Tuva Şamanizmi”. *Türkler*. C.20. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Herodotos, (1973). *Herodot Tarihi*. (Çev. Müntekim Ökmen). İstanbul: Remzi Kitabevi.

İmer, K. Kocaman, A. Özsoy, A.S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

İnan, A. (1986). Tarihte ve Bugün Şamanizm. (3. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İshakov F.G. ve Palmbah A.A. (2019). *Tuva Dili Grameri Ses ve Şekil Bilgisi* (Çev. Ekrem Arıkoğlu). Ankara: Bengü Yayınları.

Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaçakov, D.M. (2002). Tuva, Dağlık Altay ve Hakasya Nüfusunun Milli Birleşiminin Şekillenmesinin Bazı Özellikleri Üzerine (Çev. Gülsüm Killi). Bilge, Ankara. S.38, s. 74-76.

Karahan, F. (2011). Çağdaş Türk Lehçelerinde Yansıma Kelimeler. (Kafkas Üniversitesi SOBE, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kars.

- Kenin-Lopsan, M. (2019). *Tuvaların Gelenekleri*. (Akt. İlker Tosun). Ankara: Bengü Yayınları.
- Killi Yılmaz, G. (2010). *Kuzey ve Güneydoğu Sibiry Türklerinin Dil Durumu*. Ankara: Köksav.
- Killi, G. (2004). “Hakas Türkçesindeki Ünlü Uzunlukları ve Oluşma Şartları Üzerine”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.1., S.1., s.42-54.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2010). “Tuva Türkçesinde Ünlü Uzunluklarına Dair”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C.X, S.1., s.73-80.
- Koçoğlu Gündoğdu, V. (2014). “Tuva Türkçesinin Diyalektleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIV/2, s.17-28.
- Koçoğlu, V. (2008). “Tuva Türklerinin Kullandıkları Alfabeler ve Bazı İmla Özellikleri”, *Turkish Studies*, Volume 3/7 Fall, s.442-456.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lopsan, S. (Red.). (1936). *Öörenelii*. Çogaal Komiteti. Kızıl.
- Monguş, D.A. (2003). *Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı*, C1. Novosibirsk, Nauka.
- Monguş, D.A. (2003). *Tıva Dıldıñ Tayılbırlıg Slovarı*, C2. Novosibirsk, Nauka.
- Naskali, E. G. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Omuralieva, A. (2021). *Türk Yazı Dilleri ve Lehçelerinde Yansımali Füllerin Yapısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbek, E.E. (2019). “Tuva Türkçesinde Yansıma Sözler”. *Türkbilig Dergisi*, 38; 11-30.
- Pennisi, E. (2004). “The First Language?”. *Evolution of Language*. Science. Vol. 333.
- Ragagnin, E. (2011). *Dukhan, a Turkic Variety of Northern Mongolia*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

- Rzayev, M. (2022). Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Yansıma Sözcükler. (On Dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun.
- Sat, Ş.Ç. (1987). *Tıva Diyalektologiya*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- Sat, Ş.Ç. ve Salzınma, E.B. (1980). *Amgı Tıva Literaturalıg Dıl*. Kızıl.
- Scönig, C. (2013). “Modern Türk Dillerinin Eş Zamanlı Tasnifi ve Tarihsel Yönleri” (Çev. İsa Sarı). *Dil Araştırmaları*. C.12, S.12, ss. 221-257).
- Somuncuoğlu, E. (2002). “Tuva (Tıva) Cumhuriyeti”. *Türkler Ansiklopedisi*, C.20, s.160-172.
- Taşagıl, A. (2004). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tatarintsev, B. İ. (2000). *Etimologičeskiy Slovar’ Tuvinskogo Yazıka*, C.1, Nauk, Novosibirsk.
- Tatarintsev, B. İ. (2002). *Etimologičeskiy Slovar’ Tuvinskogo Yazıka*, C.2, Nauk, Novosibirsk.
- Tatarintsev, B. İ. (2004). *Etimologičeskiy Slovar’ Tuvinskogo Yazıka*, C.3, Nauk, Novosibirsk.
- Tatarintsev, B. İ. (2008). *Etimologičeskiy Slovar’ Tuvinskogo Yazıka*, C.4, Nauk, Novosibirsk.
- Tazhieva, A. (2020). Kırgız Türkçesinde Yansıma Kelimeler. (Pamukkale Üniversitesi SOBE, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: Türk Dilleri Araştırma Dizisi:13.
- Topsakal, F. (2017). *Sibirya Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Tosun, İ. (2011). Tuva Türkçesinin Şekil Bilgisi, (Trakya Üniversitesi SOBE, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.

Tosun, İ. (2013). “Tuva Cumhuriyeti”. *Yeni Çağ Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı*, C. II, s. 2121-2126.

Tosun, İ. (2017). “Tuva Türkçesinde {+Gır(A)-} Eki”, *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 11;509-519.

Tosun, İ. (2018). “Tuva Türkçesinde -(I)Işkın Eki”, *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*. C.11, S.24, ss. 282-295.

Tosun, İ. (2019). “Tuva Türkçesinde “yansıma söz+ kıl-, de-, kıl- (kın ve kılın-)” Yapısı”. *RumeliDe*. S.23-36.

Tosun, İ. (2021). *Tuva Türkçesinde İsim Söz Yapımı*. İstanbul: Paradigma Akademi.

Traunmuller, H. (2003). “Clicks and the idea of a Human Prolanguages”. Umea University. Department of Philosophy and Linguistics. PHONUM 9. S.1-4.

Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Türkeş Günay, U. (2019). *Türklerin Tarihi* (6.Baskı). Ankara:Akçağ Yayınları.

User Şirin, H. (2015). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayıncılık.

Yaqubi, M., Tahir, R. İ., Amini M. (2018). “Translation of Onomatopoeia: Somewhere between Equivalence”. *Studies in Linguistics and Literature*. Vol. 2, No.3. S. 205-222.

Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

<http://gov.rtyva.ru/region/division/> Erş. Tarihi: 26.06.21)

<http://gov.rtyva.ru/upload/medialibrary/311/MapTyva.jpg> Erişim Tarihi: 28.06.21)

<https://q-map.ru/историко-этнографическая-карта-сиби/> Erişim Tarihi: 26.06.21)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tuva_bayrağı (Erş Tarihi: 04.12.22)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tuva_bayrağı (Erş Tarihi: 04.12.22)

<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/38/31-33-ayet-tefsiri> (Erş. Tarihi: 15.03.23)

<https://cyberleninka.ru/article/n/religioznaya-situatsiya-v-respublike-tyva-po-rezultatam-sotsiologicheskogo-issledovaniya/viewer> (Erş. Tarihi: 22.03.23)

<https://gogov.ru/> (Erş. Tarihi: 22.03.23)

<https://outlook.live.com/mail/0/> (Erş. Tarihi: 22.03.23)

TARANAN ESERLER

AA, Monguş, V. (2010). *Adırğaak Aşak*. Kızıl.

AÇ, Kuular, Ş. D. (1994). *Amıdıraaldın Çirginçilderi*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

AD, Darjay, A. (1994). *Çogaaldar Çındızı*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

AH, Orus-ool, S. M. (1996). *Arı-Han*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.

AN, Sarıg-ool, S. (2008). *Anğır-oolduñ Toojuzu*. Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.

BAG3, Kuular, Ş. (2008). *Baglaaş*. (Üşkü Nom). Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.

BBA, Kenin-Lopsan, M. (2000). *Buyan Badırgı*. Kızıl.

BE, Kuular, N.Ş. (Çev.) (2010). *Buda Ertken Törümelder, Töögüleri, Djatakalar*. Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.

Ç, Eker-ool D., Keçil-ool. (1993). *Çeçekterim*. Kızıl: TNÜÇ.

- ÇA, Samdan, Z. (2004). *Çılbıga Aynı Kançap Surıpkanı?.* Kızıl: TNÜÇ.
- ÇÇ, Darjay, A. (1991). *Çetker Çetkizi.* Kızıl:TNÜÇ.
- ÇN, Tevek, A., Nazın, Ç. (2006). *Respublika Tipografıyazı.* Kızıl.
- ÇU, Kenin-Lopsan, M. (2000). *Çitken Urug.* Kızıl: TNÜÇ.
- DK, Okan-ool N. (1991). *Daybın Keskindizi.* Kızıl: TNÜÇ.
- DU, Kızıl Enik Kırgız Kudajı, Duñzaa, 1998.
- EÇ, Kazırıkpay, B., Kazırıkpay, B. (2007). *Er-çol.* Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- EE, Oorjak L. (2009). *Eergıştig Ereem.* Kızıl.
- EH, Eker-Ool, Keçil-Ooş (2004). *Ekii Hünüm,* Kızıl.
- HA, Kök-ool Ç. (2002). *Hayaa.* Kızıl: TNÜÇ.
- HN, Şaŋgır-ool S. (2009). *Hemçik Noyanı.* Kızıl.
- IB, Kudajı, K. E. (1965). *Irjım Buluñ.* Kızıl: TNÜÇ.
- IRB, K.S. Kudajı, Irlak Bulak, Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri, Kızıl, 1983.
- KAB, Tanova, E. (2008). *Kara-Bay.* Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- KEK1, Kudajı, K. E. (1993). *Çogaaldar Çundızı.* (Birgi Tom). Kızıl.
- KEK2, Kudajı, K. E. (1994). *Çogaaldar Çundızı.* (İyigi Tom). Kızıl.
- KK, Donhak, E. (2010). *Kejik-Kıs.* Kızıl: Tıvanıñ Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.
- MÇT, Mart-ool, V. D. (2003). (Red.), *Moolduñ Çajıt Töögüzü.* Kızıl.
- MKL, Kenin Lopsan, M. (1993). *Çogaaldar Çundızı.* (I-II Tom). Kızıl.
- ÖR, Mijit, E. (2010). *Örgül.* Kızıl.
- ÖRŞ, Hovalıg, A. (2011). *Örşeel.*
- SI, Darjay, A. (2009). *Sağıştın Istap Aarır Ereezi.* Kızıl.
- SS, Sarıg-ool, S. (1998). *Çogaaldar Çundızı.* (Tom 3). Kızıl.

- TÇA, Kenin-Lopsan, M. (2010). *Tıva Çançıl*. Kızıl.
- TD4, Orlan-ool, A.K., Belek-Bayr, A. M., Erçil-ool, İ.Ç. (1994). *Tıva Dıl, 4 Klass*. Kızıl.
- TD5, Biçe-ool, K.A., Biçeldey (1990). *Tıva Dıl, Ortumak Şkolanıñ 5-ki Klazınıñ Ööredilge Nomu*. Kızıl: TNÜÇ.
- TD6-7, Monguş, D.A., Kuular, K.B. (1995). *Tıva Dıl, Ortumak Şkolanıñ 6-7 Klasterına Ööredilge Nomu*, Kızıl.
- TKU, Sürün-ool, S.S. (1994). *Tıvalar Kuuskun*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- TM, Arapçor, A.D. (2010). *Tıva Ulustun Mifteri bolgaş Toolçurgu Çugaaları*. Kızıl.
- TT2, Hovalıg, V. Ç. (2009). *Tıva Tooldar*. Kızıl: Tıvanıñ Nom Ündürer Çeri.
- TUE1, Stanislav S. (2009). *Tıva Ulustun Emneeşkin, Em O'ttar, Ünüşter, Çaattar, Möögüler, Mool, Tibet, Kıdat Ulusçu Meditsinalar-Bile Çergeleştirip Bijeeni*. Kızıl.
- UH 1947-2 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.
- UH 1958-14 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.
- UH 1959-16 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.
- UH 1960-17 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.
- UH 1965-23 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.
- UH 1967-25 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.
- UH 1970-28 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.
- UH 1972-30 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.
- UH 1973-32 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.
- UH 1974-33 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.
- UH 1976-37 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçılarınñ Setküülü, Kızıl.

UH 1977-38 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1977-39 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1978-40 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1980-43 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1980-44 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1981-47 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1982-50 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1986-64 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1987-65 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1992-82 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1993-83 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 1994-88 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2001-105 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2001-106 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2007-125 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2007-126 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2010-135 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2011-139 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UH 2011-143 Ulug Hem (Dergi), Tıva Çogaalçıların Setküülü, Kızıl.

UU, Toka, S. (2001). *Ulug Ujarje*. Kızıl: Tıvanın Nom Ündürer Çeri.

UU-K, Kızıl-Enik K. (2002). *Uygu Çok Ulug Hem*. Kızıl: TNÜÇ.

ÜBK, Kujuket S. Ş. (1997). *Üye bolgaş Kijiler*. Kızıl.

ÜD, B. K., Budup (2010). *Üleger Domaktar Çeçen Söster Tıva Üleger Domaktar Bolgaş Çeçen Söster*. Kızıl: Tıvanın Yu. Ş. Kyunzegeş Attıg Nom Ündürer Çeri.

SÖZLÜK

Aa

aa-ça (aa-ча): hayal kırıklığını ifade eden söz (ünlem) (Monguş, 2003: 48).

aagaуn- (аагайныр): durmadan bağırıp çağırmak, bağrınmak (Monguş, 2003: 30).

aakta- (аактаар): hakaret etmek, azarlamak (Tatarintsev, 2000: 34).

aala- (аалаар): 1. ağlamak. 2. bağırarak. 3. böğürmek (Monguş 2003: 36).

aala- / oola- (аалаар/оолаар): rastgele ses çıkarmak, çığlık atmak (Monguş 2003: 36).

aalaş- (аалажыр): 1. ağlaşmak 2. böğürüşmek 3. bağrısmak (Monguş 2003: 36).

aalat- (ааладыр): ağlamaya, bağrısmaya zorlamak (Monguş 2003: 36).

aaḡayn- (ааңайныр): 1. devamlı ağlamak, hüngür hüngür ağlamak. 2. devamlı böğürmek (Monguş 2003: 38).

aaḡaynış- (ааңайныш): 1. bağrısmak. 2. böğrüşmek (Monguş 2003: 38).

aar III. (аар III.): ha! he! (ünlem), (Monguş 2003: 39).

aaray (аарай): he! (ünlem) (Monguş 2003: 39).

aartaş de-/ kın- (аарташ дээр/кынныр): aniden bir şeyin ağırlığını hissetmek (Monguş, 2003: 41).

aazadaş kın- (аазадаш кынныр): kısa bir süre açılmak (Monguş, 2003: 32).

aazadılaş de-/ kın- (аазадылаш дээр/ кынныр): bir süreliğine açmak (Monguş, 2003: 32).

adış de-/ kın- (адыш дээр/ кынныр): aniden korkmak (Monguş, 2003: 71).

ag (ar): köpeğin çıkardığı ses, hav (Monguş, 2003: 54).

ag de- (ar дээр): havlamak, aralıksız güçlü bir ses çıkarmak (Monguş, 2003: 57).

ag-ag (ar-ar): köpeğin çıkardığı ses, hav (Monguş, 2003: 55).

agaraş de-/kın- (агараш дээр/ кынныр): beyaz renkli bir nesne aniden görünmek ya da hareket etmek (Monguş, 2003: 71).

agbaş de- / kın- (агбаш дээр/кынныр): dik tüylü bir hayvan aniden hareket etmek veya görünmek (Monguş, 2003: 57).

agır- (агырар): avı pusu esnasında ürkütmek için bağırarak 2. kam (ayın sırasında) bağırarak, çağırarak (Monguş, 2003: 60).

ajış de- / kıl- (ажыш дээр/ кылыр): yarayı deşmek; aniden ağırlı olmak (Monguş, 2003: 82).

alas alas de- (алас алас дээр): kötü şeyleri, hastalıkları uzaklaştırmak için etrafında tütsü dolaştırırken alkış (algış) söylemek (Monguş, 2003: 106).

alçaş de- (алчаш дээр): hızlı hızlı yürümek (Monguş, 2003: 118).

algi I. (алгы I.): bağırma, nida (Tatarintsev, 2000: 100).

algıduşkın (алгыдыышкын): bağırtma, çağırtma (Monguş, 2003: 110).

algıjı (алгыжы): bağırtkan, yaygaracı (Monguş, 2003: 111).

algıjuşkın (алгыжыышкын): sözlü tartışma, çekişme (Monguş, 2003: 111).

algi-kışkı (алгы-кышкы): bağırma, çağırma (Monguş, 2003: 111).

algi-kışkılg (алгы-кышкылыг): gürültülü, patırtılı (Monguş, 2003: 110).

algılıg I. (алгылыг I.): bağırtkan, çığırkan (Monguş, 2003:110).

algır- (алгырар): 1. çok güçlü bir ses çıkarmak 2. küfretmek, sövmek, azarlamak 3. yüksek sesle konuşmak (Monguş 2003: 110).

algır- kışkır- (алгыр-кышкырар): yüksek sesle bağırarak, çığlık atmak (Monguş 2003: 110).

algırgıla- (алгыргылаар): tekrar tekrar bağırarak (Monguş 2003: 110).

algırış- (алгырыжар): bağırışmak, çağırışmak (Monguş 2003: 110-111).

algırt- (алгыртыр): bağırtmak, çağırtmak (Monguş 2003: 110).

algış- (алгыжар): çekişmek, kavga etmek, küfretmek (Monguş, 2003: 110).

algıt- (алгыдар): bağırtmak, çağırtmak (Monguş, 2003: 110).

arıgayn- (арыгайныр): kükremek, hırlamak (Monguş, 2003:165).

atpaş de- (атпаш дээр): aniden irkilmek, ürmek (Monguş, 2003: 177).

ay de- (ай дээр): ay ay diye ses çıkartarak bir yere sürmek, düzene sokmak (Monguş, 2003: 87).

ay II (ай II.): ay! (ünlem) (Monguş, 2003: 87).

ayıgayn- (айыгайныр): yüksek sesle, heyecan verici bir şekilde bağırarak, 2. çığlık atmak (Monguş, 2003: 91).

ayıla- (айылаар): yüksek, keskin bir ses çıkarmak (Monguş, 2003: 91).

ayıңayn- (айыңайныр): sürekli yüksek, keskin bir sesle bağırarak (Monguş, 2003:92).

ayt (айт): hayvanları çağırarak için kullanılan ses (ünlem) (Monguş, 2003: 90).

ayt de- (айт дээр): ayt diye ses çıkartarak (hayvanları) bir yere toplamak (Monguş, 2003: 90).

azır- bışkır- (азырап/ бызырап): hapşırarak (Monguş, 2003: 86).

azırar (азырап): hapşırarak (Monguş, 2003: 85).

azırt- (азыртыр): hapşırtmak (Monguş, 2003: 86).

Bb

bılдаş de- (былдаш дээр): aniden ürmek (Monguş, 2003: 342).

bılгы (былгы): homurdanma (Monguş, 2003:342).

bılгыр- (былгырап): at burnundan güçlü bir şekilde piskırmak (Monguş 2003: 342).

bırışkaktarlıg (бырышкактарлыг): buruşuk, kırıışık (Monguş, 2003:345).

bırılaуын- (бырлаңайныр): 1. dalgalanmak. 2. dallanmak (Monguş, 2003:344).

bırlaş de- (бырлаш дээр): aniden sallanmak, bükülmek (Monguş, 2003: 345).

bış (быш): hapşırık (Monguş, 2003:345).

bışkır- (бышкырап): burnun içinden ansızın gelen havayı güçlü bir şekilde ağızdan ve burundan dışarı çıkarmak; aksırmak (Monguş 2003: 346).

bıyt (бийт): sert bir nesnenin üzerine düşen damlanın çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2003: 340).

bol-bol de- (бол-бол дээр): keçiyi güderken söylenen söz (Monguş, 2003: 276).

borbaş de-/ kın- (борбаш дээр/кынныр): yuvarlak bir nesnenin ani hareket etmek (Monguş, 2003: 291).

bukula- (букулаар): dırdırlanmak (Monguş 2003:311).

burt de- (бурт дээр): 1. aniden toz, toprak yükselmek. 2. hızlı koşmak (Monguş, 2003: 316).

busta- (бустаар): (sığır) bağırarak (Monguş 2003:319-320).

buzura- (бузураар): cızırdamak (Monguş 2003:309).

büldeş de- / kın- (бүлдеш дээр/ кынныр): gözleri yaşarmak (Monguş, 2003: 331).

bülereş (бүлереш): bir varlığın aniden görünmesini ifade eden söz (Monguş 2003: 332).

bülereş de-/ kıl-/ kın- (бүлереш дээр/ кылыр/ кынныр): bir nesne ani hareket etmek (Monguş, 2003: 332).

bülgür- (бүлгүрер): 1. püskürmek 2. kuvvetlice tükürmek (Monguş 2003: 330).

bülgürt- (бүлгүрдөр): püskürtmek, fişkırtmak (Monguş 2003: 330).

bülgürüş- (бүлгүрүжөр): birbirine fışkırtmak, püskürtmek (Monguş 2003: 330).

bürül- (бүрлүр): 1. buruşmak, kırışmak. 2. (bebek için) ölmek (Monguş 2003:334).

bürüş- (бүрүжүр): buruşmak, kırışmak (Monguş 2003:334).

bürüşkek (бүрүшкек): buruşmuş, kırışmış (Monguş 2003:335).

Çç

çalçıra- (чалчыраар): sürekli konuşmak, konuşmak (Tenişev, 1968: 515).

çargıra- (чаргыраар): 1.bağırarak, haykırmak; 2.vak vak etmek (Tenişev 1968: 519).

ças-çaza tep- (час-чаза тевер): patlamak, havaya uçmak (Tenişev, 1968).

çayt (чайт): fışırıtı, şırırtı sesleri (Tenişev, 1968:512).

çayt de- (чайт дээр): gürültü yapmak (Tenişev 1968: 512).

çaytıla- (чайтылаар): (su, çamur) fışırdayarak akmak (Tenişev, 1968:512).

çazıl- (чазылыр): patlamak *bkz.* çastır-(Tenişev, 1968:521).

çazıldır- (чазылдыраар): atlatmak, havaya uçurmak (Tenişev, 1968:510).

çıçıra- (чычыраар): 1. gürüldemek, gümbürdemek; 2. yüksek sesle konuşmak (Tenişev, 1968:554).

çıjıra- (чыжыраар): cızırdamak (Tenişev, 1968:554).

çıjirt de- (чыжырт дээр): patlamak, gürlmek (Tenişev, 1968: 554).

çık de- (чык дээр): çıtırdamak, çatırdamak (Tenişev, 1968: 554).

çıkkıla- (чыккылаар): 1.çatırdamak, çıtırdamak; 2.(silah patlayınca) ses çıkarmak (Tenişev, 1968:554).

çıkkılama (чыккылама): çatırdama, çıtırdama (Tuva'da çok soğuk havalar için kullanılır), (Tenişev, 1968:554).

çıkkıñayn- (чыккыңайныр): çık çık etmek (Tenişev, 1968:554).

çılçıra- (чылчыраар): cırt cırt etmek (Tenişev, 1968:556).

çılçıra- (чылчыраар): gevezelik etmek (Tenișev, 1968:556).

çım de- (чим дээр): ağrımak (kalp hakkında) (Tenișev, 1968: 557).

çımirt de- (чымырт дээр): sancımak (Tenișev, 1968: 557).

çırgır- (чыргыраар): 1. hırıldamak 2. vak vak etmek (ördek için) 3. havlamak (Tenișev, 1968: 558).

çırgıra- (чыргыраар): 1. hırıldamak. 2. Vak vak etmek (Tenișev, 1968:558).

çırgirt de- (чыргырт дээр): 1. hırıldamak 2. vak vak etmek, (Tenișev, 1968: 558).

çırs de- (чырс дээр): çatlamak, tıklamak (Tenișev, 1968: 558).

çızıla- (чызылаар): (dudak, dil) fiske vurmak, şaklatmak (Tenișev, 1968:554).

çızırtkayn- (чызырткайныр): cızırdamak (Tenișev, 1968:560).

çir (чир): gürültü sesleri (Tenișev, 1968:535).

çirilee- (чирилээр): cıvıldamak, gürültü yapmak (Tenișev, 1968:535).

çırs de- (чырс дээр): atış hakkında ses (Tenișev, 1968: 536).

çödür- (чөдүрер): öksürmek (Tenișev, 1968:542).

çulçur- (чулчураар): çene çalmak, gevezelik etmek (Tenișev, 1968:547).

çulçuru- (чулчуруур): 1. cıvıldamak. 2. gevezelik etmek (Tenișev, 1968:547).

çulçurukçu (чулчурукчу): geveze, çenebaz, boşboğaz (Tenișev, 1968:547).

çulçuruuşkun (чулчуруушкун): gevezelik, dedikodu, saçma (Tenișev, 1968:547).

dadıra- (дадыраар): patırtı yapmak, patırtılı ses çıkarmak (Monguş 2003:373).

dalbaḡna- I. (далбаḡнаар I.): çırpışmak, genişçe açmak (Monguş 2003:383).

dalbaş de-/ kın- (далбаш дээр/ кынныр): çırpamak (kanat) (Monguş, 2003: 384).

daldıra- (далдыраар): hışırdamak (Monguş 2003:386).

daldırat- (далдырадыр): hışırdatmak, fışırdatmak (Monguş 2003:387).

daldır-doldur (далдыр-долдур): gürültülü ve çok hızlı (Monguş, 2003: 387).

daldır-doldur de- (далдыр-долдур дээр): gürültü ile uçmak (Monguş, 2003: 387).

daldırgay (далдыргай): hışırtılı, fışırtılı (Monguş 2003:387).

daldırt de- (далдырт дээр): hışırdama sesi çıkarmak (Monguş, 2003: 387).

daldırtkayın- (далдырткайныр): hışırdayıp, fışırdayıp durmak (Monguş 2003:387).

dargır- (даргырар): 1.gürültü çıkarmak 2. burnundan çok büyük bir gürültü çıkarmak, horuldamak 3. öfkelenip bağırmak (Monguş 2003: 395).

darıgayın- (дарыгайныр): tangır tungur edip durmak. (Monguş, 2003:399)

darıla- (дарылаар): 1.pat pat etmek, patırdamak; 2.(traktör) ses çıkarmak (Monguş 2003:399).

dars de- (дарс дээр): kısa, keskin ses çıkarmak (Monguş, 2003: 395).

dars-dars de- (дарс-дарс дээр): tekrar tekrar ses çıkarmak (Monguş, 2003: 395).

davı- (давыыр): hoplamak, zıplamak (çocuk) (Tatarintsev, 2002: 32).

dayḡı (дайгы): hayvanlara sesleniş (Monguş, 2003:378).

dayḡı-kıyḡı (дайгы-кыйгы): hayvanlara sesleniş (Monguş, 2003:378).

daygır- (дайгырар): koyun sürüsünün yönünü çevirmek için, sürüyü durdurmak için ses çıkarmak (Monguş 2003: 378).

dazalaḡna- (дазалаḡнаар): badi badi yürümek (Monguş 2003:375).

dazalıkta- I.(дазалыктаар I.): tıpış tıpış yürümek (Monguş 2003:375).

dazıla- (дазылаар): 1.silah sesi gibi ses çıkarmak; 2.fiskelemek, şaklatmak (Monguş 2003:376).

dazıladı (дазылады): 1. Tıklama sesi çıkarmak. 2. Çok hızlı (Monguş 2003:377).

dazılat- (дазыладыр): şaklatmak (Monguş 2003:377).

dazıra- (дазыраар): 1.çatırdamak, çitırdamak; 2. herhangi bir dilde iyi konuşmak (Monguş 2003:377).

dazıraaşkın I. (дазыраашкын I.): çitırtı, çatırdı (Monguş 2003:377).

dazırat- I. (дазырадыр I.): çitırdatmak, çatırdatmak (Monguş 2003:377).

dazırgayın- (дазыргайнын): çatırdamak (Monguş 2003:378).

dazırt de-/ kın- (дазырт дээр/ кыннын): çatırdamak (Monguş, 2003: 378).

dembeere- (дембээрээр): saçmalamak, saçma sapan konuşmak (Monguş 2003:418).

deşkile- (дешкилээр): hoplayıp zıplamak (Monguş, 2003:439).

dıgır- (дыгырар): hışırdamak, gıcırdamak (Monguş 2003: 547).

dıgıra-(дыгыраар): çatırdamak, çatırtı sesi çıkarmak (Monguş, 2003:547).

dıgıraaş (дыгырааш): çatırtı, çitırtı. (Monguş, 2003:547).

dıgıradı (дыгырады): (zf.) çatırdayarak, çitırdayarak (Monguş, 2003:548)

dıgıradır(дыгырадыр): bk. dıgıradı. (Monguş, 2003:548)

dıgıratkayın- (дыгыраткайнын): tekrar tekrar çatırdamak. (Monguş, 2003:548)

dık (дык): kısa süreli ses, gürültü (Monguş, 2003:550).

dıldıra- (дылдыраар): hışırdamak, fişırdamak (Monguş, 2003:552).

dıldırat- (дылдырадыр): hışırdatmak, fışırdatmak (Monguş, 2003:552)

dıldırğay (дылдырğай): hışırtılı, fışırtılı (Monguş, 2003:552).

dıldırtkayın- (дылдырткайныр): hışırdayıp, fışırdayıp durmak (Monguş, 2003:552).

dımıra- (дымыраар): 1.(su) yavaş bir akım ile akmak; 2.(yağmur) çiselemek (Monguş 2003:553).

dıŋgılaar (дыңылаар): şakırdamak, tıngırdamak. **Stakannar dıŋgılaydır.** Bardaklar şakırdıyor (Monguş, 2003:554).

dıŋgiladır (дыңыладыр): şakırdatmak, tıngırdatmak (Monguş, 2003:554).

dıŋzıŋ de- (дыңзыш дээр): bir şey kısa sürede gerçekleşmek (Monguş, 2003: 555).

dırbaş de- (дырбаш дээр): irkilmek (Monguş, 2003:560).

dırjaş de- (дырыжаш дээр): aniden sinirlenmek (Monguş, 2003: 562).

dırıla- (дырылаар): damlamak, damla damla akmak (Monguş 2003:562).

dırılaş (дырлаш): uzun bir nesnenin kıvrılarak yaptığı hareketi ifade eden söz (Monguş 2003: 561).

dırılaş de- (дырлаш дээр): aniden tutuşmak (Monguş, 2003: 561).

dırs de- (дырс дээр): çıtırdamak (Monguş, 2003: 561).

dırs-tog de- (дырс-тог дээр): tüfekten çıkan sesi gösterir (Monguş, 2003: 454).

dırt kıl- (дырт кылыр): âniden vurmak, çarpmak (Monguş, 2003:561).

dırtaş (дырташ): 1. irkilmek. 2. ürkemek (Monguş, 2003:561).

dırtaş de- (дырташ дээр): aniden irkilmek (Monguş, 2003: 561).

dıyıla- (дыйылаар): cıvıldamak, cıyak cıyak bağırmak, cırlamak, ötmek (Monguş 2003:550).

dıyılaaş (дыйылааш): ince (ses) (Monguş, 2003:550).

dıyıḡayn- (дыйыңайнныр): 1. ötmek. 2. cıvıldamak. 3. cırlamak. 4. çıġlık atmak (Monguş, 2003:550).

dıyıra- (дыйыраар): kütürdemek, çıtırdamak (Monguş, 2003:550).

dıyırtkayn- (дыйырткайныр): çıtırdayıp durmak, kütürdeyip durmak (Monguş, 2003:550).

dıylaş de-/ kın- (дыйлаш дээр/ кынныр): sallamak, kıvrılmak (Monguş, 2003: 550).

dızılama (дызылама): şiddetli, çıtırdatan (Monguş, 2003:549).

dızilat- (дызыладır): şaklatmak (Monguş, 2003:549).

dızır kın- (дызыр кынныр): çatırdamak (Monguş, 2003: 549).

dızıra- I. (дызыраар I.): çatırdamak (Monguş, 2003:549).

dızıra- II. (дызыраар II.): gıcırdamak (Monguş, 2003:549).

dızırat- I. (дызырадыр I.): şakırdatmak (Monguş, 2003:549).

dızırat- II. (дызырадыр II.): çatırdatmak (Monguş, 2003:549).

dızirt de- (дызырт дээр): çatırdama sesi duyulmak (Monguş, 2003: 549).

dızirtkayın- I. (дызырткайныр I.): çatlamak. (Monguş, 2003:549).

dızirtkayın- II. (дызырткайныр II.): çatırdamak. (Monguş, 2003:549).

didire- (дидиреэр): 1. pıtırtı çıkarmak 2. titremek (Monguş, 2003:443).

didireeşkin (дидирээшкин): 1. titreme. 2. sarsıntı. 3. sallanma. 4. ürperme. 5. üşüme (Monguş, 2003:443).

didirt (дидирт): koşarken ya da yürürken ayakların yere değdiğinde çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2003: 442).

didirt de- (дидирт дээр): koşarken ayaklardan ses çıkarmak (Monguş, 2003: 442).

dig de- (диг дээр): 1. gürlmek. 2. uçuvermek. 3. ürküvermek. *Kıstar inaar dig-le didi.* Kızlar orada ürküverdi (AD) (Monguş, 2003:441).

digile- (дигилээр): 1. gürleyip durmak 2. uçup durmak 3. ürkemek (Monguş, 2003:441).

diile- (диилээр): (silâh için) patlamak (Monguş, 2003:445).

diijeyn- (диинейнир): ses yayılmak (Monguş 2003:445).

dik-dok (дик-док): bir nesnenin hızlı hızlı vurduğunda çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2003: 446).

diġmire- (диңмирээр): gürlemek, uğuldamak (Monguş, 2003:450).

diġmireeşkin (диңмирээшкин): 1. gök gürültüsü 2. gürültü (Monguş, 2003:450).

diġmireeşkinniġ (диңмирээшкинниг): gök gürültülü. **Diġmireeşkinniġ ças** Gök gürültülü yağmur (Monguş, 2003:450).

diġmit (диңмит): gürültü, uğultu. **Motorlarnıġ diġmidi** Motorların uğultusu (Monguş, 2003:450).

diġmittig (динмиттиг): sesli, gürültülü, şiddetli, coşkulu, heyecanlı. **diġmittig adış-çaskaaşkınnar** şiddetli alkışlar (Monguş, 2003:450).

dirgir- (диргирер): gürültü etmek, ses çıkarmak (Monguş 2003: 452).

dirile- (дирилээр): uğuldamak, vızıldamak (Monguş, 2003:454).

dirileeşkin (дирилээшкин): uğultu, vızıltı (Monguş, 2003:454).

dirs de- (дирс дээр): çatırdamak; (silâh için) patlamak (Monguş, 2003:454).

dirs tog! (дирс тог!): silâhın patlama sesi (Monguş, 2003:454).

dirt de-/ kın- / kıl- (дирт дээр/ кынныр/ кылыр): gürültüyle düşmek, ürküp kaçmak (Monguş, 2003: 454).

dirt-dart de- (дирт-дарт дээр): insanın yere bastığında veya bir nesnenin yere düştüğünde çıkardığı sesi bildirir (Monguş, 2003: 454).

dirt-dirt de- (дирт-дирт дээр): kalbi çarpmak (Monguş, 2003: 455).

dirtile- (диртилээр): 1. (kalp) atmak; 2. tıkırdamak (Monguş, 2003:455).

dirtiġeyn- (диртиңейнир): 1. (kalp) çarpmak. 2. tıkırdamak, takırdamak (Monguş 2003:451).

dizirtkaynır (дизирткайныр): 1. gürlemek. 2. gümbürdeme (Monguş, 2003:443).

dogdur de- (догдур дээр): katı veya donmuş bir yüzeyden ses çıkmak (Monguş, 2003: 460).

dogdura- (догдураар): 1. kesik kesik ses çıkarmak; 2. vurmak, çalmak. 3. gümbürdemek (Monguş 2003:460).

dogduraaş (догдурааш): gümbürtü (davul sesi) (Monguş, 2003:460).

dogdurtkayn- (догдурткайныр): devamlı gümbürdemek (Monguş, 2003:460).

doldaḡayn- (долдаḡайныр): aniden hareket edip durmak (Monguş, 2003:465).

doldaḡna (долдаḡнаар): aniden hareket etmek (Monguş, 2003:465).

doldaş de- (долдаш дээр): çok hızlı gitmek (Monguş, 2003: 471).

doldura- (долдураар): hışırdamak, fişırdamak (Monguş, 2003:471).

doldurat- (долдурадыр): hışırdatmak, fişırdatmak (Monguş, 2003:471).

doldurgay (долдургай): hışırtılı, fişırtılı (Monguş, 2003:471).

doldurtkayn- (долдурткайныр): hışırdayıp durmak, fişırdayıp durmak (Monguş, 2003:471).

doḡgaş de- (доḡгаш дээр): başını sallamak (Monguş, 2003:477).

doḡgaş kın- (доḡгаш кынныр): başını sallamak (Monguş, 2003:477).

dozuḡgu- (дозуḡгуур): 1. toynaklarını vurarak ayaklarını berelemek. 2. yalınayak yürüyerek ayaklarını yaralamak (Monguş, 2003:463).

döldüre- (дөлдүрээр): hışırdamak, fişırdamak (Monguş, 2003:493).

döldüret- (дөлдүредир): hışırdatmak, fişırdatmak (Monguş, 2003:493).

döldürgey (дөлдүргей): hışırtılı, fişırtılı (Monguş, 2003:493).

döḡgüreş (дөḡгүреш): 1. saç çok kısa olan bir adamın bir kerede çıkardığı hareketi ifade eden ses (Monguş 2003: 496).

döngürgeş de- (дөнгүргөш дээр): aniden hareket etmek; aniden yok olmak, ölmek (Monguş, 2003: 498).

dükpür- (дүкпүрер): tükürmek (Monguş 2003: 528).

dürt (дүрт): bir şeyin ansızın gerçekleşmesini ifade eden söz (Monguş 2003: 542).

dürt de- (дүрт дээр): çok hızlı gitmek; yok olmak (Monguş, 2003: 542).

Ee

ee-hayt (ээ-хайт): eeyt!, haayt! (Tenişev, 1968:624).

eer- II. (ээрер II.): havlamak (Tenişev, 1968, 623).

eeta (ээта): eeyt! (Tenişev, 1968:623).

eeу (ээй): heey!, eey! (Tenişev, 1968:622).

et- II. (эдер II.): 1. ses çıkarmak. **ede kaaptar** ağzından kaçırmak. 2. bağırarak 3. (kuş için) ötmek. 4. konuşmak. 5. melemek (Tenişev, 1968:620).

ette- (этгээр): pataklamak, dövmek, dayak atmak (Tenişev, 1968:621).

Hh

ha II. (ха II.): ineği, yakı durdurmak için kullanılan nida Tenişev 1968: 454).

haa (хаа): bir ünlem (ah!) (Tenişev 1968:454).

haala- (хаалаар): bağırarak, çığlık atmak, haykırmak, uğuldamak, çağılamak (Tenişev, 1968:459).

haa᠋ᠭayun- (хаа᠋ᠭайнын): bk. **haala-** (ritmik) (Tenişev, 1968:459).

haara tırtar (хаара тыртар): bk. **haarıl-**.(Tenişev, 1968:459).

haarık (хаарык): horlama (Tenişev, 1968:459).

haarıkta- (хаарыктаар): horuldamak, horlamak (Tenişev, 1968:459).

haaşta- (хааштаар): 1.burnun dibinde konuşmak; 2. hımhım etmek (Tenişev, 1968:459).

haay II. (хаай II.): hay!, koyun sürüsünü durdurmak için kullanılan nida (Tenişev, 1968:458).

haayla- (хаайлаар): hımhım etmek, burundan söylemek (Tenişev, 1968:458).

hak (хак): ah, vah (üzüntü ifade eder) (Tenişev, 1968:463).

halak (халак): oh, ah! (Tenişev, 1968:464).

halakta- (халактаар): mırıldanmak, homurdanmak, şikayet etmek (Tenişev, 1968:464).

halaş de- / kıl- (халаш дээр/ кылыр): aniden inmek, sarkmak, çökmek; aniden indirmek, sarkıtmak, götürmek, başını bir kere sallamak (Tenişev, 1968: 464).

halıra- (халыраар): hışırdamak, fışırdamak (Tenişev, 1968:465).

halır-halır (халыр-халыр): hışırtı (Tenişev 1968:465).

hay de- (хай дээр): 1. yatıştırmak, yumuşatmak. 2. nizama davet etmek, terbiyeli olmayı öğretmek (Tenişev, 1968: 461).

hayımnaar II. (хайымнаар II.): köpürmek, dalgalanmak, kaynamak (Tenişev, 1968: 463).

hayımnaaşkın (хайымнаашкын): kaynama, köpürme, dalgalanma (Tenişev, 1968: 463).

haytıgaynır (хайтыгайныр): bk. **haytıla-** (ritmik) (Tenişev, 1968: 462).

haytılaar (хайтылаар): bağırarak, çığlık çıkarmak (genellikle köstebek için kullanılır). (Tenişev, 1968: 462).

hıylançak (хыйланчак): homurdanan, huysuz, kavgacı, mızımız (Tenişev, 1968: 499).

hıylanıçal (хыйланыычал): mırıldanan, söylenip duran, mızımız (Tenişev, 1968: 499).

hıylan- (хыйланыр): homurdanmak, mızımızlanmak (Tenişev, 1968: 499).

hiile- (хиилээр): (rüzgar) keskin bir şekilde esmek (Tenişev 1968:476).

himire(n)- (химиренир): mırıldanmak (Tenişev 1968:477).

himireniışel (химирениишел): huysuz, kavgacı, mırıldanan, söylenip duran (Tenişev, 1968: 477).

himirenir (химиренир): homurdanmak, mırıldanmak (Tenişev, 1968: 477).

hoduş de- (ходуш дээр): kuyruğu dikmek (Tenişev, 1968: 478).

hokkula- (хоккулаар): 1.tıkırdamak, takırdamak; 2.gürültü yapmak; 3. sürekli olarak konuşmak (Tenişev 1968:480).

holura- (холураар): 1. guruldamak. **iştım holuray-dır** karnım gurulduyor. 2. Çene çalmak, gevezelik etmek (Tenişev, 1968: 481).

holura- (холураар): homurdanmak, mırıldanmak; 2.sürekli konuşmak, gevezelik etmek (Tenişev 1968:481).

horla- (хорлаар): (cilt, deri için) çatlamak (Tenişev, 1968: 485).

hökküle- (хөккүлээр): 1.öksürmek, zor öksürmek; 2.gevezelik etmek (Tenişev 1968:488).

hööre- (хөрээр): (sıvı) fokurdayarak kaynamak (Tenişev 1968:492).

hülürtкеуn- (хүлүрткейнир): hü hü etmek (Tenişev 1968:496).

II

ıgıt- (ыгыдар): ıkınmak, bütün gücüyle gerilmek (Tenişev, 1968:592).

ıgla- (ыглаар): ağlamak (Tenişev, 1968:591).

ıglaңna- (ыглаңнаар): mırıldanmak, homurdanmak (Tenişev, 1968:592).

ıı (ыы): ses yansımali kelime (Tenişev, 1968:602).

ııla- (ыылаар): mırıldanmak, homurdanmak, inlemek (Tenişev, 1968:602).

ııt (ыыт): ses, gürültü. **ııt çok** suskun, sakin. **ııt çok çöpşeerejilge** suskun kabullenme (Tenişev, 1968:602).

ııt-daaş (ыыт-дааш): gürültü, patırtı, ses (Tenişev, 1968:602).

ııtkır (ыыткыр): tonlu ses, yüksek ses (Tenişev, 1968:602).

ııt-şimeen (ыыт-шимээн): gürültü, patırtı, ses (Tenişev, 1968:602).

ııtta- (ыыттаар): ses çıkarmak, konuşmak (Tenişev, 1968:602).

ıŋgır-şıŋgır (ыңгыр-шыңгыр): şingır şungur (Tenişev, 1968:598).

ırlan- (ырланыр): (köpek için) kızmak, hırlamak (Tenişev, 1968:600).

ıskı- (ышкыыр): sık sık nefes almak, solumak (Tenişev, 1968:601).

ışkır- (ышкыар): nefes almak, zorla nefes alıp vermek (Tenişev 1968:601).

ıyıla- (ыйылаар): (sivrisinek) vızıldamak, vınlamak; 2.cıvıldamak, cıyak cıyak bağırarak; 3.ağlamak, memnuniyetsizlik belirtmek (Tenişev 1968:594).

İi

imireş de- (имиреш дээр): görünüp kaybolmak (Monguş, 2003: 588).

Kk

kaagaun- (каагайныр): gürültü yapmak (Monguş, 2011:10).

kaagaundır (каагайндыр): 1. çok, fazla. 2. yüksek sesle (Monguş, 2011:10).

kaala- (каалаар): (rüzgâr) ulumak (Monguş, 2011:10).

kaalaaş (каалааш): geveze, çenesi düşük (Monguş, 2011:10).

kaaŋayndır (кааңайндыр): 1. çok, kuvvetle. 2. yüksek sesle (Monguş, 2011:11).

kaarık (каарык): karga bağırışının taklidi (Monguş, 2011:12).

kadış (кадыш): ani bir çekme hareketini ifade eden söz (Monguş, 2011: 32).

kadış de- (кадыш дээр): 1. sert bir şey hissetmek. 2. zokayı kapmak (Monguş, 2011: 31).

kagjıra- (кагжыраар): çatırdamak (Monguş, 2011:18).

kagjıra- (кагжыраар): hışırdamak, çatırdamak (Monguş, 2011:18).

kagjıraaş (кагжырааш): gevrek, kırılğan, gıcırtılı (Monguş, 2011:18).

kagjirat- (кагжырадыр): çatırdatmak (Monguş, 2011:18).

kagjır-kagjır de- (кагжыр-кагжыр дээр): biraz çatırdatmak (Monguş, 2011: 18).

kagjirtkayn- (кагжырткайныр): bir süre gıcırdamak (Monguş, 2011:18).

kajaraş de- (кажараш дээр): görünüp kaybolmak (Monguş, 2011: 35).

kakkıla- (каккылаар): 1. vurup durmak. 2. kötü ruhlardan arındırmak (Monguş, 2011:43).

kakkılaşkıñ (каккылажышкын): 1. çarpışma. 2. çakışma (Monguş, 2011:44).

kakkılaş- (каккылажыр): 1. çarpışmak. 2. çakışmak (Monguş, 2011:44).

kakkılat- (каккыладыр): 1. devamlı vurdurmak. 2. kötü ruhlardan arınmak (Monguş, 2011:44).

kakkır- (каккыраар): balgam çıkarmak (Monguş 2011: 44).

kalbaş (калбаш): geniş bir nesnenin yere düşerken çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 50).

kalbaş de- (калбаш дээр): yere düşmek; geniş bir nesne yere düşmek (Monguş, 2011: 50).

kaldıra- (калдыраар): hışırdamak, fişırdamak (Monguş, 2011:51).

kaldırat- (калдырадыр): hışırdatmak, fişırdatmak (Monguş, 2011:51).

kañgıra- (каңгыраар): fıkırdamayarak kaynamak; 2.hırıldamak, hırlamak (Monguş 2011: 61).

kañgıra(t)- (каңгырадыр): 1.gürlemek, gürüldemek, gümbürdemek; 2. çıngırdamak, çınlamak (Monguş, 2011:61).

kañgıraaş (каңгырааш): çıngırdayan (Monguş, 2011:61).

kañgırat- (каңгырадыр): çıngırdatmak, ıngırdatmak **şopulaktar kañgıdır** kaşıkları ıngırdatmak (Monguş, 2011:61).

kañgırgayn- (каңгыргайныр): bk. kañgırtkayın- (Monguş, 2011:61).

kañgır-koñgur (каңгыр-коңгур): ansızın duyulan bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 61).

kañgır-kuñgur (каңгыр-куңгур): bk. kañgır-koñgur (Monguş, 2011: 62).

kaṅgirt (каңгырт): bir nesnenin tek bir seferlik sesini ifade eder (Monguş, 2011: 62).

kaṅgirt de- (каңгырт дээр): tek bir kere ses çıkmak (Monguş, 2011: 62).

kaṅgirtkaun- (каңгырткайныр): çingırdayıp durmak (Monguş, 2011:61).

kaṅzi- (каңзыр): 1. ulumak. 2. canını sıkmak, bıktırmak (Monguş, 2011:63).

karbaş (карбаш): elin ani hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 82).

kargıra- (каргыраар): 1. boğazdan, burundan gelen havayı cansız bir şekilde ses olarak çıkarmak 2.ses çıkararak köpürdemek (Monguş 2011: 83).

kargıraaş (каргырааш): kısık, hırıltılı (Monguş, 2011:83).

kargirt (каргырт): tek bir kerede çıkarılan hırıltı sesini ifade eder (Monguş 2011: 83).

kargirt de- (каргырт дээр): hırıltılı ses çıkarmak (Monguş, 2011: 83).

kastılaş (кастылаш): başın yana doğru tek bir ani hareketini ifade eder (Monguş 2011: 90).

katırımza- (катырымзаар): kıs kıs gülmek, gülümsemek (Monguş, 2011:84).

kaviskanna- (кавысканнаар): karlı rüzgâr esmek, soğuk rüzgâr esmek (Monguş, 2011:15).

kaygır- (кайгырар): 1.bağırarak; 2. çağırarak (Monguş, 2011:43).

kayıra- (кайыраар): gıcırdamak (Monguş, 2011:43).

kayıraaş (кайырааш): çatırtı, çıtırtı (Monguş, 2011:43).

kazı- (казыр): fiske vurmak, şaklatmak (Monguş, 2011:39).

kazır-kozur (казыр-козур): güçlü bir sesi ifade eden söz (Monguş, 2011: 38).

kazır-kozur de- (казыр-козур дээр): güçlü bir ses çıkarmak, çatırdamak (Monguş, 2011: 38).

kazirt (казырт): güçlü ses (Monguş, 2011:38).

kegir- (кегирер): geğirmek (Monguş 2011: 103).

kegirig (кегириг): geğirti, geğirme (Monguş, 2011:103).

kegirt- (кегиртир): geğirtmek (Monguş, 2011:103).

kegje- (кегжээр): çığnemek, geviş getirmek (Monguş, 2011:103).

kegjen- (кегженир): çığnemek, geviş getirmek (Monguş, 2011:103).

kegjenig (кегжениг): geviş getirme, gevme (Monguş, 2011:103).

kelçeş (келчеш): hızlı hızlı adım atarken çıkan sesi ifade eder (Monguş 2011: 116).

keldеш (келдеш): bir nesnenin, varlığın hızlıca eğilmesiyle ortaya çıkan sesi ifade eder (Monguş 2011: 114).

keldirle- (келдирлээр): kekelemek (Monguş, 2011:115).

keңgilçeş (кеңгилчеш): *bk. keңgileş* (Monguş, 2011: 118).

keңgileş (кеңгилеш): uzun adımlar atan bir hayvanın çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 118).

keңgire- (кеңгирээр): gürültü etmek, ses çıkarmak (davul hakkında), (Monguş 2011: 118).

kıçık-kıçık (кычык-кычык): saksağan kuşunun ötüşünü ifade eder (Monguş 2011: 305).

kıjıktan- (кыжыктанар): homurdanmak, söylenmek (Monguş, 2011:266).

kıjıra- (кыжыраар): 1. gıcırdamak (kapı vs. için). 2. çıtırdamak, kütürdemek (Monguş, 2011:266).

kıjıraaş (кыжырааш): 1. gıcırtılı. 2. çıtırtılı, kıtırtılı (Monguş, 2011:266).

kıjırat- (кыжырадыр): gıcırdatmak. (Monguş, 2011:267).

kıjırt de- (кыжырт дээр): 1. gıcırdamak. 2. çıtırdamak, kütürdemek (Tenişev, 1968: 272).

kıjırtkayn- (кыжырткайныр): 1. gıcırdadıp durmak. 2. çıtırdayıp durmak (Tenişev, 1968: 272).

kılaş (кылаш): parlak bir nesnenin aniden görünüşünü ya da bir anlık görünüşünü ifade eder (Monguş 2011: 285).

kılaş de- (кылаш дээр): parlamak (Monguş, 2011: 285).

kılayaş (кылаяш): hızla bakmayı ifade eder (Monguş 2011: 308).

kılçaş (кылчаш): ani bir bakışı ifade eder (Monguş 2011: 287).

kılçaş de-/ kıl-/ kın- (кылчаш дээр/ кылыр/ кынныр): hızlıca veya kızgınca bakmak (Monguş, 2011: 287).

kıldıra- (кылдыраар): 1. fıkırdamak. 2. hışırdamak, fişirdamak (Monguş, 2011:286).

kıldıra- (кылдыраар): şırıldamak, çağıldamak (Monguş 2011: 286).

kıldırat- (кылдырадыр): 1. fıkırdatmak. 2. hışırdatmak, fişirdatmak. (Monguş, 2011:286).

kıldırt (кылдырт): tek bir seferlik köpürme sesini ifade eder (Monguş 2011: 286).

kıldırt de- (кылдырт дээр): fıkırdamak, hışırdamak (Monguş, 2011: 286).

kıldırtkayn- (кылдырткайныр): bk. **kıldıra-** (Monguş, 2011:286).

kıŋ (кың): demire, cama vurulunca veya çingirak sallanınca çeken sesi ifade eder (Monguş 2011: 292).

kıŋ de- (кың дээр): demirden, çandan, zilden ses çıkmak (Monguş, 2011: 292).

kıŋgıra- (кыңгыраар): çalmak, çınlamak, şingırdamak (Monguş, 2011: 292).

kıŋgıra- (кыңгыраар): kıŋ-kıŋ diye ses çıkarmak, çınlamak (Monguş 2011: 292).

kıŋgıraaş (кыңгырааш): çınlama, tınlama, şangırtı, şingırtı (Monguş, 2011:293).

kıŋgıradır (кыңгырадыр): çingırtıyla, tıngırtıyla (Monguş, 2011:293).

kıngırt (кыңгырт): çingırdama gibi keskin sesleri ifade eder (Monguş 2011: 293).

kıngırt de- / kın- (кыңгырт дээр/ кынныр): çınlamak (Monguş, 2011: 293).

kıngırtkaun- (кыңгырткайныр): bk. **kıngıra-** (Monguş, 2011:292).

kırgıra- (кыргыраар): zayıf bir sesle hırıldama (Monguş 2011: 297).

kırgırt (кыргырт): bk **kırgıt** (Monguş 2011: 298).

kırgırt-kırgırt (кыргырт- кыргырт): bk. **kırgıt-kırgıt** (Monguş 2011: 298).

kırgıt (кыргыт): tek seferlik hırlamayı ifade eder (Monguş 2011: 298).

kırgıt-kırgıt (кыргыт-кыргыт): tekrar tekrar hırlamayı ifade eder (Monguş 2011: 298).

kırlaş (кырлаш): bir nesnenin yukarı doğru yönelen hareketini ifade eder (Monguş 2011: 300).

kırlaş de- (кырлаш дээр): bir nesne yukarı sıçramak (Monguş, 2011: 300).

kıstılaş (кыстылаш): tek bir kıstırma hareketini ifade eder (Monguş 2011: 304).

kışkı I. (кышкы I.): bağırma, çığlık, kavga (Monguş, 2011:306).

kışkır- (кышкыраар): var gücüyle bağırma, çığlık atmak (Monguş 2011: 306).

kışkırış- (кышкыржыр): birlikte bağırma, birlikte çığlık atmak (Monguş, 2011:306).

kışkırt- (кышкыртыр): bağırtmak, çığlık attırmak (Monguş, 2011:306).

kıy de- (кый дээр): çağırmak, seslenmek (Monguş, 2011:279).

kıygi (кыйгы): 1. çağrı, davet. 2. bağırma, çığlık (Monguş, 2011:280).

kıygır- (кыйгыраар): 1.bağırmak, çağırmak 2. bağırarak konuşmak 3. bir şey yapmak için, bir şey yapmaya başlamak için çağırmak 4. yüksek sesle okumak (Monguş 2011: 281).

kıygırıg (кыйгырыг): çağrı (Monguş, 2011:281).

kıygırış- (кыйгыржыр): çağırışmak, seslenmek (Monguş, 2011:281).

kıygırjılga (кыйгыржылга): 1. yoklama. 2. çağırışma, seslenme (Monguş, 2011:281).

kıygırt- (кыйгыртыр): 1. bağırtmak, çağırtmak. 2. okutmak. 3. çağırtmak, davet ettirmek. 4. geri çağırma (Monguş, 2011:281).

kıygırtuşkın (кыйгыртыышкын): bk. **kıygırtılga** (Monguş, 2011:281).

kıygıt (кыйгыт): çağrı, çağırma (Monguş, 2011:282).

kıyır- (кыйыраар): 1. tıkırdamak, kütürdemek; 2. çatırdamak, çıtırdamak; 3. gıcırdamak, cazırdamak, cayırdamak (Monguş, 2011:282).

kıyirt (кыйырт): tek bir seferlik gıcırtı sesini ifade eder (Monguş, 2011: 283).

kıyirt de- (кыйырт дээр): gıcırdamak, çatırdamak, kütürdemek (Monguş, 2011: 283).

kıyirtkayn- (кыйырткайныр): kıyirt demek (Monguş, 2011:283).

kıymış (кыймыш): bir nesnenin ani hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 282).

kıymış de-/ kın-/ kılın- (кыймыш дээр/ кынныр/ кылыр): bir nesne hızlı hareket etmek (Monguş, 2011: 282).

kıyt (кыйт): hıçkırmayı ifade eder (Monguş, 2011: 282).

kızaḡayn- (кызаḡайныр): bk. **kızaḡna-** (Monguş, 2011:269).

kızaḡna- (кызаḡнаар): 1. çakmak (şimşek) 2. görünüp kaybolmak (kırmızı bir şey için) (Monguş, 2011:269).

kızaş (кызаш): 1. görünme, gözükme. 2. şimşek çakması (Monguş, 2011:270).

kızaş de- (кызаш дээр): 1. çakmak, parıldamak. 2. görünüp kaybolmak (Monguş, 2011:270).

kızıra- II. (кызыраар II.): 1. gıcırdamak, cayırdamak. 2. çatırdamak, şakırdamak. 3. çıtırdamak, çatırdamak (Monguş, 2011:277).

kızıraaş (кызырааш): gıcırtılı (Monguş, 2011:277).

kızırt (кызырт): gıcırdama sesini ifade eder (Monguş, 2011: 278).

kızırt de- (кызырт дээр): 1. gıcırdamak, cayırdamak. 2. çatırdamak, kütürdemek (Monguş, 2011:278).

kızırtkayn- (кызырткайныр): 1. gıcırdayıp durmak. 2. çıtırdayıp durmak (Monguş, 2011:278).

kiçigele- (кичигелээр): gıdıklamak (Monguş, 2011:139).

kiçikte- (кичиктээр): gıdıklamak (Monguş, 2011:139).

kiji- (кижиир): kaşımak (Monguş, 2011:127).

kijirgen- (кижиргенир): gıdıklanmak (Monguş, 2011:127).

kijirgençek (кижиргенчек): kolay gıdıklanır (Monguş, 2011:127).

kijirgençig (кижиргенчиг): gıdıklayan (Monguş, 2011:127).

kijirgendir- (кижиргендирер): gıdıklamak, gıcıklemek (Monguş, 2011:127).

kijirgeniıçel (кижиргениичел): gıdıklanır (Monguş, 2011:127).

kildiş (килдиш): bir nesnenin tek bir seferlik hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 131).

kildiş de- (килдиш дээр): sarsılmak, sallanmak (Monguş, 2011: 131).

kiŋ (киң): ses, gürültü, hareket ifade eder (Monguş, 2011: 133).

kiŋ de- (киң дээр): ses çıkarmak, gürültü yapmak (Monguş, 2011: 133).

kirgire- (киргирээр): hırıldamak (Monguş 2011: 135).

kirgire- (киргирээр): hırıldamak (Monguş, 2011:135).

kirgireeş (киргирээш): hırıltılı (Monguş, 2011:135).

kirgiret- (киргиредир): hırıldamak (Monguş, 2011:134).

kirgirt (киргирт): tek bir seferlik hırıltıyı ifade eder (Monguş 2011: 134).

kirgirtkeyn- (киргирткейнир): hırıldamak (Monguş, 2011:134).

kişte- (киштээр): kişnemek (Monguş, 2011:141).

kişte- II. (киштээр II.): kişnemek (Monguş, 2011:141).

kizire- (кизирээр): gürültü, gürültü üretmek (Monguş, 2011:127).

kizir-kazır (кизир-казыр): gürültülü, gürültü üreten (Monguş, 2011:127).

kizirt de- (кизирт дээр): çatırdamak, kütürdemek, gıcırdamak, cayırdamak (Monguş, 2011: 128).

kogjura- (когжураар): kıtırdamak, çıtırdamak, kütürdemek (Monguş, 2011:145).

kogjurt (когжурт): bir nesnenin tek bir seferlik çıtırdamasını ifade eder (Monguş, 2011: 145).

kogjurt de- (когжурт дээр): (bir defa) çıtırdamak (Monguş, 2011: 145).

kogurumna- (когурумнаар): (bahar ve sonbahar rüzgarı) esmek (Monguş, 2011:146).

kojaş (кожаш): bir nesnenin yukarı doğru hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 151).

koldura- (колдураар): kaynamak, fıkırdamak, guruldamak (Monguş, 2011:157).

kolduraaş (колдурааш): fıkırdayan, kaynayan (Monguş, 2011:157).

koldur-koldur (колдур-колдур): kaynama, fokurdama sesini ifade eder (Monguş, 2011: 157).

koldurt (колдурт): bir nesnenin kaynaması esnasında çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 157).

koᅅgulu- (коᅅгулуур): çingirak, küçük çan (Monguş, 2011:173).

koᅅgura- (коᅅгураар): çınlamak, şingırdamak, tıngırdamak, ses çıkarmak (Monguş, 2011:173).

koᅅgura- (коᅅгураар): ses çıkarmak, gürültü çıkarmak, çingırdamak, çingirak çalmak (Monguş 2011: 173).

koṅguraaṣ (коңгурааш): çıngırak (Monguş, 2011:173).

koṅgur-kaṅgır (коңгур-каңгыр): gürültü (Monguş 2011: 174).

koṅgurt (коңгурт): bir nesnenin peyderpey çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 294).

koṅgurt-kaṅgurt (коңгурт-каңгырт): *bk. koṅgurt.* (Monguş 2011: 294).

koṅgurtkaıyn- (коңгурткайныр): çınlayıp durmak, şıngırdayıp durmak (Monguş, 2011:174).

koṅguıy-hook (коңгуй-хоок): turna kuşunun çıkarmış olduğu sesi ifade eder (Monguş 2011: 172).

koola- (коолаар): (rüzgâr) ulumak; ses çıkarmak, hışırdamak (Monguş, 2011:175).

kooyt (коойт): bir aracın veya aletin çıkardığı uyarı maksatlı sesi ifade eder (Monguş 2011: 175).

korgurtkayındır (коргурткайндыр): boğuk ses, hırıltı (Monguş 2011: 178).

korgurturup (коргуртуруп): *bk. korgurtkayındır.* (Monguş 2011: 178).

koşkaş (кошкаш): bir nesnenin zayıflamasını, güçsüzleşmesini ifade eden bir ses (Monguş 2011: 185).

koşkaş de-/ kın- (кошкаш дээр/ кынныр): aniden gevşemek (Monguş, 2011: 185).

kovaş (коваш): bir nesnenin aniden yukarı doğru hareketini ifade eder (Monguş 2011: 145).

koıyt (койт): boş bir su kabının sallanması esnasında çıkan sesi ifade eder (Monguş 2011: 153).

koıyt de- (койт дээр): şırıldamak, suyla ilgili sesler çıkarmak (Monguş, 2011: 153).

koıytula- (койтулаар): şır şır etmek (Monguş, 2011:154).

koıytııaıyn- (койтунайныр): devamlı şır şır etmek (Monguş, 2011:154).

kozurt (козурт): herhangi bir şeyin çatırdamasını ifade eder (Monguş, 2011: 153).

kozurt de- (козурт дээр): çatırdamak, sert bir nesneden gürültü çıkmak (Monguş, 2011:153).

ködürlüş (көдүрлүш): bir nesnenin aniden yükselişini ifade eder (Monguş, 2011: 193).

ködürlüş de- / kın- (көдүрлүш дээр/ кынныр): bir nesne aniden yükselmek (Monguş, 2011: 193).

kögereş (көгөрөш): gri bir nesnenin hızlı bir hareketini, bir anda görünüp kaybolmasını ifade eder (Monguş, 2011: 190).

kögereş de-/ kın- (көгөрөш дээр/ кынныр): gri renkte bir nesne hızla hareket etmek (Monguş, 2011: 190).

kөгjüre- (көгжүрээр): çıtırdamak, kütürdemek (Monguş, 2011:190).

kөгjüret- (көгжүредир): çıtırdatmak, kütürdetmek (Monguş, 2011:190).

kөгjürt de- (көгжүрт дээр): (bir defa) kütürdemek, çıtırdamak (Monguş, 2011:190).

kөгjürt kın- (көгжүрт кынныр): (bir defa) kütürdemek, çıtırdamak (Monguş, 2011: 190).

kөгjürtkeyn- (көгжүрткейнир): çıtırdayıp durmak, kütürdeyip durmak (Monguş, 2011:190).

kөң (көн): kaynağı belirgin olmayan güçlü bir gürültüyü ifade eder (Monguş, 2011: 200).

kөңgüre- (көңгүрээр): küt sesi duyulmak (Monguş 2011: 200).

kөңgüre- (көңгүрээр): tok bir ses çıkarmak, gürlemek (Monguş, 2011:200).

kөңgürt (көңгүрт): küt sesini ifade eder (Monguş 2011: 200).

kөңgürt de- (көңгүрт дээр): küt diye düşmek (Monguş, 2011:147).

kөөк-kөөк (көөк- көөк): elektronik araçlardan çıkan sesi ifade eder (Monguş 2011: 200).

körgüre- (көргүрээр): hırıldamak, boğuk bir sesle konuşmak (Monguş, 2011:204-205).

körgüreeş (көргүрээш): hırıltılı, boğuk (Monguş, 2011:205).

köstüş (көстүш): bir nesnenin anlık görünümünü ifade eder (Monguş 2011: 210).

közüre- (көзүрээр): güçlü bir gürültü yapmak (Monguş, 2011:197).

közürt (көзүрт): güçlü bir gürültüyü ifade eder (Monguş 2011: 197).

kukula- (кукулаар): (guguk kuşu) ötmek (Monguş, 2011:223).

kuruug-kuruug (курууг-курууг): atları çağırmak için kullanılan nida (Monguş, 2011:240).

kuskunna- (кускуннаар): bağırarak, çığlık atmak, çağırmak (Monguş, 2011:241).

kuskunnaş- (кускуннажыр): birbirini çağırmak, çağırışmak, bağırışmak (Monguş, 2011:241).

kuug (кууг): 1. şaman ayinlerinde şamanın çıkardığı “Au” nidası. 2. at yarışçılarını teşvik için kullanılan nida (Monguş, 2011:243).

kuuraş (куураш): boz renkli bir nesnenin ani hareketini veya ani görünüşünü ifade eder (Monguş, 2011: 222-224).

kuuraş de-/ kın- (куураш дээр/ кынныр): gri renkli bir nesne aniden hareket etmek (Monguş, 2011: 244).

kuur-kuur (куур-куур): develeri çağırmak için kullanılan nida (Monguş, 2011:245).

kuyt (куйт): bir kuşun tek seferlik ötüşünü ifade eder (Monguş, 2011: 222-223).

kuyt de-(куйт дээр): kuş ötmek (Monguş, 2011: 222).

kuytula- (куйтулаар): gıdaklamak (Monguş, 2011:223).

kuytulaş- (куйтулажыр): (birkaç kuş) gıdaklaşmak (Monguş, 2011:223).

küspüş (күспүш): bir varlığın sallanma hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 257).

küspüş de-/kın- (күспүш дээр/ кынныр): başını sallamak, eğilmek (Monguş, 2011: 257).

küşkür- (күшкүрер): 1. (koyun ve keçiye) küş-küş diye seslenmek 2. herhangi bir kişiye (özellikle bebeklere) onları sakinleştirmek için hiş-hiş demek (Monguş 2011: 261).

Mm

maa (маа): büyükbaş hayvanın çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 319).

maagayn- (маагайныр): melemek (Monguş, 2011:319).

maala- (маалаар): melemek (Monguş, 2011:319).

maalaş- (маалажыр): aynı anda, zamanda melemek (Monguş, 2011:320).

maalat- (мааладыр): melemeye zorlamak (Monguş, 2011:320).

maş (маш): suya ya da toprağa düşen büyük ya da geniş bir nesnenin çıkarmış olduğu sesi ifade eder (Monguş 2011: 339).

maş de- (маш дээр): suya ya da yere düşen geniş veya büyük bir nesne ses çıkarmak (Monguş, 2011: 339).

maşpaş (машпаш): çok iri bir hayvanın tek bir seferlik hareketini ifade eder (Monguş 2011: 340).

maşpaş de- / kın- (машпаш дээр/ кынныр): şişman veya geniş bir hayvan hareket etmek (Monguş, 2011: 340).

maytaş de- (майташ дээр): paytak paytak yürümek (Monguş, 2011: 325).

medirt (медирт): yere ansızın düşen ağır bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 342).

mee çık de- (мээ чык дээр): çok soğuk olan içeceklerden biraz tatmak (Monguş, 2011: 393).

meş (меш): bk. maş. (Monguş 2011: 339).

meş de- (меш дээр): bk. maş de- (Monguş, 2011: 339).

meşpeş (мешпеш): bk. **maşpaş.** (Monguş 2011: 340).

meşpeş de- / kın- (мешпеш дээр/ кынныр): bk. **maşpaş de-** (Monguş, 2011: 340).

met (мет): yerin üstüne düşen geniş bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 347).

met de- (мет дээр): yere düşen geniş bir nesne ses çıkarmak (Monguş, 2011: 347).

metpeş (метпеш): şişman bir insanın veya başka bir canlının tek bir kerelik ani hareketini ya da görünmesini ifade eder (Monguş 2011: 349).

metpeş de- (метпеш дээр): bk. **maşpaş de-**. (Monguş, 2011: 340).

mijıla- I. (мыжылаар I.): (Koyun ve keçi için) burnundan ses çıkarmak (Monguş, 2011:386).

mijıra- (мыжыраар): (kuş) cıvıldamak (Monguş, 2011: 387).

mijıraş- (мыжыражыр): cıvıldaşmak (Monguş, 2011:387).

mijirt (мыжырт): bazı kuşların, küçük hayvanların çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 387).

mijirtkayn- (мыжырткайныр): cıvıldayıp durmak (Monguş, 2011:387).

mılçıra- (мылчыраар): çene çalmak, gevezelik yapmak (Monguş, 2011:389).

mılçıraaşkın (мылчыраашкын): çene çalma, gevezelik yapma (Monguş, 2011:389).

mıldirt (мылдырт): bataklıkta yürünürken çıkan sesi veya kıvamlı ve yapışkan bir nesneden çıkan sesi ifade eder (Monguş, 2011: 389).

mırs (мырс): kısa süreli bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 392).

mış (мыш): koyun veya keçinin burnundan kesik kesik çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 392).

mış de- (мыш дээр): 1. sokuluvermek. 2. burnunu çekmek (Tenişev, 1968: 306).

mişpirgay (мышпыргай): yumuşak ve yoğun (ses) (Monguş, 2011: 392).

miyaоηna- (мыяоңнаар): miyavlamak (Tenişev, 1968:306).

miyıraş-balbıraş de- (мыйыраш-балбыраш дээр): yalpalamak (Monguş, 2011: 389).

miyırılış de- / kın- (мыйырлыш дээр/ кынныр): yana hafifçe düşmek (Monguş, 2011: 388).

miyış de- (мыйыш дээр): yanına hafifçe düşmek (Monguş, 2011: 387).

midir-midir (мидир-мидир): sürekli yinelenen gümbürtüyü ifade eder (Monguş, 2011: 351).

mijireeşkin (мижирээшкин): 1. cıvıltı. 2. fısıldaşma, fısıltı (Monguş, 2011:351).

mijireş- (мижирежир): cıvıldaşmak (Monguş, 2011:351).

mijirt (мижирт): ansızın düşen bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 352).

miş de- (миш дээр): 1. cup diye düşmek, küt diye düşmek. 2. burnundan gürültü ile soluk vermek (Monguş, 2011:355).

moçurt de- (мочурт дээр): fişkırtmak (Monguş, 2011: 359).

moçurt-moçurt de- (мочурт-мочурт дээр): fişkırtmak (Monguş, 2011: 359).

moga-/tur- (могаар/турап): bk. moga- (Monguş, 2011:356).

mola- (молаар): bağırarak, haykırmak (Monguş, 2011:357).

molçurt (молчурт): suya ansızın güçlü bir şekilde düşen bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 359).

molçurt de-/ kın- (молчурт дээр/ кынныр): aniden suya düşen nesne ses çıkarmak (Monguş, 2011: 359).

moηna- (моңнаар): (baş) bir yere vurmak, çarpmak; 2. pataklamak (Monguş, 2011:362).

moola- I. (моолар I.): böğürmek, anırmak (Monguş, 2011:363).

moyt (мойт): suya atılan, düşen veya sudan ansızın çıkan bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 358).

moyt de- (мойт дээр): suya atılan veya suya düşen ağır bir nesne ses çıkarmak (Monguş, 2011: 358).

moytulaar (мойтулаар): çalkalanmak, şırıltı çıkarmak (Monguş, 2011:358).

mögeş (мөгеш): başın veya bedenin öne doğru eğilmesini ifade eder (Monguş, 2011: 368).

mögeş de-/ kın- (мөгеш дээр/ кынныр): başın ya da beden eğilmek (Monguş, 2011: 368).

möndüş de- / kın- (мөндүш дээр/ кынныр): damla damla düşmek (Monguş, 2011: 372).

möñ (мөн): suya atılan veya düşürülen ağır bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 372).

möñ de- / kın- (мөн дээр/ кынныр): suya düşen veya atılan bir nesne ses çıkarmak (Monguş, 2011: 373).

möö (мөө): boğanın, ineğin bağırmasını ifade eder (Monguş, 2011: 373).

möögeyin- (мөөгейнир): büyükbaş hayvanların böğürme sesini ifade eder (Monguş, 2011: 373).

mööle- (мөөлээр): 1. böğürmek. 2. hüngür hüngür ağlamak (Monguş, 2011:373).

mööleş- (мөөлежир): birlikte böğürmek, aynı anda böğürmek (Monguş, 2011:373).

mööre- (мөөрээр): 1. böğürmek 2. hıçkırmak, hüngür hüngür ağlamak (Monguş, 2011:375).

mööredir (мөөредир): yüksek sesle (Monguş, 2011:374).

moyt (монт): suya atılan veya aniden sudan atlayan birinin çıkardığı ses (Monguş, 2011: 358).

möyt (мөйт): bk. moyt. (Monguş, 2011: 358).

oytaş de-/ kın- (ойташ дээр/ кынныр): çok hızlı başını arkaya atmak (Monguş, 2011: 431).

oytur şar- (ойтур шавар): püskürtmek, savuşturmak (Tenişev, 1968:316).

Öö

ögbeş (өгбеш): bir nesnenin hareketini, yükselip düşmesini ifade eder (Monguş, 2011: 486).

ögbeş de-/ kın- (өгбеш дээр/ кынныр): bir nesnenin yukarı doğru hareketini bildirir (Monguş, 2011: 486).

ögdeş (өгдеш): bir nesnenin yükselip düşmesini ifade eder (Monguş, 2011: 487).

ögdeş de- (өгдеш дээр): yukarı aniden çıkış (Monguş, 2011: 487).

ög-ög (өг-өг): köpek sesi (Monguş, 2011:488).

ök (өк): ayının çıkarmış olduğu sesi ifade eder (Monguş, 2011: 499).

öndeş (өндеш): aniden yükselip düşmeyi ifade eder (Monguş, 2011: 509).

öndeş de- (өндеш дээр): aniden yükselmek (Monguş, 2011: 509).

öö (өө) astım (Monguş, 2011:513).

öö-aay (өө-аай): çocuk dilinde “kötü, korkunç” (Monguş, 2011:513).

öögayın- (өөгайн-): yüksek sesle ağlamak (Monguş, 2011:513).

öögeyin- (өөгейнир-): bk. öögayın- (Monguş, 2011:513).

öög-öög (өөг-өөг): inekleri çağırmak için kullanılan nida (Monguş, 2011:513).

ööjü et- (өөжү эдер): bk. kıyt. hıçkırmak (Monguş, 2011:282).

ööleer (өөлээр): hüngür hüngür ağlamak (Monguş, 2011:515).

öreş (өпеш): bir nesnenin tek bir kerelik yukarı doğru hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 521).

öreş de- / kın- (өпеш дээр/ кынныр): bir nesne yükselmek (Monguş, 2011: 521).

Рр

pa (па): vay! **pa!** Sen sen be? Vay! Sen misin? (Monguş, 2011:540).

paа (паа): vay, ay, ah (Monguş, 2011:540).

paak (паак): tü, tuf, yuh (Monguş, 2011:540).

padakayım (падакайым): vah, vay, ay, oy, eyvah (Monguş, 2011:541).

padıra- (падыраар): sürekli konuşmak, gevezelik etmek (Monguş, 2011:542).

palırtkaуn- (палырткайныр): patırdamak (Monguş, 2011:543).

palt de- (палт дээр): aniden korkmak (Monguş, 2011: 543).

pat (пат): herhangi bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 549).

pedile- (педилээр): 1.(topuklu ayakkabı) yürürken ses çıkarmak; 2. gürültü ile düşmek (Monguş, 2011:552).

pedilet- (педиледир): (şak şak) vurmak (Monguş, 2011:552).

pedirt de- (педирт дээр): 1. gürültüyle yıkılmak/çökmek. 2. dolu gibi yağmak (Monguş, 2011: 552).

pee (пээ): vay, vah (Tenişev, 1968: 353).

pet de- (пет дээр): küt/cup diye düşmek (Monguş, 2011: 555).

pıt (пыт): zayıf bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 580).

pıt de- (пыт дээр): bir nesne veya varlık tarafından zayıf bir ses çıkarmak (Monguş, 2011: 580).

pü (пий): iğrenme, tiksinti duygusunu ifade eder. *Pii dadayım!* Iyy aman! (AN) (Monguş, 2011:556).

pü (пин): bir kapkacağın kapağının kapanma sesini ifade eder (Monguş, 2011: 557).

poок (поок): ay, eyvah, ah (Monguş, 2011:566).

pölürt (пөлүрт): herhangi bir nesneye vurulunca çıkan sesi ifade eder (Monguş, 2011: 569).

püş (пүш): şırıltı sesisini ifade eder (Monguş, 2011: 579).

püş de- (пүш дээр): tıslama sesini gösterir (Monguş, 2011: 579).

püü (пүү): püf, fu, yuh. (Monguş, 2011:579).

Ss

saadaş de- / kılın-/ kıl- (саадаш дээр/ кынныр/ кылыр): kısa bir süre yavaşlamak (Monguş, 2011: 598).

saarigla- (саарыглаар): 1. köpürmek, kaynamak, coşmak. 2. sığlaşmak. 3. sığılıktan gitmek/geçmek (Monguş, 2011:601).

sadıra- (садыраар): çatırdamak, şakırdamak, patırdamak, patlamak, büyük gürültü çıkartmak (Monguş, 2011:611).

sadirat- (садырадыр): çatırdatmak, şakırdatmak, patırdatmak, patlatmak, patırdamak, büyük gürültü çıkartmak (Monguş, 2011:612).

sadır-sudur (садыр-судур): ansızın duyulan bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 612).

sadırt (садырт): aniden gerçekleşen bir çatırdama sesini ifade eder (Monguş, 2011: 612).

sadırtkayn- (садырткайныр): (ritmik) bk. **sadıra-** (Monguş, 2011:611).

saglaş de- (саглаш дээр): kımıldanmak (Monguş, 2011: 606).

salbaḡayn- (салбаңайныр): bk. **salbaḡna-** (Monguş, 2011:622).

salbaraş de- (салбараш дээр): bk. **salbaş de-**

salbaş (салбаш): bir çalılığın ani hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 623).

salbaş de- (салбаш дээр): (bir defa) sallanmak (Monguş, 2011: 623).

saldıra- (салдыраар): hışırdamak (Monguş, 2011:628).

saldıradı (салдырады): hışırtı ile (Monguş, 2011:628).

saldıraş- (салдыражыр): aynı anda hışırdamak (Monguş, 2011:628).

saldır-suldur (салдыр-сулдур): bir nesnenin tek bir kerelik hışırtısını ifade eder (Monguş, 2011: 628).

saldır-suldur de- (салдыр-сулдур дээр): hışırdamak (Monguş, 2011: 628).

sargı (саргыыр): 1. sızlamak, acımak, ağrımak 2. incinmek, gücenmek, darılmak (Monguş, 2011:647).

sargı-/ ista- (саргыыр/ ыстаар): sızlamak, ağrımak (Monguş, 2011:647).

sargıt- (саргыдар): sızlatmak, ağrıtmak, acıtmak (Monguş, 2011:646).

sayt (сайт): saksığan sesi (Monguş, 2011: 617).

sayt de- (сайт дээр): 1. cırıldamak. 2. indifa etmek (Monguş, 2011:617).

sayt de- (сайт дээр): (saksığan) ötmek (Monguş, 2011: 617).

saytıla- (сайтылаар): (saksığan) cırıldamak (Monguş, 2011: 618).

saytılaaş (сайтылааш): cırıldayan (Monguş, 2011:618).

saytılat- (сайтыладыр): cırıldatmak (Monguş, 2011:618).

sayt-sıyt (сайт-сыйт): vızıltı, ıslık (Monguş, 2011:617).

sayt-sıyt de- (сайт-сыйт дээр): merminin çıkardığı ıslık sesini ifade eder (Monguş, 2011: 617).

seleş (селеш): bir nesnenin ani hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 663).

seleş de- (селеш дээр): bir nesnenin ani, hızlı hareketini gösterir (Monguş, 2011: 664).

seriideş de- / kın- (сериидеш дээр/ кынныр): aniden serin olmak (Monguş, 2011: 671).

sert (серт): ürkmeyi, korkmayı ifade eder (Monguş, 2011: 672).

sert de- (серт дээр): aniden irkilmek, ürkmek (Monguş, 2011: 672).

sıg (сыг): havada hızla yol alan bir okun, merminin veya kamçının çıkardığı ıslık sesini ifade eder (Monguş, 2011: 773).

sıg- (сыгыр): ıslık çalmak (Monguş 2011: 775).

sıg de- (сыг дээр): vızıldamak (Monguş, 2011: 773).

sıgı (сыгы): vızıltı, ıslık (Monguş, 2011:774).

sıgır- (сыгырар): ıslık çalmak (Monguş, 2011:775).

sıgırt- (сыгыртыр): 1. ıslık çaldırmak. 2. “Sıgıt” söylemek (Monguş, 2011:775).

sıla- (сыылаар): 1. keskin çığlıklar koparmak. 2. vızıldamak (Monguş, 2011:793).

sılaaş (сыылааш): 1. keskin sesli. 2. ıslıklı, vızıldayan (Monguş, 2011:793).

sılaaşkın (сыылаашкын): 1. keskin çığlık. 2. ıslık, ötüş, vızıltı (Monguş, 2011:793).

sılat- (сыыладыр): 1. keskin çığlık attırmak. 2. vızıldatmak (Monguş, 2011:793).

sıñayn- (сыыңайныр): *bk. sıla-* (ritmik) (Monguş, 2011:793).

sık-/sık- (сыкыр/сыккыр): dişlerin arasından tükürmek (Monguş 2011: 779).

sık-sık (сык-сык): sincabın çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 779).

sıldıra- (сылдыраар): hışırdamak, fişirdamak (Monguş, 2011:780).

sıldır-saldır de- (сылдыр-салдыр дээр): hışırdamak, fişirdamak (Monguş, 2011: 780).

sıldırt (сылдырт): tek bir seferlik hışırtıyı ifade eder (Monguş 2011: 780).

sıldırtkayn- (сылдырткайныр): *bk. sıldıra-* (ritmik) (Monguş, 2011:780).

sıldırt-saldırt de- (сылдырт-салдырт дээр): *bk. sıldıra-* (Monguş, 2011:780).

sılıra- (сылыраар): hışırdamak, fişirdamak (Monguş, 2011:781).

sılır-salır (сылыр-салыр): ansızın gerçekleşen hışırdama sesini ifade eder (Monguş 2011: 781).

sımıraacı (сымыраачы): üfürükçü, afsuncu, büyücü (Monguş, 2011:781).

sımıran- (сымыраныр): 1. fisildamak. 2. büyü yapmak, okumak (Monguş, 2011:782).

sımırandır (сымырандыр): fısıltıyla, fısıldayarak (Monguş, 2011:781).

sımıranıg (сымыраныг): fisiltı (Monguş, 2011:782).

sımıranıuşkın (сымыраныышкын): 1. fıslama, fıslıltı, fıslıdama. 2. büyü yapma, okuma. (Monguş, 2011:782).

sımıranış- (сымыранчыр): fıslıdaşmak. (Monguş, 2011:781).

sımıraş- (сымыражыр): *bk. sımıranış-*.(Monguş, 2011:781).

sırgır- (сыргырап): fışırdamak, gürlütü çıkarmak (Monguş 2011: 788).

sırt de- (сырт дээр): (bir defa) sancımak (Monguş, 2011: 788).

sırtılaş (сыртылаш): aniden ürkmeyi, irkilmeyi ifade eder (Monguş 2011: 790).

sırtılaş kın- (сыртылаш кынныр): çekilmek, sancımak, acımak. *bkz. sırbaş* (Monguş, 2011: 790).

sıskır- (сыскырап): azarlamak (Monguş 2011: 792).

siyıla- (сыйылаар): keskin çığlıklar koparmak (Monguş, 2011:778).

siyt (сыйт): aniden çıkan kısa bir ıslık sesini ifade eder (Monguş, 2011: 777).

siyt de- (сыйт дээр): 1. ötmek, ıslık çalmak, tiz ses çıkarmak. 2. vızıldamak (Monguş, 2011:777).

siytıla- (сыйтылаар): 1. cıvıldamak. 2. vızıldamak. 3. Kıs kıs gülmek, kırıtmak, cilvelenmek (Monguş, 2011:777).

siytılaaş (сыйтылааш): 1. çığırtkan, ince. 2. çok gülen (Monguş, 2011:777).

siytılaaуn- (сыйтылаңайныр): *bk. siytılaaуna-* (ritmik) (Monguş, 2011:778)

siytılaaуna- (сыйтылаңнаар): *bk. siytıaуna-* (ritmik) (Monguş, 2011:778).

siytılaş- (сыйтылажыр): 1. cıvıldaşmak. 2. vızıldamak. 3. kıs kıs gülüşmek, birlikte kırıtmak, cilvelenmek (Monguş, 2011:778).

siytılat- (сыйтыладыр): 1. cıvıldatmak. 2. kıs kıs güldürmek, kırıttırmak, cilvelendirmek (Monguş, 2011:778).

siytıaуna- (сыйтыңнаар): *bk. siytıla- 3* (ritmik) (Monguş, 2011:778).

sidir-sadır (сидир-садыр): ansızın hareket eden bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 678).

sidirt (сидирт): ansızın hareket eden bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 678).

sidirt de- (сидирт дээр): aniden hareket eden bir nesnenin çıkarttığı sesi ifade eder; kütürtü ile koşmaya başlamak (Monguş, 2011: 678).

sidirt-sadırt (сидирт-садырт): ansızın hareket eden bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 678).

sig (сиг): kalbin çok kuvvetli çarpmasını ifade eder (Monguş, 2011: 676).

sig de- (сиг дээр): 1. hop etmek, titremek, oynamak (kalp için). 2. kurşun gibi/çok hızlı gitmek/uçmak (Monguş, 2011: 676).

sig-sag (сиг-сар): çok ani bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 677).

sig-sig (сиг-сиг): gürültülü bir sesi ifade eder (Monguş, 2011: 677-678).

siile- (сиилээр): 1. şiddetle/sertçe esmek. 2. hızla koşmak (Monguş, 2011:680).

siiledip (сииледип): zf. Çok hızlı bir şekilde aşağı yuvarlamak, kaydırmak (Monguş, 2011:679).

siileeyn- (сиилеэйнир): bk. **siilegne-** (ritmik) (Monguş, 2011:680).

siilegne- (сиилеэньээр): 1. şiddetle, sert bir şekilde esmek (rüzgâr). 2. Hoppalık/havailik yarmak, düşüncesizce davranmak (Monguş, 2011:680).

siilegnees (сиилеэньээш): 1. şiddetli, sert. 2. hoppa, havai, düşüncesiz (Monguş, 2011:680).

siineyn- (сиинейнир): bk. **siile-** (ritmik). (Monguş, 2011:680)

silirt (силирт): duyulmak, işitilmek, ses çıkarmak (Monguş, 2011:683).

silirt de- (силирт дээр): aniden hışırdamak (Monguş, 2011: 683).

siñmir- (сиңмиреп): sümkürmek (Monguş, 2011:685).

sirleş (сирлеш): bir nesnenin ani hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 688).

sirleş de- / kılın- / kın- (сирлеш дээр/ кылыр/ кынныр): bir nesnenin ani hareketini bildirir (Monguş, 2011: 689).

sirt (сирт): vuran, çarpan bir nesnenin çıkardığı sesi ifade eder (Monguş, 2011: 689).

sirt de- (сирт дээр): çarpma sonucu çıkan gürültüyü ifade eder (Monguş, 2011: 689).

soduş (содуш): yarışkan nesnenin çıkardığı tek kerelik sesi ifade eder (Monguş, 2011: 699).

soduş de- / kın- (содуш дээр/ кынныр): yarışkan bir nesne tek bir kere hareket etmek (Monguş, 2011: 699).

sogaala- (согаалаар): böğürmek (geyik için) (Monguş, 2011:693).

soga᠋ᠭayn- (сога᠋ᠭайныр): bk. **soga᠋ᠭna-** (ritmik) (Monguş, 2011:694).

sogaş (согаш): bir nesnenin aşağı yönlü hareketini ifade eder (Monguş, 2011: 694).

sogaş de- (согаш дээр): 1. pineklemek.2. başını (bir defa) sallamak.3. eğilmek (Monguş, 2011: 694).

sokkur- (соккурар): 1. köpeği çağırmak için seslenmek 2. şikayet etmek, sızlanmak 3. ses çıkarmak (Monguş 2011: 701).

soksaş (соксаш): bir nesnenin kısa bir süredeki ani duruşunu ifade eder (Monguş 2011: 701).

soksaş de- / kıl- (соксаш дээр/ кылыр): bir nesne ansızın kısa bir süre için durmak (Monguş, 2011: 701).

sok-sok (сок-сок): köpekleri kovmak için söylenen nida (Monguş, 2011:702).

soolaş (соолаш): ansızın havanın soğumasını veya soğuk bir nesnenin değmesini ifade eder (Monguş 2011: 714).

soolaş de- / kıl- (соолаш дээр/ кылыр): ansızın soğuk olmak (Monguş, 2011: 714).

soraş (сораш): uzun bir nesnenin ani hareketini ifade eder (Monguş 2011: 717).

soraş de- (сораш дээр): uzun bir nesne ani hareket etmek (Monguş, 2011: 701).

soyt (сойт): sıçan gibi hayvanların çıkardığı sesi ifade eder (Monguş 2011: 700).

soyt de- (сойт дээр): tavşan, fare gibi hayvanlar ses çıkarmak (Monguş, 2011: 700).

södür-sadır (сөдүр-садыр): ses ifade eder (Monguş 2011: 727).

sök (сөк): bk. sök-sök. (Monguş, 2011:728).

sök-sök (сөк-сөк): develeri yatırmak için kullanılan nida (Monguş, 2011:728).

süüreş de- (сүүреш): aniden (kulaklarını) dikmek (Monguş, 2011: 770).

süvüreş (сүвүреш): sivri bir nesnenin hareketini ya da aniden görünüşünü ifade eder (Monguş 2011: 762).

Şş

şaala- (шаалаар): çağlamak, gürüldemek (Tenişev, 1968:561).

şaalaaş (шаалааш): çağlama, gürültü (Tenişev, 1968:561).

şak (шак): şangırtı bildiren ses (Tenişev, 1968:565).

şak III. (шак III.): çak!, çık!, şak! (Tenişev, 1968:565).

şakır- (шакыраар): çığlık atmak (genellikle kuşlar hakkında) (Tenişev, 1968:565).

şakkıla- (шаккылаар): dişlerinden ses çıkarmak, dişlerini takırdatmak (Tenişev, 1968:565).

şakkiḡayn- (шаккыңайныр): şak şak etmek (Tenişev, 1968:565).

şaldıla- (шалдылаар): (dalga) taşmak, taşıp dökülmek (Tenişev, 1968:566).

şaldılaaş (шалдылааш): çırpıntı, ses (Tenişev, 1968:566).

şalıra- (шалыраар): 1. şarıldamak. 2. çocuk konuşmak (Tenişev, 1968:566).

şapkıla- (шапкылаар): *bk. şap-*. (Tenişev, 1968:567).

şarıla- (шарылаар): şarıldamak, çağıldamak (Tenişev, 1968:567).

şarılaaş (шарылааш): şarıltı (Tenişev, 1968:567).

şavıla- (шавылаар): fışırdamak (Tenişev, 1968:563).

şedirge (шедирге): hırıltı (Tenişev, 1968:570).

şedirgele- (шедиргелээр): hırıldamak (Tenişev, 1968:570).

şedirgelençek (шедиргеленчек): hırıltılı (Tenişev, 1968:570).

şegeley de- (шегелей дээр): (bir hayvanı) karnından vurmak (Tenişev, 1968: 569)

şığıra- (шыгыраар): gıcırdamak, kütürdemek (Tenişev, 1968: 585).

şıgjıra- (шыгжыраар): kütürdemek (Tenişev, 1968:585).

şugayn- (шыыгайныр): cızırdamak (Tenişev, 1968:590).

şıla- (шыылаар): 1.cızırdamak; 2.şırıldamak (Tenişev, 1968:590).

şijıla- (шыжылаар): cızırdamak, cızlamak (Tenişev, 1968:586).

şijılaaş (шыжылааш): 1. hışırtılı. 2. hırçın, homurdanan (Tenişev, 1968:586).

şılıra- (шылыраар): fışırdamak, hışırdamak (Tenişev, 1968:587).

şıngıra- (шыңгыраар): şıngırdamak, tıngırdamak (Tenişev 1968: 589).

şıngıraaş (шыңгырааш): çıngırak (Tenişev 1968: 589).

şıngırat- (шыңгырадыр): tıngırdatmak, şakırdatmak. **ok-çepseen** (Tenişev 1968: 589).

şırıla- (шырылаар): cırlamak, cır cır ötmek (Tenişev 1968: 590).

şiile- (шиилээр): 1.gürültü yapmak; 2.gürültülü yağmur yağmak (Tenişev, 1968:572).

şiile- I. (шиилээр I.): (yağmur, su için) şırıldamak (Tenişev, 1968:572).

şilire-(шилирээр): şırıldamak (Tenişev, 1968:573).

şimeen (шимээн): gürültü. **şimeen çok** sessiz, gürültüsüz (Tenişev, 1968:574).

şimeen-daaş (шимээн-дааш): gürültü (Tenişev, 1968:574).

şimeen-daaştig (шимээн-дааштыг): gürültülü (Tenişev, 1968:574).

şimeennig (шимээнниг): gürültülü (Tenişev, 1968:574).

şimire- (шимирээр): cızırdamak (Tenişev, 1968:574).

şimirt de- (шимирт дээр): kalbi atmak; kalbi ağrımak (Tenişev, 1968: 574).

şokkula- (шоккулаар): tıkırdamak, takırdamak (Tenişev, 1968:577).

şoola- (шоолаар): 1.bağırarak ağlamak; 2.(kurt) ulumak (Tenişev, 1968:578).

şo-şo (шо-шо): drrr!, In! (soğuktan titrerken çıkarılan ses) (Tenişev, 1968:579).

şölüre- (шөлүрээр): şapırdatarak yemek yemek, içmek (Tenişev, 1968:580).

şuluḡna- (шулуңнаар): çocuk cıvıldamak (Tenişev, 1968:582).

şulura- (шулураар): şırıldamak (Tenişev, 1968:582).

Tt

taagayn- (таагайныр): ses yankılamak (Tenişev, 1968:400).

takkıla- (таккылаар): bk. tokkula- (Tenişev, 1968: 415).

takkıla(t)- (таккыладыр): (dil ile) şaklatmak (Tenişev, 1968:404).

tapta- (таптаар): ayakla ezmek, basmak (Tenişev, 1968:407).

tevis- (тевизер): 1. bk. teviskile- 2. Patlatmak, infilak ettirmek. (Tenişev, 1968: 409).

tıla- (тыылаар): ılık çalmak, vızıldamak (Tenişev, 1968: 431).

tikkıla- (тыккылаар): tıktak yapmak (Tenişev, 1968:429).

tırıkıla- (тырыкылаар): döndürmek, çevirmek, bükmek (Tenişev, 1968:431).

tırıla- (тырылаар): titreşim sırasında ses çıkarmak (Tenişev, 1968:431).

tırtılaş kın- (тыртылаш кынныр): irkilmek, çekilmek (Tenişev, 1968: 431).

tiglen- (тигленир): çatlama (Tenişev, 1968: 413).

tiglençek (тигленчек): çatlama (Tenişev, 1968: 413).

tog (тог): pat! (Tüfekten çıkan ses) (Tenişev, 1968: 414).

tog de- (тог дээр): duyulmak (silah sesi için), (Tenişev, 1968: 414).

tok (ток): tıkırdama sesleri (Tenişev, 1968:414).

tok de- / kıl- (ток дээр/ кылыр): 1. vurmak. 2. bir nefeste dikmek, bir dikişte içmek (Tenişev, 1968: 414).

tokkula- (токкулаар): vurmak, tıkırdamak, şaklatmak (Tenişev, 1968: 415).

tokkulat- (токкуладыр): vurmak, tıkırdatmak (Tenişev, 1968: 415).

tokkuṇayun- (токкунайныр): bk. **tokkula-** (ritmik) (Tenişev, 1968: 415).

tootra (тоотпа): koyunları çağırmak için kullanılan nida (Tenişev, 1968: 416).

torula- (торулаар): kanatlarıyla ses çıkarmak (Tenişev, 1968: 417).

tög (төг): **tög deer** gürllemek, parlamak (Tenişev, 1968: 418).

tök de- (төк дээр): küt diye düşmek (Tenişev, 1968: 418).

tök-çay- (төк-чайыр): bk. **tök-**, **çay-** (Tenişev, 1968: 418).

tökküle- (төккүлээр): küt diye ses çıkmak (Tenişev, 1968: 418).

tökkület- (төккүледир): küt diye ses çıkarmak (Tenişev, 1968: 418).

tölüre- (төлүрээр): 1.şıpıtık şıpıtık sürüklemek. 2.(gürültüyle) sürüklenmek (Tenişev, 1968: 418).

tölüret- (төлүредир): şıpıtık şıpıtık sürüklemek (Tenişev, 1968: 418).

tukkula- (туккулаар): (topuklu ayakkabı) takırdamak, tıkırdamak (Tenişev, 1968).

tüügeyn- (түүгейнир): tü tü demek (Tenişev, 1968:428).

tüüle- (түүлээр): gürültü yapmak, vızıldamak, vınlamak (Tenişev, 1968:428).

Uu

urala- II. (уралаар II.): “hurra!” diye bağırarak (Tenişev, 1968: 432).

uvaa (уваа): hay! vay! ay! (Tenişev, 1968: 432).

uvaala- (уваалаар): ahlar çekmek, ah vah etmek (Tenişev, 1968: 452).

uyo (yё): 1. inilti, inleyiş. 2. Of (Tenişev, 1968: 434).

uyo-çovuur (yё-човуур): iniltir, inlemeler (Tenişev, 1968: 435).

uyola- (yёлаар): inlemek (Tenişev, 1968: 434).

uyoo (yёо): vay (Tenişev, 1968: 434).

Üü

üngü- (үнгүүр): yutmak, yemeği çabuk yemek, acele ederek yemek yemek (Tenişev, 1968:447).

ür- (үрер): 1a. üflemek. 1b. Esmek. 2. Aldatmak, kandırmak, dolandırmak (Tenişev, 1968: 452).

ürdün- (үрдүнер): 1. puflamak. 2. Şişmek (Tenişev, 1968: 451).

ürdür- (үрдүрер): 1. pompalamak, şişirmek. 2. aldatılmak, dolandırılmak (Tenişev, 1968: 451).

ürüle- (үрүлээр): gürültü çıkarmak, yaygara etmek (Tenişev, 1968: 452).

ürüleş- (үрүлежир): birlikte gürültü çıkarmak/yaygara etmek (Tenişev, 1968: 452).

ürüğeyn- (үрүнейнир): bk. ürüle- (ritmik) (Tenişev, 1968: 452).

ürüğeyniş- (үрүнейнчир): bk. ürüleş- (ritmik) (Tenişev, 1968: 452).

üvüreñne- (үвүреннээр): bk. üvürer- (ritmik) (Tenişev, 1968: 443).

üvüreş kıl- (үвүреш кылыр): bir şeyi kaşla göz arasında yapmak, bir şeyi çok hızlı yapmak (Tenişev, 1968: 443).